

Antra dalis

Bičiulių ir bendražygių atsiminimai

PREZIDENTAS VALDAS ADAMKUS

Sąžinės ir principų žmogus

Savo bičiulį, o ne vienu atveju – ir bendražygį Romualdą Ozolą visada prisimenu kaip mūsų iškilų ir neprilygstamą šviesulį, kaip nenuilstantį lietuvių tautos, Lietuvos valstybės, Lietuvos kultūros tarną. Romualdas Ozolas į politiką atėjo iš mokslo pasaulio, iš kultūros ir knygos pasaulio, ir galbūt tai lėmė, kad ir jo politinė veikla, jo dialogas ir su idėjų draugais, ir su oponentais visada buvo pažymėti pagarbos žmogui, orumo, dvasingumo ženklai.

Tokių asmenybių labai reikėjo tautinio atgimimo ir Sąjūdžio metais. Tokių žmonių labai reikia šiandien ir neabejotinai reikės ateityje. Todėl Romualdo Ozolo parašytomis knygomis ir straipsniais, pasakytomis kalbomis, redaguotais leidiniais ne viena ateities Lietuvos karta galės remtis ne tik kaip patikimu istorijos šaltiniu – jo palikimas bus ir neginčijamas moralės, sąžinės, ištikimybės principams pavyzdys. O Romualdo Ozolo vardas ir atminimas visada bus šviesiausias švyturys ir kiekvienam prasmės bei išminties ieškančiam žmogui, ir visai mūsų tautai.

Besimokant Kauno taikomosios dailės mokykloje mūsų klasėje buvo mergaitė – Šiniauskaitė Virginija. Mūsų buvo nedaug, tad visi greitai apsipratome, susidraugavome. Vieni gyvenome bendrabutyje, kiti – pas tėvus. Baigus trečią kursą – tai buvo 1955 metais – Virginija kartą pasigyrė turinti giminaitį, gyvenantį Bazilionuose, kažkur netoli Šiaulių, žadanti jį aplankyti ir pasiūlė man kartu ten nuvažiuoti per vasaros atostogas. Mielai sutikau.

Ir štai vieną dieną atsiradome Bazilionuose Ozolų šeimoje. Susipažinau su tuo giminaičiu – jaunu, mūsų metų vaiku, moksleiviu. Tai buvo Romualdas Ozolas. Mūsų bendravimas užsimezgė šiltai ir paprastai. Romualdas aprodė sodybą, savo darbo kampą, apvaikščiojome apylinkes. Jis kukliai pasigyrė, kad daug skaito ir pats bando rašyti. Atsimenu, paskaitė trumpą apsakymą iš mokyklinio sąsiuvinio. Romualdas mėgo ir fotografuoti, turėjo, berods, fotoaparatelį „Smena“. Šalia namų, beržynėlyje, padarėme keletą nuotraukų. Bendraudamas su Romualdu pajutau, kad jis man tarsi praverta nauja skrynelė, kurioje daug netikėtų radinių, apie kuriuos niekad nepagalvojau. Taip buvo todėl, kad penkerius metus augau toli nuo savų namų, nuo Lietuvos – taigoje prie Uralo, kur 1945 metais su tūkstančiais kitų tautiečių buvo išvežta visa mūsų šeima – tėveliai, aklas senelis ir aš, vos aštuonerių metų. Artimieji greitai ten atgulė amžiams. Likau vienas ir patekau į vaikų namus – koloniją, iš kur po metų per stebuklą man ir dar dviem lietuvių vaikams pavyko grįžti į Lietuvą. Sugrįžęs Šiauliuose lankiau rusų mokyklos šeštą ir septintą klases, nes mokytis lietuviškoje mokykloje būtų buvę daug sunkiau. Vienas iš didžiausių nuostabų man kėlusią dalyką buvo tai, kad čia dar girdima lietuvių kalba ir greta rusiškų užrašų matomi lietuviški. Vaikystės ir jaunystės patirtis, kaip žinia, pati ryškiausia, vėliau ją keisti ir laužyti sudėtinga. Romualdas, vienas iš nedaugelio mano pažįstamų lietuviukų, man

daug ką pasakojo, o aš tarsi užburtas atidžiai klausiau, nes man viskas buvo nauja. Iš jo žvilgsnio jutau, kad ir aš jam atrodau keistas. Bet tai mums nesutrukdė porą dienų aktyviai pabendrauti.

Ten būdamas išsiaiškinau, kad nelabai toli nuo Bazilionų yra mano tėviškė – Grimzelių kaimas, kur tik vieną kartą po grįžimo iš Uralo prieš keletą metų buvau apsilankęs. Romualdas pasisiūlė mane palydėti. Tada vos ne vienintelis transportas buvo pakeleivingi sunkvežimiai. Taip mes ir nuvykome į mano vaikystės Grimzelius. Mūsų name gyveno nepažįstami žmonės, keli vaikai lakstė kieme. Nebuvo su kuo pakalbėti. Nutariau aplankyti vienus buvusius kaimynus. Radome tik senuką šeimininką Gudmoną, kieme besikaldantį malkas. Aš jam prisistačiau, jis papasakojo, kad pažinojo mano senelį, kad jiedu vos nebuvo išsiųsti į japonų *vainą*. Ir dar pridūrė: „Štarkus vyras buvo, tai ne dabar – kuzbezdziai.“ Mes jam padėjome baigti skaldyti malkas, sunėšėme į pašiūrę. Apie save Gudmonas tiek tepasakė: „Dar gerai stoviu, tik kartais kojos neklauso.“ Jam buvo apie 90 metų.

Pabendravus, patalkinus, senukas Gudmonas pasiūlė mums užlipti į svirno antrą aukštą – gal ten ko nors rasime. Smalsumo vedini, užkopėme ir aukščiau, ten, regis, buvo vištidė – pilna šiaudų, pelėsių, palubėje balkiukai – laktos vištoms tupėti. Po jais – sukiėtėjusios, suakmenėjusios vištelių išmatos. Mano dėmesį patraukė lyg ir koks išsikišęs rėmas. Truputį pakrapščiau – taip, tai buvo sudžiūvęs įrėmintas paveikslas. Jį ištraukti buvo neįmanoma, reikėjo atsinešti kirvį ir tiesiog iškapoti iš tos krūvos. Šalia jo atsirado dar kitas mažesnis paveikslas, o Romualdas tuo metu dairėsi aplinkui – jį sudomino caro laikais išleistos medicinos knygos storais viršeliais. Mano senelis buvo medikas ir turėjo nemažą biblioteką su grafikos piešiniais. Mažas būdamas mėgdavau tas knygas vartyti. Prisimenu vieną Siamos dvynių piešinį, kuris vaikui paliko neišdildomą įspūdį. Netikėčiausias radinys buvo apipelijęs mano mamos rankinukas, kuriame buvo jos medicinos kursų pažymėjimas su įklijuota nuotrauka.

Tie radiniai rodo, kaip vyko žmonių tremtis, – paprastai naktį ir staiga. Duodavo pusvalandį susiruošti, pasirinkti kokių leistinių

daiktų ar drabužių, maisto. Visa kita likdavo namuose. O jau rytą, pasklidus nelaimės žiniai, artimiausi kaimynai arba tie patys stribai skubėdavo į naktinės aukos namus ir kas ką sugebėdavo, kas ką rasdavo, išsinešdavo.

Po kelerių metų baigiau Kauno dailės technikumą, o Romualdas – vidurinę mokyklą. Abu įstojome toliau mokytis: aš – į Vilniaus dailės institutą, Grafikos fakultetą, o jis – į Vilniaus universitetą. Retkarčiais susitikę, prisimindavome mūsų kelionę, pajuokaudavome.

Įsimintinas buvo vienas susitikimas jau abiem baigus mokslus. Visai atsitiktinai atsидūriau „Meno saviveiklos“ žurnalo redakcijoje. Ten vyko aktyvi diskusija, kad reikia steigti visai kitą žurnalą, platesnių užmojų. Tarp dalyvių, pamenu, buvo Romualdas Ozolas ir Algimantas Patašius, dar keli žmonės iš tos pačios redakcijos. Kaip vėliau paaiškėjo, tos diskusijos nenuėjo veltui – atsirado žurnalas „Kultūros barai“. Tikiu, kad Romualdo indėlis buvo ženklus.

Romualdas nebuvo abejingas ir įsikūrusiai Lietuvos fotomėgėjų draugijai, vėliau pervadintai Lietuvos fotomenininkų sąjungai. Jis dalyvaudavo jos pasitarimuose. Norėdavosi jo kaip patarėjo ir užtarėjo, nes tuo metu dirbo Ministrų Taryboje. Romualdas visada rasdavo tinkamų argumentų net visagaliam *Glavlitui*. Kalbėdamas jis eidavo giluminės jam rūpimo reiškinių esmės link. Jo ramus būdas, tikras, o ne parodomasis suinteresuotumas, nenuginčijama logika dažniausiai palenkėdavo aplinkinių simpatijas į jo pusę, nors neretai pasigirsdavo replikų, esą Ozolas „labai sudėtingai kalba“. Taip, gyvenime dažnai pasitaiko nesusipratimų dėl skirtingo informuotumo ar mąstymo. Nedaug turėjome ir turime asmenybių, kurios rašytų „Pasakojimus apie filosofus ir filosofiją“ arba „Lietuvių filosofijos istorijos bruožus“. Dar Sąjūdžio kūrimosi dienomis matydavome Romualdą, tuomet dirbusį „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju, besišnekučiuojantį su profesoriumi Vytautu Landsbergiu... Matyt, turėjo apie ką kalbėti ir susikalbėdavo dėl esminių Lietuvos rūpesčių.

Į „Minties“ leidyklą pas R. Ozolą teko porą kartų užėiti, pasitarti leidybos klausimais. Mane stebino jo darbo mastas ir

metodai – jo darbo stalas ir kabineto grindys buvo nukloti popieriaus lapais ir lapeliais, laisvas takas buvo tik iki jo kėdės. Tada, pamenu, pagalvojau, kad kiekvienas lapelis – tai atskira problema ir kažkieno rūpestis ar viltis. Būtų įdomu, visus šiuos lapus ir lapelius perleidus kuriam nors iš pasaulio šachmatų meistrų, pamatyti, kaip jis susidorotų su užduotimi. Čia neužtektų vien matematinio paskaičiavimo, reiktų kažko daugiau...

Per vieną tokių susitikimų iš Maskvos atvykęs eksperimentinės spaustuvės direktorius, buvęs vilnietis Henrikas Visockas gyrėsi, kad Maskvoje gavo naujausią dvispalvę ofsetinę spausdinimo įrangą. Suprantama, visi jo kolegos jam labai pavydi, todėl jis privalo išspausti ką nors ypatinga. Maskvoje nieko nerado, todėl atvažiavo į Vilnių, tikėdamasis čia ką nors įdomesnio aptikti. Mes jam parodėme daug naujų dalykų, parengtų spausdinti. H. Visockui niekas nepadarė įspūdžio. Tada Romualdas, atsigręžęs į mane, sako: „Rimai, parodyk savo „Žiedai tarp žiedų“ maketą...“ Romualdas jį buvo matęs mano namuose, kai buvo užėjęs su savo vaikais – dukrele Jurga ir sūnumi Džiugu. Jis man net keletą patarimų davė dėl nuotraukų akcentų.

Niekada nesitikėjau kada nors išleisti savo albumą. Turėjau vienintelį jo egzempliorių ir saugojau sau ir savo draugams parodyti. Todėl H. Visockui atsakiau: „Turiu tokią knygą, kurios *Glavlit*as net pro duris neeis įnešti, dar gali atimti ir mano kelių metų darbą sunaikinti.“ Henrikas dar labiau susidomėjo ir įkalbėjo vis dėlto atvežti albumą. Tada išsikviečiau taksi, parvykau į namus ir po pusvalandžio grįžau į „Minties“ leidyklą su tuo savo vieninteliu egzemplioriumi. H. Visockas labai atidžiai jį perversė ir pasakė, kad norėtų albumą pasiimti į Maskvą ir ten bandyti suderinti jo išleidimą. „Jūsiškis *Glavlit*as Maskvoje nieko nereikštų, aš ten turiu savo kelius.“ Tuo metu Lietuvos spaudos komitetui vadovavo poetas Juozas Nekrošius. Jis uždėjo savo simbolinę antspaudą – pritarimą į tolimą kelionę, nežinią.

Išvykus H. Visockui, po kelių dienų sulaukiau jo skambučio: „Viskas gerai, jei gali, tuoj pat atvyk į Maskvą, suderinsime ir

patikslinsime spausdinimo detales.“ Kai nuvykau į eksperimentinę spaustuvę, sparčiai vyko formų gamyba, reikėjo tik suderinti duplexo spalvas. Albumą skubėjo išspausdinti, nes tomis dienomis turėjo būti atidaryta antroji Sovietų Sąjungos istorijoje tarptautinė knygų paroda. Atidarymo dieną albumas jau gulėjo lietuviškame stende. Jis sukėlė šoką, nes dar niekad akto tema sovietų šalyje nebuvo parodyta. Mūsų stendas buvo nuolat apgultas. Mugėje dalyvavęs H. Visockas, matydamas savo pastangų pasekmes, įsidrąsinęs papasakojo, kaip ta knyga atsirado. Pasirodo, reikėjo pasiekti patį aukščiausiąjį, t. y. Michailą Gorbačiovą, ir gauti iš jo palaiminimą.

Vėliau tas albumas buvo dar tris kartus leidžiamas, bendras tiražas – per šimtas tūkstančių egzempliorių. O kinai, pamatę savo „vyresniojo brolio“ laisvamanybę, paprašė „nors vieną milijoną tiražo, tik siauram specialistų ratui“. Apie tai rašė Algimantas Čekuolis „Gimtajame krašte“.

Ir viso šio didžiulio šurmulio, kuris tęsėsi dar keletą metų, „kaltininkas“ buvo R. Ozolas, ramiai pasiūlęs atvežti ir parodyti „Žiedai tarp žiedų“ maketą.

Kartais mažas akmenėlis didelį vežimą verčia. Tam tikra prasme taip nutiko ir su „Žiedais“. Po šio albumo pasirodymo jo pagrindu Maskvos žurnalistų namuose per du aukštus buvo surengta paroda, kuri vietoj numatyto mėnesio kabėjo beveik pusę metų ir kasdien buvo lankoma tūkstančių žiūrovų. Vėliau ji apkeliavo visą tuometinę sovietinę šalį, net Vladivostoką pasiekė. Pamažu įsidrąsinus, imta rengti pirmąjį grožio konkursą. Jis įvyko Maskvoje, sukėlė didžiulį ažiotažą, o paroda nuvilnijo iki Paryžiaus ir į visą Europą, kuri nustebusi pirmą kartą pamatė ne sovietinę, o tikrą, gyvą europietišką moterį.

Vėliau, atsigręžus į tuos įvykius, ne vienas pusiau juokais, pusiau rimtai konstatavo, kad moters grožis, dešimtmečius buvęs užspaustas absurdiškiausių sovietinių tabu ir staiga atsiskleidęs visu žavesiu, švelnia jėga padėjo sugriauti gelžbetoninę sovietinę sieną.

ALGIMANTAS PATAŠIUS Taip grūdinosi jaunystė

1957 metais į lituanistikos studijas Vilniaus universitete iš, berods, 150-ties laikusių stojamuosius egzaminus buvome priimti daugiau nei pusšimtis pirmakursių, baigiant studijas mūsų buvo tuzinu mažiau. Dauguma buvome tų pačių metų abiturientai iš Vilniaus, rajoninių miestų, iš kaimiškų mokyklų, buvo vienas kitas ir daugiau gyvenimo patyręs, net iš tremties, lagerių grįžęs. Du įstojo iš Lenkijos Seinų krašto, baigę Punsko lietuvišką licėjų, pagal kažkokią tarpvalstybinę sutartį (Lenkija anuomet mums buvo tolimas užsienis, tolimesnis nei dabar kokia Portugalija). Tie mūsų „lenkai“ gavo iš Lenkijos ambasadų solidžią stipendiją, iš kurios, kukliai gyvenant ir taupant, buvo galima per keletą metų net nusipirkti motorolerį, tą vienas „šlėktele“ draugiškai pravardžiuotas kolega ir padarė, ta savo dvirate mašina kėlęs mūsų pagarbų susižavėjimą.

Tie metai buvo trumpa postalininė prošvaistė mūsų sovietinio universiteto gyvenime. 1956 metais rektorium tapęs Juozas Bulavas ėmėsi pravėdinti akademinį orą, atsikratyti iš Rusijos atsiųstų „universitetui idėjiškai sustiprinti“ kadrų. Turėjome galimybę klausytis puikių lektorių paskaitų. Lietuvos senosios literatūros kursą skaitė didelis mūsų raštijos istorijos žinovas Jurgis Lebedys, logiką – įtaigi pedagogė filosofė Kristina Rickevičiūtė, lietuvių tautosaką su įkvėpimu skaitė Donatas Sauka...

Savita figūra buvo prof. Juozas Balčikonis, daugiatominio akademinio lietuvių kalbos žodyno tėvas, tikriau, patėvis, po Kazimiero Būgos nuo 1930 metų ėjęs vyriausiojo redaktoriaus pareigas daugiau nei 20 metų. Pirmoji jo užduotis pirmakursiams – išdalytuose lapeliuose užrašyti retus savo parapijos tarmės žodžius, gal atsirast dar nežinomų, o jis išmanė visų parapijų tarmes ir šnektas. Kadangi J. Balčikonis buvo ir uolus bitininkas, Vilniaus priemiestyje Jeruzalėje laikęs bitutes, tai, berods, jo 75-mečio proga Lietuvių kalbos katedra įteikė profesoriui dovaną – dailiai padarytą ąžuolinį

avilį su aibe stalčių žodyno kartotekai. Profesorius buvo konservatyvių nuostatų, šventė tik vardadienius, tai tas avilys ir liko stovėti katedroje ant spintos... Buvo syki dar toks nutikimas – per sesiją profesorius vienam studentui į įskaitų knygelę rašė trejetą. Kurso draugai prašo: profesoriau, su trejetu jis negaus stipendijos, o jokios paramos iš namų neturi... J. Balčikonis pasikrapšto apvalų pakaušį ir sako: a, ar man gaila bolševikų pinigų? Duok knygelę, – ir ištaiso trejetą į ketvertą.

J. Balčikonis bolševikams nesilankstė, ir tas jo stuburo kietumas galų gale pačiam, o gal labiau studentams lituanistams atsirūgo nekaip. 1959 metais profesorius buvo viršenybės pasmerktas už reakcingas lingvistines pozicijas, bet pats nesimušė į krūtinę ir paliko universitetą. Ne jam vienam teko patirti mūsų studijų metais fakultete sustiprėjusius ideologinius „valymus“. Po nuolatinių puolimų buvo „išvalyta“ Lietuvių literatūros katedra. Už estetiškumą, objektyvizmą, nacionalizmą, neklasikinę praeities literatūros vertinimą buvo pašalinta katedros vedėja Meilė Lukšienė (vėliau, Sąjūdžio metais, daug vilčių teikusios ir pamirštos tautinės mokyklos koncepcijos pagrindinė kūrėja, tarptautinio Jano Amoso Komenijaus apdovanojimo laureatė), dėstytojos literatūrologės Irena Kostkevičiūtė, Aurelija Rabačiauskaitė, Vanda Zaborskaitė. Jas atleidus, katedra atmiešta vidutinybėmis, bet partijai ištikimais kadrais. Tikriausiai toks valymas buvo ne vienintelis visame universitete. O ir pats universiteto rektorius Juozas Bulavas, pabuvęs sosto vos dvejus metus, už nacionalistinius nukrypimus 1958 metais pašalintas iš pareigų, po to – ir iš komunistų partijos. Ir tik 1991 metais, jau nepriklausomoje Lietuvoje, LDDP jam sugrąžino narysę partijoje. (Nežinia, ar jis pats to prašė: nuo 1988 metų veikė Sąjūdyje, nuo 1989-ųjų buvo Lietuvos rinkimų komisijos pirmininkas, vienas Lietuvos Respublikos Konstitucijos rengėjų).

Universiteto valymai vyko ir tarp studentų. Kiek pamenu įvykius mūsų fakultete, už įvairias idėines nuodėmes buvo pašalinti studentai Vaičiūnas, Teiberis (1959 metais, iš istorikų specialybės

grupės), 1961 metais – taip pat studentas istorikas Stanislovas Žvirgždas (1961–1965 metais – politinis kalinys, o 1992–1996 metais – Lietuvos fotomenininkų sąjungos valdybos pirmininkas). Pamenu, universiteto senųjų rūmų kolonų salėje surengtą studento lituanisto Narkaus parodomąjį „linčą“; be kita ko, kažkas iš kaltintojų citavo Narkaus laišką draugui, kur Salomėja Nėris pavadinta išdavike (!). 1959 metais buvo išmestas Juozas Tumelis – tuomet studentų literatūrinio almanacho „Kūryba“ rengėjas, o 2001–2007 metais – „Visuotinės lietuvių enciklopedijos“ 1–11 tomų Mokslinės redakcinės tarybos pirmininkas.

Auka buvo surasta ir mūsų lituanistų kurse – Vladas Pupšys, labai paprastas, draugiškas, o ir uolus studentas, vienerankis invalidas. Bet, matyt, per anksti paleistas iš nelaisvės politinis kalinys, tik neišleistas iš KGB akiračio (savo istoriją jis aprašė 2008 metais išleistoje knygoje „Atsimainymo kalnas“). Pupšį dėl kažin kokių kalčių 1960 metais, kai buvome trečiame kurse, išmetė iš komjaunimo ir iš universiteto. Paskutinis šio susidorojimo veiksmo aktas buvo prestižiškiausioje fakulteto 34-ojoje auditorijoje surengtas atviras komjaunimo susirinkimas, dalyvaujant ir vadovaujant aukštiems kitų institucijų atstovams.

Ir Romualdas Ozolas, ir aš tame susirinkime asmeniškai nedalyvavome, o ir formaliai neprivalėjome – mat nepriklausėme komjaunimo organizacijai.

Studijų metais mudu abu buvome gerokai atitrūkę nuo fakulteto, kurso vidinio gyvenimo, studentiškos veiklos ir iniciatyvų, nors nebuvome kokie atskalūnai. Apskritai, kurse mūsų buvo daug, todėl tą daugį siejo gana fragmentuoti ryšiai – kas susibičiuliavo, kas susitėlkė į artimesnių kursiojų kuopeles, kas per visus metus liko paviršutiniškai pažįstami, tik bendrakursiai, ir tiek... R. Ozolą pirmiausia prisimenu kaip auditorijos suolo kaimyną per vokiečių kalbos praktinius užsiėmimus pirmame kurse. Mūsų dėstytoja buvo Eugenija Vengrienė, gera vokiečių kalbos žinovė, išvertusi rinktinės vokiečių prozos veikalų į lietuvių kalbą. Romualdo pavarde

ji tardavo saviškai – su kirčiuota trumpa „o“ antrame skiemenyje: *Ozolas*. Tada nenumanėme, kad po dešimtmečio „sėdėsime tame pačiame suole“ dar ir su mūsų garbios dėstytojos vyru (beje, ir Stalino kalėjime pasėdėjusiu) teatro istoriku Antanu Vengriu – būsimame žurnalo „Kultūros barai“ redakcijos bendradarbiai ir bendraminčiai. Nuostabu, kad abu Vengriai nugyveno gražų amžių – po 102 metus: Antanas mirė 2014 metais, Eugenija – po metų.

Prisimindamas studentiškas dienas – o po šitiekos metų daug kas išdilo iš atminties – pagalvoju, kad anuomet išėjau išsuk du universitetus. Abu – kartu su R. Ozolu. Vieną – akademinių, su paskaitomis, seminarais, literatūros skaitymu, kursinių ir kitokių darbų rašymu, egzaminų stresais ir t. t. Daug kas buvo neįdomu, ir visai teisingai atrodė – velniam išvis reikalinga ta TSKP istorija, politinė ekonomija ar mokslinis ateizmas, o dar ir karinis rengimas? Na, tik kad gautum diplomą, jeigu visame tame maišale nesuradai savo arkluko.

Antrasis buvo „dūšios universitetas“ – studentiškas liaudies dainų ir šokių ansamblis, į kurio gyvenimą teko pasinerti visa galva – muzika, repetitijos, koncertai, kelionės, įspūdžiai, išvažiavimai Lietuva, pamatytas ir platesnis pasaulis. Ir tas didelio šimtinio kolektyvo bendrumo, vientisumo jausmas... Studentaudamas atsakau pats už save ir sau, dirbu savo tempu, noriu – pramiegu paskaitas, noriu – pramogauju, noriu – mokausi per naktis. Buvo tokia aforistiška patarlė apie ano meto studentišką būvį: „Nepalik rytdienai, ką gali suvalgyti šiandien, nedaryk šiandien, ką gali padaryti rytoj.“ Ansamblyje, meno kolektyve, išgyvenai kitokią būvį: jauteisi atsakingas sau ir visiems, galų gale, labiausiai atsakingas žiūrovams. Ansamblio meno vadovas Vladas Bartusevičius prieš išeinant į sceną primindavo: koncertą turime duoti gerą, nors salėje sėdėtų tik vienas žvairas katinas...

Universiteto ansamblis visada buvo aukšto meninio lygio kolektyvas, nepaisant periodiškų dalyvių kaitos. 1957 metų vasarą jis buvo dalyvavęs šeštajame pasauliniame jaunimo ir studentų

festivalyje Maskvoje ir ten labai sėkmingai pasirodęs. Būti ansamblyje buvo garbė. Tų metų rudenį buvau priimtas į ansamblio orkestrą be kokių nors abejonių, mat nuo vaikystės buvau mokėsis keletą metų muzikos mokykloje, vėliau grojęs ir liaudies instrumentais. Iškart gavau birbynę lentelių dėkle, repertuaro natas nusirašyti ir išmokti, padirbėjęs po vienos kitos savaitės jau grojau visų pakopų repetitijose. Patyriau, kiek reikia savęs atiduoti išėjus į sceną. Tai visai kitas išgyvenimas. Pamenu, vienąsyk per ansamblio koncertą Aktų salėje Čiurlionio gatvėje universiteto rektorius J. Bulavas sėdėjo tarp žiūrovų pirmose eilėse ir braukė ašarą...

1958 metų pavasarį į ansamblį atėjo ir R. Ozolas. Jam pasiūlė orkestre perimti baigiančio universitetą ir paliekančio ansamblį muzikanto kontrabosines kankles, nes orkestre trūks žemiausio registro tonų, ir trūks greitai. Romualdas ryžosi, nors tokias kankles buvo matęs tik iš tolo, vargu ar pažinojo natų raštą, o juo labiau boso rakto notaciją. Pats instrumentas didelis, sunkus ir nesinešiojamas į namus, grojama atrėmus į grindis, abiem rankom, specialiu plaktuku šokinėjant per dvi dešimtis plieninių, vario apvijomis apvilkty stygų, kokios būna fortepijono žemutinėse oktavose. Ansamblio „namai“ buvo Čiurlionio g. Aktų salė su užkulisiais ir už jos viršutiniame aukšte pora Fizikos ir matematikos fakulteto auditorijų. Kai nevykdavo repetitijos, net gatvė aidėdavo vienišas kontrabosas: „pim-pem-pam-pum, bom-bum-bam, bem-bam-bum, bam-bum-bom“ – R. Ozolas uoliai mokėsi ansamblio repertuarą. Jis buvo labai darbštus ir užsispyręs, nors muzika nebuvo jo pašaukimas, veikiau vienas iš įveiktų gyvenimo iššūkių.

Ta 1958 metų vasara buvo ypač įsimintina. Ansamblis dalyvavo antroje Pabaltijo studentų dainų šventėje Rygoje kartu su keliais tūkstančiais dainininkų, šokėjų, muzikantų iš Latvijos, Lietuvos ir Estijos, pulkais palaikančiųjų (pirmoji šventė vyko 1956 metais Estijoje). Po stalinmečio nusibaigimo, po maištų ir sukilimų komunistinėse (vadinamosiose liaudies demokratijos) Rytų Europos šalyse jaunimas buvo atkutęs. Šios šventės metu per eisenas

Rygos gatvėmis ar studentų sambūriuose Rygos aikštėse, prie Joninių nakties laužų Gaujos upės slėnyje, jungtiniame koncerte Rygos Mežaparko estradoje itin stipriai reikėsi mūsų trijų tautų solidarumo ir vienybės dvasia, visai kas kita, negu oficialios „tarybinių tautų draugystės“ demonstravimas. Privalomi „broliškų respublikų“ svečiai – meniniai kolektyvai iš Rusijos, Baltarusijos ar dar iš nežinia kur čia buvo lyg prašalaičiai, mažai verti dėmesio, ir jie patys, matyt, tai jautė. Nors atvirai politinių demonstracijų lyg ir nebuvo, bet viską stebinti valdžios akis šioje šventėje įžvelgė pavojingas pabaltijiečių nacionalizmo tendencijas. Iš anksto buvo skelbta, kad trečioji studentų dainų šventė vyks po dvejų metų Vilniuje, bet ji neįvyko nei po dvejų, nei po penkerių metų. Trečioji Pabaltijo studentų šventė *Gaudeamus* pagaliau surengta Tartu (Estijoje) tik po devynių metų (1967 m.). Po to šios šventės buvo rengiamos daugmaž reguliariai; 2018 m. Tartu vyko aštuoniolikta- sis studentų festivalis *Gaudeamus*.

Kas dar pamena pirmąsias *Gaudeamus* ir įvykius po trisdešimtųjų metų bundančiose mūsų trijose šalyse, pasauliui parodytą neregėtą susitelkimą Baltijos kelyje, Dainuojančią revoliuciją prie barikadų, tas turbūt neabejoja, kad per sovietinius dešimtmečius ta mūsų laisvės, brolybės ir vienybės idėja buvo gyvybinga, nors ir ne visada demonstratyviai reiškiamą, ji buvo gal net lemianti jėga siekiant visoms trims tautoms nepriklausomybės. Žymus mūsų meto latvių muzikas Andris Nelsonas, dabartinis Leipzigo ir Bostono simfoninių orkestrų vyriausiasis dirigentas, Atgimimo įvykių metu buvęs dar tik devynių dešimties metų berniukas, neseniai vokiečių laikraščiui *Frankfurter Rundschau* sakė: „Neabejotinai Dainuojančios revoliucijos potyriai mane įtikino gaivinančia muzikos galia; galia sutelkti žmones, net iš nesutaikomų pozicijų, iš atskirų šalių arba net sistemų. <...> Vienijančios jėgos, kurių muzika tokiais momentais turi, jokia politinė maišatis negali pakirsti.“

Manau, kad muzika, aukojimasis jai ir per ją užsimezgę įvairūs ryšiai, tas „dūšios universitetas“ R. Ozolui buvo svarbus ir daug

ką davė formuojantis vertybių supratimui, nors tai buvo neilgas jaunystės metų epizodas. Vėliau, Dainuojančios revoliucijos laikotarpiu, jau seniai nutolęs nuo muzikos ir pasinėręs į politiką, nepametė trijų Baltijos tautų vienybės ir sanglaudos idėjų, buvo uoliai išitraukęs į tuo metu įsteigtų trišalių bendradarbiavimo struktūrų (Baltijos Asamblėjos, Tarybos) veiklą. Jos lyg ir tebėra, bet po trisdešimties metų, dabar jau saugioje NATO ir Europos Sąjungoje, ta baltiškosios vienybės dvasia, deja, išblėsusi ir neretai išvirsta į bereikalingas varžytuves ir net priešpriešą, kaip iki šiol neišspręstas ginčas su Latvija dėl jūros sienos ar nesusikalbėjimai dėl būsimos rusiškos Astravo atominės elektrinės elektros...

Tačiau prisimenant vėlgi tą mūsų „dūšios universitetą“, verta dar sykį paminėti 1958 metų vasarą – po studentų dainų šventės Rygoje įvykusią universiteto ansamblio koncertinę kelionę per visas tris Užkaukazės respublikas nuo Kaspijos iki Juodosios jūros. Tikėtina, jog nuvežėme į tuos kraštus šioک tokį Lietuvos kultūros dvelksmą, o ir patys parsivežėme naudingos patirties ir pažinimo vaisių. Kelionė buvo sunki – koncertų daug, dažnai nepatogiomis sąlygomis, keliavome geležinkeliu tuose pačiuose mums skirtuose vagonuose kelyje ir stotyse, naktimis trankomi ir perstumdomi bėgiais, dienomis lyg orkaitėje kaitinami saulės... Užtat buvo galimybių susipažinti su didele gamtos įvairove, su unikaliu istorijos paveldu, savitais žmonių papročiais ir įpročiais.

Štai, sakysim, Baku filharmonijos vasaros sode, koncertuojant kažkokiai liaudies muzikos grupei, publikoje pašoka vaikinai ir šūkalioja, mostaguoja rankomis, įsiterpdamas tarp dainininko posmų, ir niekas nepakrinka – pasirodo, viskas gerai, daina apie apviltą meilę, žiūrovas garsiai komentuoja artistams ir visiems: labai gera šita daina, tikra teisybė joje, ir man lygiai taip pat buvo... Arba Tbilisyje važiuoja miesto autobusas, vairuotojas pamato gatvėje pažįstamą, šūkteli pro langą, pažįstamas atsiliepia, vairuotojas sustabdo autobusą ir išlipa, abu ilgai kalbasi ir juokiasi, galų gale keleiviai parsikviečia vairuotoją vežti toliau... Kadaise buvo

populiarūs sąmojingi gruzinų (dabar sakytume – kartvelų) filmai apie jų keistuolių būdą: charakteriai anaip tol ne iš piršto laužti.

Armėnijos sostinėje Jerevane buvome apsistoję viešbutyje, pro kurio langus matyti rytais saulės apšviestas Ararato kalnas – Armėnijos nacionalinis simbolis, vaizduojamas ir valstybės, ir sovietinės respublikos herbe, nors šiais laikais yra Turkijoje už 32 kilometrų nuo Armėnijos sienos. Mums pasakojo – esą turkai šaiposi iš armėnų, kad jų herbe Araratas, kuris jiems nepriklauso, į tai armėnai atsikerta – Araratas buvo ir vėl bus mūsų, o jūsų herbe mėnulis, kuris niekada nebus jūsų...

Viešnagės Armėnijoje metu mums buvo surengta įdomių išvykų, o Jerevane mudu su R. Ozolu susipažinome su vyresnio amžiaus, berods, istoriku, pavarde Ter Merkerianas (priedas *Ter* reiškia pavardės savininko aukštesnę kilmę). Be kitų įžymybių, jis mums parodė baigiamą įrengti, bet dar uždarytą monumentalų tamsaus akmens pastatą – Matenadaraną – valstybinę senųjų rankraščių saugyklą, kur bus laikomi šimtai dar nuo Bizantijos laikų išlikusių, net nuo V amžiaus krikščioniškoje Armėnijoje meniškai iliuminuotų rankraščių. „Slavai dar miškais bėgiojo, o mes jau seniai knygas rašėme“, – didžiavosi mūsų vedlys. Galų gale jis pakvietė mudu į namus papietauti. Susėdome trise prie stalo, šeimnininko jauna žmona, labai graži juodaplaukė, padengė stalą, šį tą atnešė ir sustačiusi pasišalino (beje, tada mudu pirmąsyk paragavome alyvuogių, nelabai žinodami, kam jos tinkamos – Lietuvoje dar nematėme; bet, tiesą sakant, jos tąsyk ir nepadarė įspūdžio). Šeimnininko raginami užkandžiauti, prieš kibdami į valgį paklausėme, ar šeimnininkė su mumis nepietaus. Padarėme netaktą. Šeimnininkas kažką šūktelėjo, ponias atsinešė lėkštelę, atsisėdo prie stalo ir sėdėjo tyli, pokalbyje nedalyvavo. Bandant kalbinti atsakydavo vienu dviem žodžiais, nepakeldama akių. Mudviem su Romualdu per visus pietus taip ir nepavyko pažvelgti į jos gražių juodų akių gelmę... Buvo gerokai keista: ar taip visur pas juos priimta, ar tik jų šeimoje tokie santykiai?

Aną viešnagę su R. Ozolu prisiminėme po daug metų, būdami jau nebe studentai, o bendradarbiai, kai iš Vilniaus šv. Pilypo atlaidų dieną nuvažiavome į Onuškę, kur tais metais mokytojavо Irena, jo žmona, mūsų bendrakursė. Užėjome į miestelio kavinę, ten po pamaldų prigužėjo žmonių, netoli mūsų stalo susėdo grupelė vyrų ir moterų, paprastų kaimiečių. Moteriškės kartu su vyrais kažką aptarinėjo, jos kalbėjo net daugiau, kaip ir dera pas mus moterims; viena, išėmusi iš rankinuko, kažką rodė, vyriškai sukišę galvas linkčiojo. Iš šalies stebint buvo neaišku, katra čia pusė labiau emancipuota. Ne kaip pas Kaukazo inteligentus...

Per studentiškus dalyvavimo ansamblyje metus turėjome įvairiausių, kontrastingiausių patirčių. Turbūt pirmieji iš mėgėjiškų kolektyvų anuomet koncertavome užsienyje: pirmiausia lankėmės Vengrijoje (galbūt buvome panaudoti diplomatijai po 1956 metų sukilimo), po to – Lenkijoje, Čekoslovakijoje. Koncertavome archajiškame Dieveniškų užkampyje, pusiau lietuviškame, pusiau slaviškame, matėme ir piktų žvilgsnių mūsų pusėn (nežinia, ar šiandien ten viešai dar tebekalbama lietuviškai). Gavome atstovauti Lietuvai Maskvoje, tik ką Kremliuje pastatytuose naujuose suvažiavimų rūmuose, ten vykusio istoriniu vadinto kompartijos XXI suvažiavimo delegatams. Privalėjome pasirodyti kaip dera; į generalinę repeticiją mūsų neilgos programos peržiūrėti atvyko net pats LKP pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus. Jį papiktino tautinis šokis „Rugučiai“, klasikinė dar nepriklausomos Lietuvos laikų kompozicija, kur vaikinai vaizduoja rugių kirtėjų, merginos – grėbėjų judesius. Anot vado, gėda: dabar javus Lietuvoje ne dalgiais, o kombainais kerta, susitvarkykite. Pernakt buvo sukomponuoti ir surepetuoti „Rugučiai“, kur šokėjai imituoja besisukančius kombaino sparnus... Ansambliui per savo gyvavimą nemažai ką teko taip paaukoti, kad išgelbėtų tikrus dalykus.

Pasitaikė ir kitokių invazijų, grynai piktavališkų. Kartą ansamblis koncertavo Kauno sporto halėje. Viską parengę ir parepetavę prieš tribūnas, likus valandai iki koncerto buvom išleisti

pasivaikščioti, liko tik R. Ozolas – viso turto pasaugoti. Tada atsirado pora vyrų iš Kauno politechnikos instituto to paties žanro ansamblio, mūsų neįveikiančio konkurento ir todėl priešo. Vaikiniai pakalbino Romualdą, atsinešę butelį pasiūlė draugiškai išgerti. Neaišku kaip ten buvo, bet jis priėmė iššūkį. Susirinkę prieš koncertą radom jį apgirtusį. Vadovas V. Bartusevičius, žinodamas R. Ozolo charakterį, vis dėlto jo nenušalino. R. Ozolas nuėjo atsigavinti po šaltu dušu, ilgokai gaivinosi ir koncerte grojo be menkiausio nesklandumo.

Neatsitiktinai V. Bartusevičius, sumanęs parengti liaudies instrumentų sekstetą – pretendentą dalyvauti septintajame pasaulio jaunimo festivalyje 1959 metais Vienoje, į jį kartu su muzikinį išsilavinimą turinčiais ar konservatorijoje studijuojančiais birbynininkais ir kanklininkėmis pakvietė R. Ozolą – vienintelį mėgėją savamokslį. Jam tai buvo itin sunkus uždavinys, kurio tikriausiai joks tokio nedidelio stažo mėgėjas nesimtumtų – per trumpą laiką pasiekti profesionalų muzikavimo lygį. R. Ozolas įveikė ir šitą iššūkį. Galutinis muzikinių kolektyvų atrankos konkursas buvo rengiamas Maskvoje, prieš tai Vilniuje turėjo būti lemiama autoritetinga seksteto programos peržiūra. Ozolas kaip tyčia susirgo gripu, temperatūra pašoko per 40 laipsnių. Galima įsivaizduoti tokio ligonio savijautą. Ir vis dėlto jis neklausė daktarų, atsikėlė iš lovos, išsikvietė taksi iš nuvažiavo į peržiūrą Geležinkeliečių rūmuose. Pasirodymas pavyko puikiai ir čia, ir vėliau Maskvoje, ir pagaliau Vienoje – iš ten grįžo su konkurse laimėtu aukso medaliu.

Po to su šiuo tikrų meno meistrų kolektyvu R. Ozolui teko kurį laiką gyventi profesionalaus muzikanto gyvenimą – iki pasirenkant tolesnį gyvenimo kelią.

Baigę universitetą, su R. Ozolu toliau palaikėme ryšius; man ne sykį teko eiti jo pramintais taikais. Abu buvome išsiųsti mokytojauti į skirtingus Lietuvos kampus (tiesa, jam per klaidą iš anksto buvo numatyta kitokia karjera – tarnyba komjaunimo CK, neapsižiūrėjus, kad jis ne komjaunuolis). Abu neturėjome mokytojo pašaukimo

ir, susidėjęs aplinkybėms vienas – anksčiau, kitas – vėliau palikome mokyklą, grįžome į Vilnių. R. Ozolas buvo pirmesnis. Padirbęs metus ar daugiau Kraštotyros draugijoje, buvo pakviestas į žurnalo „Meno saviveikla“ redakciją – tai atitiko jo lūkesčius, o Kraštotyros draugijos metodininko pareigas perleido man. Tai buvo įdomus darbas, bet ir iš jo R. Ozolas mane perviliojo kitur.

„Meno saviveikla“ buvo daugiau utilitarinės funkcijos žurnalas, tą rodo jau pats pavadinimas. R. Ozolas numatė galimybę iš jo padaryti turiningą platesnio akiračio kultūrinį žurnalą ir, eidamas ne vyriausias pareigas redakcijoje (buvo tik dailininkas make-tuotojas), tapo svarbiausių sprendimų generatorium. Žingsnis po žingsnio, plėsdamas „Meno saviveiklos“ turinį, jis sutaikė aukštesniąją viršininkiją su mintimi, kad reikalingas kitoks žurnalas; į tą reikalą R. Ozolas įtraukė ir mane – jo raginamas parašiau vieną kitą straipsnį iš dailės istorijos srities, mat čia buvo mano hobis.

Pagaliau atėjo lūžio metas. Būtent R. Ozolo pastangomis nuo 1965 metų sausio nustojo eiti „Meno saviveikla“ ir pasirodė „Kultūros barai“, nors redaktorė iš pradžių liko ta pati – Emilija Kulauskienė, R. Ozolas tapo redakcijos atsakinguoju sekretoriumi, tačiau buvo faktinis žurnalo strategas ir vairininkas; aš užėmiau buvusias „Meno saviveiklos“ jo pareigas – dailininko maketuotojo. Į redakciją atėjo senas mūsų bendras, buvęs universiteto ansamblio muzikantas ir laikraščio „Literatūra ir menas“ fotografas Algimantas Kunčius (dabar Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas). Prasidėjo kažkas panašaus į ledlaužio reisą.

Jau po pirmųjų numerių pasirodymo kilo nepasitenkinimas ideologinės valdžios sluoksniuose, mojavimai bizūnu paauklėti redakciją, kadruų permainos, spaudimas, kuris buvo juntamas iš esmės per visus vėlesnius metus. Žurnalo kūrėjas R. Ozolas po poros metų, įvykdęs kiek pajėgė savo misiją ir įkūręs iki šiandien mūsų periodikoje vieną solidžiausių, intelektualiausių leidinių, išėjo į mokslo sritį.

Bet „Kultūros barai“ būtų jau atskiras istorijos skirsnis.

STASYS KAŠAUSKAS Kai buvome jaunesni

Galiu tiksliai pasakyti, kada susipažinau su Romualdu Ozolu.

Tai buvo 1964 metų birželį. Trakų Žydiškėse, Skaisčio ežero rytinėje pakrantėje.

Tais laikais ten stovėjo medinis, girgždantis trijų aukštų pastatas, primenantis Ivano Kuprino „Duobėje“ aprašytą nuodėmingų linksmybių namą. Tai buvo lenkų laikais Vilniaus universiteto profesorių, darbuotojų ir studentų poilsiui pastatyta vila. Susisiekimas patogus – šalia esančiose Kariotiškėse sustodavo iš Vilniaus einantys traukiniai.

Tą 1964 metų vasarą Universiteto dainų ir šokių ansamblis, vadovaujamas Algimanto Balčiūno, Žydiškėse surengė smagų poros savaitės pasibuvimą. Buvo nutarta paminėti ir ansamblio įkūrimo dvidešimtmetį. Ištis ansamblis buvo įkurtas 1940 metais, ir sunku paaiškinti, kodėl tą datą sovietų laikais reikėjo pamiršti.

Aš, antro kurso studentas, grojau ansamblyje birbyne, o vėliau buvau paskirtas Universiteto kultūros klubo vedėju.

Vykdamas repeticijas, bet koks ten darbas, kai oras pilnas saulėtų kvapų, jaunystės kerų ir šėlsmo, šalia nuostabus ežeras. Ansambličiai vienbalsiai nutarė surengti smagią alaus pagėrimo šventę. Choro dainininkas Vytautas Vilutis kažkoku būdu gavo dvi dideles statines „Tauro“ alaus, jas pamerkėme ežere prie lieptelio. Kad alus būtų vėsus gerti. Prie lieptelio būdavau visą laiką, nuo ryto iki vakaro – remontavau tikrą senų laikų, bet gerokai sukiužusią jachtą. Pavyko suremontuoti ir smagiai paburiuoti, kai pūsdavo vėjas.

...Vasaros naktis trumpa, studento skrandis amžinai kiauras, todėl nelaukiant tamsos kalnelyje prasidėjo smagus alaus gėrimas. Su dainomis. Su sveikinimais. Su tostais. Išgėrus vieną statinę, rimti vyrai nuėjo atridenti antros, bet ežere prie lieptelio jos nebuvo.

Nebebuvo.

Lyg ir nebūta.

Visi, vieningai supratę tragediją, kraupiai atsiduso – kažkas pavogė. Visiems tapo aišku – vagys tyliai priplaukė valtimi, prisikabino statinę ir nutempė, kai mes linksminomės aukštumėlėje. Niekam net mintis negalėjo kilti, kad statinė nebus surasta.

Planas gimė vieningai ir staigiai: gal pusantro šimto žmonių pasileido į visas puses naršyti pakrančių, krūmų ir eglynų. Jau, rodos, išgirsta, pamato vagį, bet susitikus paaiškėja, kad tai savas. Vienas veteranas, pamenu, rodė KGB darbuotojo pažymėjimą – tai reiškė, kad statinė tikrai bus surasta, o vagys nubausti. Kažkas man liepė kelti jachtos burę, nors jokio vėjelio nebuvo.

Pamažu aušo skaisčius rytas. Karšta saulė kilo vis aukštyne. Visi ieškotojai buvo pavargę ir pikti – ar galėjo būti kitaip? Baisūs žmonės, per mažai išgėrę...

Tarp ansamblio svečių veteranų buvo 1959 metų jaunimo ir studentų Vienoje ansamblio sekstetas, laimėjęs aukso medalį. R. Ozolas sekstete grojo bosinėmis kanklėmis, tokiu žmogaus dydžio sunkiai pakeliamu instrumentu. Atrodo, kažkodėl tada Žydiškėse jiems oficialiai įteikė tą medalį. Pavėluotai.

Taigi tą ankstų, savotiškai linksmai tragišką rytą prisėdau ant žolės šalia Romualdo, džiovinančio nakties rasa įmirkusius drabužėlius. Prisėdau, susipažinome ir susidraugavome ilgiems laikams. Ne ilgiems, tų pačių metų gruodžio pradžioje mane pagavo į sovietų kariuomenę, tris metus „atpyliau“ *strojbate* Mordovijoje. Tais laikais trūko jaunuolių, todėl čiupo studentus.

...Dabar vėl galiu pasakyti tiksliai – 1964 metais Romualdas dirbo žurnale „Meno saviveikla“, nes vasarą jis išsiuntė mane komandiruotėn į Kauną, kad parašyčiau apie pirmąją pokario metais sukurtą multiplikacinį filmą „Vilkas ir siuvėjas“ ir jo autorių – kuklų, nedrąsų Zenoną Tarakevičių. Parašiau. Gal dar kažką esu parašęs Romualdo pageidavimu.

Kai tarnavau Mordovijoje, mudu susirašinėjome. 1965 metais jis parašė, kad „Meno saviveikla“, gan provincialų žurnalėlį, perdarė į „Kultūros barus“. Redaktoriumi tada buvo rašytojas Aleksas

Baltrūnas, ramus, nelinkęs į kokias nors „revoliucijas“ žmogus, todėl suprantama, kad to perversmo ir didžiausio darbo ėmėsi Romualdas. Jis atsiuntė man pirmąjį „Kultūros barų“ numerį ir paprašė įvertinti, kaip atrodo naujasis leidinys. O ir vėliau siuntė žurnalą, už tai buvau jam labai dėkingas.

Koks keistas sutapimas: 1967 m. balandžio 2 d. Romualdas man laiške rašė: „<...> laikų kaita, kokia ji žavi bebūtų, primena visų šios žemės daiktų kaitą. Ir šis supratimas, žmonių supratimas yra būtinas ir graudokas. Pavasarį ateina šviesus liūdesys. Toks būna ir rudenį, kai viskas nueina. Žmogus, mat, dėl to negali nejausti džiaugsmo.“

Ar kas galėjo numatyti, kad mudu su prof. Bronislovu Genze-liu tokią pačią balandžio dieną aplankysime Romualdą „Santaros“ ligoninėje po 48 metų.

Paskutinį kartą.

Atvėrėme palatos langą, sprogo medžiai.

Romualdas atsikėlė iš lovos, bandė vaikščioti nerodydamas skausmo.

...Gyvenu Antakalnyje. Vaikštinėdamas vis praeinu, pasižiūriu į medinį namelį Medžiotų gatvėje – antro aukšto palėpės kambarėlyje gyveno Romualdas Ozolas ir Algimantas Patašius. Romualdo draugas, buvęs geriausias Vilniaus universiteto ansamblio birbynininkas – ramus, tylus žmogus. Pas juos dažnai svečiuodavusi, kambarėlį prirūkydavome iki lubų, dažnai išgerdavome tuo metu populiaraus bulgariško „Gamzos“ vyno. Vėliau Romualdas man yra sakęs, jog nesyk aptikęs, kad kažkas vis panaršęs jo popierius... Rusakalbis namo savininkas įleisdavo „svečią“.

Tada buvo madinga Klaipėdos žvejybos laivais plaukti į Atlantą. Nežinia, kodėl valdžiai kilo mintis menininkus leisti plaukti gaudyti menkių. Gal tai buvo leidimas į užsienį? Iš Medžiotų gatvės į jūrą palydėjome A. Patašių, paskui smagiai ragavome jo parvežtų didelių džiovintų menkių. Iki šiol pamenu, kaip menkiškai tos lauktuvės dvokė.

Nepamenu, apie ką kalbėdavome, diskutuodavome, o ką nors atkurti dirbtinai būtų nepadoru. Nors daugelis prisiminimų rašytojų to daryti nevengia. Niekada netikiu po kelių dešimtmečių atkurtais dialogais...

Tuo metu kūrėsi garsusis Večiaslavo Ganelino trio, jie glaudėsi ir dažnai džiazavo „Žinijos“ draugijos salėje. Romualdas buvo didis džiazas gerbėjas. Ten susirinkdavome, diskutuodavome, pamenu, artimai bendraudavome su muzikologu a. a. Liudu Šalteniu.

Tada Lietuva negėrė kibirais kavos kaip dabar. Romualdas ją labai mėgo, sakė, kad pačią geriausią kavą virdavo „Svajonėje“, gastronomijos parduotuvėje šalia centrinio knygyno. Eidavome ten kavos. Mokėmės būti inteligentais.

Žinoma, daugybę kartų sutikau Romualdą įvairiose vietose. Ši bei tą pakalbėdavome. Su juo kalbėti niekus negalėjai – jis būdavo lyg ir kitame pasaulyje, kituose įvykiuose, mintys sukosi visai kitur – knygose, mąstymo platybėse, kitokio pasaulio vizijose. Filosofijoje.

Ir, rodos, visada kažkur skubėjo.

Artimesnis ryšys atsinaujino Sąjūdžio laikais. Tuo metu aš, užsidaręs kaime, rašiau knygas „Tiesos sakymas“ ir „Leisk, Viešpatie, numirti“. Šalia Paberžės, Liaudos pakrantėje. Vakaraus keliaudavau pas tėvą Stanislovą, gyvenusį kaimynystėje.

Atsitiko taip, kad mane, kaip ir Romualdą, išrinko į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Skrisdavome Maskvon, į Kremliaus suvažiavimų rūmus. Svarstėme, kaip elgtis, ar balsuoti. Tarėmės su latviais ir estais. Beveik metus buvome Kremliuje. Ir ten buvo kautasi, nemažai gero padaryta Lietuvai.

Vėliau abu buvome išrinkti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatais, tapome signatarais.

Kūrėsi partijos. Aš nuėjau su Romualdo įsteigtu Centro judėjimu. Ir čia reikėtų labai ilgai pasakoti apie Romualdo veiklą, vartyti dokumentus. Reikia pasakyti, kad jo nuomonė visada būdavo nestandartinė, unikali. Kartais netikėta. Todėl sunkiai pritapdavo

prie daugelio politikų. Ko gero, dėl to kildavo kalbų apie Romualdo minčių painumą, negalėjimą suvokti, ką jis dėsto. Paprasčiausiai jis buvo galva ar keliomis aukštesnis už savo oponentus. Ir dėl to būdavo nesutarimų, pasitaikydavo nesklandumų. Ne visi spėjo ir galėjo eiti su Romualdu. Kalbant tuščiai, niekus ar laidant juokelius, Romualdas nusišypsodavo, kartais garsiai nusijuokdavo, – tai nebuvo jo pasaulis. Kartais ir pats pasakydavo kokį juokelį. Gink Dieve, nenoriu pasakyti, kad Romualdas buvo koks nors atsiskyrėlis.

Turėjau tokį pigų fotoaparata – „muiline“, su ja pavyko padaryti neblogą centristų nuotrauką. Vėliau ji tiko 1992 metų rinkimų į Seimą plakatui. Gražus buvo plakatas – devyni centristai: Romualdas Ozolas, Egidijus Bičkauskas, Mečys Laurinkus, Kazimieras Motieka, Gintaras Ramonas, Petras Vaitiekūnas, Eugenijus Petrovas, Albinas Januška ir šių eilučių autorius. Į naująjį Seimą pateko tik Romualdas ir E. Bičkauskas. Dešiniųjų sumanymas paleisti Aukščiausiąją Tarybą ir eliminuoti kairiuosius nepasiteisino. Triuškinamai laimėjo Algirdo Brazausko partija.

Kartais girdžiu buvusių Aukščiausiosios Tarybos deputatų kalbas, girdi, viską padarėme, todėl „pasileidome“.

Ak, ne todėl...

Nors Lietuvos valstybės pamatai buvo padėti, priimta Konstitucija. Ir gera Konstitucija, nė viena ikikarinės Lietuvos Konstitucija nebuvo tokia tvirta ir nepajudinama.

Tiesa, šiek tiek pasukdamas į šalikelę pasakysiu, kad su ta mano „muiline“ buvo įamžintas kelių signatarų susitikimas su Dalai Lama, kai jis lankėsi Seime. Nuotrauką daviau ir Nijolei Oželytei. Tik kažkodėl ji mus visus nukerpa ir pasauliui rodo, kad tik ji viena su Šventenybe...

Pamenu, 1991-ųjų vasarą geležingieji OMON'o kariai buvo užgrobę Partijos istorijos institutą. Mes, Aukščiausiosios Tarybos deputatai, pradėjome bėgti, kad kareiviai nesukūrentų svarbių dokumentų.

Trise – Romualdas, policijos generalinis komisaras Petras Liubertas ir aš – nuėjome pas Mykolą Burokevičių tartis, kad ominiškai išeitų iš patalpų. M. Burokevičius sėdėjo buvusio CK sekretoriaus kėdėje. Prisistatėme. Išsidrėbęs kėdėje kaip koks papuasų vadas sako maždaug taip:

– Jūsų sąjūdistai yra banditai. Šiandien draugas Surblys ėjo per prospektą, sąjūdistai jį užpuolė ir sudraskė naują *pinžaką*. O su tavimi aš visai nekalbėsiu. Tu iš latvio pasidarei lietuviu! – ir bedė pirštu į Romualdą.

R. Ozolas iš tikrųjų buvo išsiėmęs naujus dokumentus su įrašu „lietuvis“, apie tai rašė laikraščiai.

O buvęs Partijos istorijos instituto profesorius Konstantinas Surblys, žinoma, neteko darbo, todėl Gedimino prospekte parduodavo savo sode užaugintas gėles.

1992 metais Aukščiausioji Taryba susipyko ir išsiskirstė. Koks ten darbas – pusė deputatų liko posėdžių salėje, kita pusė posėdžiavo Konstitucijos salėje. Reikėjo ieškoti darbo. Romualdas pasiūlė dirbti „Atgimimo“ redaktoriumi. Žinoma, sutikau. Vicepremjeras Zigmas Vaišvila buvo paskyręs „Atgimimui“ patalpas buvusiam Gamtos apsaugos komitete prie Žaliojo tilto. Nežinia, kodėl Romualdas nutarė perkelti redakciją į T. Vrublevskio gatvę. Ėmęs dirbti, radau smarkiai prišiukšlintas, apleistas, šaltas patalpas. Seife mėtėsi daugybė pinigų pakuočių popierių, liudijančių čia buvus pinigų. Laiptinėse tebebuvo užmaskuoti, bet jau išdraskyti laidai. Kalbėjo, neva čia po karo posėdžiaudavusi garsioji KGB *troika*. Netoli ir Tuskulėnai, kitame upės krante...

Savo rašomojo stalo stalčiuje radau gal keliasdešimt Romualdo įrašytų kasečių. Atidaviau jam, kad nepradingtų. Sekėsi nekaip – amžinai truko pinigų algoms, spausdinimui. Ypač padėjo tada dar būsimasis prezidentas Valdas Adamkus – atvežė modernų faksą, rašomąją mašinėlę, palikdavo pinigų.

Romualdas retai kada užsukdavo. Buvo visko – nesutarėme dėl savaitraščio turinio, patalpų, į kurias gviesėsi toks vienas veikėjas,

priklausomybės... Man vis atrodė, kad savaitraštis turėtų būti arčiau eilinių skaitytojų, suprantamesnis, populiariesnis. Tiražas kiltų, pajamos didėtų. Spausdino savo straipsnius ir Romualdas. Jis norėjo, kad leidinys būtų filosofinės minties skleidėjas, tik nenorėjo suprasti, kad reikalingi pinigai. Mūsų nuomonės dėl to ir skyrėsi. Vėliau įsteigiau žurnalą anglų kalba *Lithuania in the world*. Nesutarus, Romualdo iniciatyva teko palikti redaktoriaus postą. Ir vėliau „Atgimimas“ ėjo iš rankų į rankas. Gal taip ir turėjo atsitikti...

Romualdas džiaugėsi gavęs butą restauruotame name senamiestyje, svarbiausia – su dideliu, sausu rūsiu. Į jį suvežė archyvą, daugybę dokumentų, knygų. Ten pateko ir „Atgimimo“ dokumentai, tad buvusiems darbuotojams išeinant į pensiją dėl to kilo nesklandumų.

Paskutiniaisiais Romualdo gyvenimo metais susitikdavome dažnai, tik dabar sunku prisiminti, kokiomis progomis, ką kalbėdavome. Padėjome V. Adamkui einant į prezidento rinkimus, dalyvavome centristų renginiuose, susitikimuose, įvairiose diskusijose, Romualdo artimųjų laidotuvėse Bazilionuose. V. Adamkus apsigyvendavo erdviame E. Bičkausko bute vadinamuosiuose mokslininkų namuose šalia Lukiškių aikštės.

Negali visko prisiminti. Atmintį turiu gerą, tačiau neilgą.

Bepig buvo Romualdui – visus pokalbius, susitikimus rašė į magnetofono juostą. Gal kas nors kada nors iššifruos tuos šimtus kasečių – ten tomai raštų. Titaniškas darbas.

Romualdas visada buvo tvarkingas, elegantiškas. Per didžiausius šalčius vaikščiodavo plonu palteliu, pamėlęs, bet baltais marškiniais, su kaklaraiščiu. Tvarkingas džentelmenas, kaip ir savo raštuose. Sakydavo: negalima eiti per gatvę degant raudonai šviesai – įstatymą, Konstituciją reikia gerbti ir smulkmenose.

Ir tik dabar, kai Romualdo nebėra, kai išleista pusketvirtio šimto puslapių jo darbų bibliografijos rodyklė, imu suvokti, kokio tai būta didžio Žmogaus!

Balzakiško darbštumo buvo Romualdas Ozolas!

Kas dar taip aiškiai ir tiksliai matė Lietuvos ateitį?!

Gal ir ne viskas pripažįstama, pasiteisina. Bet jis vienvaldės nuomonės ir nesiekė. Diskusijoje gimsta tiesa. Nesupranta to daugelis vienas kitą keičiančių politikų, partijų.

Neturiu tikslo išvardyti jo darbų. Tai mokslo vyrų, tyrėjų darbas. Aš tik prisiminiau draugą, kurį pažinojau beveik penkis dešimtmečius.

Ateis metas, bet tai bus jau po mūsų, kai Romualdo pavardę minės šalia Vinco Kudirkos, Jono Basanavičiaus, Vileišių ir kitų mūsų didžiųjų. Ir mes gyvenome, mąstėme, dirbome šalia, su juo.

Manau, daug jo politinės veiklos niuansų, mąstymo detalių daugeliui kol kas dar yra nepatogios. Girdėjau jo tylų skundą, kai buvo nepakviestas, nustumtas nuo Aukščiausiosios Tarybos pirminko pavaduotojo posto. Romualdas Ozolas, Sąjūdžio, Atgimimo politikos generatorius. Ir naujosios Lietuvos kūrėjas taip pat. Gal kada nors išdrįsime pasakyti, kodėl taip atsitiko, kodėl Romualdas vėliau kai kada imdavosi desperatiškų veiksmų.

Niekaip negaliu pamiršti vieno žodžio: „<....> idealistai, tokie kaip Romualdas Ozolas, kuria revoliucijas, vykdo pragmatikai, o pačiais revoliucijos vaisiais naudojasi niekšai. Lietuvoje mes šitai matome“, – taip kalbėjo prof. B. Genzelis 2012 metų pavasarį, kai jiems buvo sukurpta byla.

Vyko teismas...

Didesnio absurdo, kaip tada vykęs dėl kažkokio menkniekio Sąjūdžio pirmeivių teismas, neįmanoma įsivaizduoti.

Daug ko tada negalėjome įsivaizduoti.

ANTANAS RYBELIS

Romualdas Ozolas – leidėjas, politikas ir filosofas

Kaip vis dėlto greitai visa, kuo gyvename, tampa istorija – net ir vienos kartos, vieno žmogaus gyvenimo tarpsnis. Žinoma, tai būna tik tuo atveju, jeigu gyvenama ir veikiama ne tik sau, bet ir savo tautos, jos valstybės, jos kultūros labui ir jeigu ta veikla istorinių pervartų ir lūžių metais, pasirodo, buvusi gana reikšminga. O istorija ir susideda iš tokių lūžių, kuriuose koncentruojasi esminis istorijos vyksmas ir koncentruojasi ne kaip nors anonimiškai, o būtent per veikliausias tų lūžių asmenybes. Viena aktyviausių tokio istorinio mūsų valstybės lūžio asmenybių buvo ir Romualdas Ozolas.

Pirmą kartą apie R. Ozolą išgirdau 1959 metais atvykęs į Vilniaus universitetą studijuoti filologijos. Prieš pat prasidedančius mokslo metus Universiteto išleistame laikraščio „Tarybinis studentas“ pirmame puslapyje perskaičiau didelėmis raidėmis išspausdintą fotografo Antano Sutkaus korespondenciją su nuotrauka, pavadintą „R. Ozolas ir V. Vaitkevičiūtė – VII pasaulinio jaunimo festivalio laureatai“. Čia skelbiama, kad Vilniaus universiteto liaudies dainų ir šokių ansamblio liaudies instrumentų sekstetas „didžiųjų muzikantų mieste – Vienoje“ laimėjo aukso medalį*. Nuo to karto mano sąmonėje R. Ozolas ir užsifiksavo kaip muzikantas. Daugiau per visus mano studijų Universitete metus neteko nieko įsimenančio apie jį girdėti ar jį sutikti, nors su kai kuriais jo kurso bendramoksliais, vėliau tapusiais garsiais kalbininkais, tekdavo dažnai bendrauti per mokslinio kalbos būrelio renginius. Visą laiką maniau, kad R. Ozolas yra pasinėręs į Universiteto ansamblio veiklą, kuria aš nesidomėjau, ilgą laiką net nežinojau, kokių instrumentu jis groja. Taip pat ir jo kurso bendramokslė, vėliau tapusi žinoma leksikologe Evalda

* Tarybinis studentas, 1959 m. rugpjūčio 21 d., p. 1.

Strazdaitė-Jakaitienė savo atsiminimų knygoje „Gyvenau... Ir dar noriu“ rašo, kad Romualdas „atokiai nuo kurso laikėsi“, „dažnai koncertuodavo Lietuvoje ir užsienyje“, todėl „laiko bendriems kurso reikalams neturėjo“*.

Vėliau, po studijų Universitete, kurį laiką apie R. Ozolą viešajame gyvenime nieko nebuvo girdėti. Tik kilus ideologiniam triukšmui dėl 1965 metais pradėto leisti žurnalo „Kultūros barai“, jis „pagarsėjo“ kaip „idėjiškai nepatikimas“ darbuotojas. Pasirodžius pirmajam žurnalo numeriui, vyriausioji redaktorė Emilija Kulakauskienė ir atsakingasis sekretorius R. Ozolas, kuris faktiškai suformavo žurnalo turinį ir koncepciją, buvo atleisti iš užimamų pareigų. Prisiminus jo muzikinę veiklą, jam buvo pavesta tvarkyti su ideologija mažiausiai susijusį žurnalo muzikos skyrių. Dirbant „Kultūros baruose“ R. Ozolo veikla susidomėjo ir KGB. Kartą, jam nesant namuose, slapta buvo daroma krata jo kambarielyje – matyt, ieškota dienoraščių. Po šio incidento jis savo dienoraščius išvežė į kaimą ir užkasė. KGB mėgino jį ir verbuoti. Tačiau pokalbyje su saugumiečiu, kaip pats liudija, drastiškai atkirtęs: „Jeigu jūs mane priversit bendradarbiauti su jumis, aš nusižudysiu. Geriau jūs to nedarykite.“** Po visų tų „nuotykių“, kiek žinau, jis ilgai neužsibuvo redakcijoje ir vėl kurį laiką nei apie jo muzikinę, nei žurnalistinę veiklą nieko nebuvo girdėti.

Tuo metu R. Ozolas, atrodo, gilinosi į bendrąsias kultūros problemas. Dar kurdamas žurnalo „Kultūros barai“ koncepciją, jis išplėtė kultūros sąvokos supratimą. Jo požiūriu, kultūros sąvoka turėtų apimti ne tik dvasinę, bet ir materialinę žmonijos kūrybą. Kultūrą jis tapatino su bendrais civilizacijos laimėjimais. Sovietmečiu, kai kultūra buvo suprantama vos ne kaip vadina-moji meno saviveikla, tai buvo naujas požiūris, kurio tuometinė

* Jakaitienė E. *Gyvenau... Ir dar noriu*. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla 2012, p. 109.

** Daugiau drąsos iš savęs. Valdemaro Klumbio pokalbis su Romualdu Ozolu. 2002 m. liepos 8 d. // *Problemos*, 2018, priedas. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, p. 64.

nomenklatūra dar negalėjo priimti. Tokį globalinį požiūrį į kultūrą vėliau jis mėgino taikyti ir dirbdamas knygų leidybos baruose.

Gilinimasis į globalines kultūros problemas ir atvedė jį į filosofiją. Apie 1968 ar 1969 metus jis įstojo į filosofijos aspirantūrą prof. Eugenijaus Meškausko vadovaujamoje Filosofijos katedroje. Disertacijos temą pasirinko kaip tik iš kultūros srities. Iš pradžių ją formulavo taip: „Kultūros pažangos kriterijų klausimu“. Vėliau šią formuluotę daug kartų tikslino, vis siaurino tyrinėjimo objektą, apsiribodamas vokiečių filosofo Heinricho Rikerto (1863–1936) kultūros supratimo metodologijos analize. Deja, per aspirantūros metus jam nepavyko parašyti disertacijos. Viena iš priežasčių buvo ta, kad jam, kaip turinčiam žurnalistinio darbo patirtį, tuo metu pavedė rengti ką tik pradėtą leisti filosofijos žurnalą „Problemos“, prof. Bronislovo Genzelio iniciatyva reformuotus Universiteto filosofijos mokslo darbus. Be to, jis niekada ir nesiekė patogaus „konformistinio akademizmo“.

Redaguoti „Problemas“ jis perėmė iš Filosofijos katedros dėstytojo Ipolito Ledo (1935–2015) nuo ketvirtąjo numerio. Kaip žinoma, „Problemu“ atsiradimas sutapo su vadinamojo Prahos pavasario politiniais įvykiais 1968 metais. Įkvėptas tų įvykių, taip pat susipažinęs su tuo metu nelegalia literatūra apie Europoje plitusias eurokomunizmo ir neomarksizmo koncepcijas, kurias skelbė vadinamieji ortodoksinio marksizmo revizionistai, daugiausia susispietę apie Jugoslavijoje leidžiamą žurnalą *Praxis*, R. Ozolas, kaip jis pats yra prisipažinęs, turėjo užmačių su jų koncepcijomis, kuriomis buvo bandoma teoriškai pagrįsti „socializmo žmogišku veidu“ įgyvendinimo galimybę, supažindinti ir Lietuvos visuomenę „Problemu“ puslapiuose*. Kaip ir daugelis to meto sovietinių filosofų, R. Ozolas, Prahos pavasario idėjų apsvaigintas, buvo bejėgus realia „socializmo žmogišku veidu“ galimybe.

* Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus. Algimanto Jankausko ir Jūratės Kavaliauskaitės pokalbis su Romualdu Ozolu. 2011 m. gegužės 26 d. // *Problemos*, 2018, priedas. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, p. 73.

Viename interviu vėliau jis aiškino, esą redaguodamas „Problemas“ dar tikėjo, kad „šiuolaikinė filosofija gali respektuoti esamą komunistinio statybos pavidalą, komunistinio statybą bandant padaryti ne degraduojančią, o konstruojančią. Tokia buvo pagrindinė mintis „Problemu“ leidėjų kaip ideologijos paieškos arena, vieta, aikštelės“.

Su Vakarų Europos neomarksistų-revizionistų koncepcijomis tuo metu geriausiai susipažinęs buvo anksti tragiškai žuvęs filosofas Jonas Repšys (1930–1976). Kažkokiu būdu į jo rankas patekdavo ir žurnalas *Praxis* ir, be abejojimo, JAV 1962 metais lietuvių kalba išleistas vieno žymiausių sovietinio socializmo kritikų Milovano Džilasos (1911–1995) veikalas „Naujoji klasė: komunistinės sistemos analizė“. Keletas J. Repšio, Jokūbo Minkevičiaus (1921–1996) ir kitų lietuvių filosofų publikacijų, kuriose mėginta naujai, kritiškai pažvelgti į socializmo esmę, jo prieštaravimus, egzistencinę filosofiją, dogmatinį ateizmą, buvo paskelbta ir „Problemos“. Vis dėlto autentiškų tų neomarksistų tekstų nedrįsta skelbti, be to, sovietinė cenzūra juos „kaip revizionistinius“ vargu ar būtų leidusi spausdinti. (Tiesa, netrukus, 1974 metais, išleistoje XIX–XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofijos chrestomatijoje buvo išspausdintos egzistencinės pakraipos neomarksistų Žano Polio Sartro (1905–1980), Ericho Fromo (1900–1980) veikalų ištraukos, o vėliau „Problemos“ paskelbtas vengrų neomarksisto Derdžio Lukačo (1885–1971) straipsnis „Klasinė sąmonė“.)

Tačiau užteko J. Repšio, J. Minkevičiaus, B. Genzelio, Juozo Barzdaičio (1922–1984) ir kitų publikacijų, mėginančių objektyviau paanalizuoti socializmo, religijos esmės klausimus netgi remiantis marksizmu (tiesa, neortodoksinio), kai sovietinės ideologijos grynumo sergėtojai netruko sureaguoti ir 1973 metais „Komunisto“ žurnale paskelbė triuškinamą „Problemu“ recenziją**.

* Ten pat, p. 74.

** Gaidys A., Lazauskas J., Makarevičius V., Steponavičius A. Leidiniui „Problemos“ – penkeri metai // *Komunistas*, 1973, nr. 8, p. 69–75.

Prasidėjo svarstymai partinėse ir valdžios institucijose, universitete, ministerijoje, ir pirmoji „Problemų“ redkolegija buvo atstatydinta. Tai maždaug sutapo su pagriežtėjusia ideologine cenzūra po Romo Kalantos susideginimo 1972 metais ir po to Kaune vykusiomis politinėmis demonstracijomis. R. Ozolui tapo aišku, kad „su visais Prahos pavasariais ir jugoslaviško tipo komunizmais yra baigta“*.

„Problemų“ leidybą perdavus naujai, valdžiai lojalesnei, redkolegijai, atstatydintas B. Genzelis, kuris ir buvo pagrindinis šio žurnalo sumanytojas ir faktinis atsakingasis redaktorius, taip pat jo klasės bendramokslis Vytautas Janulis, ir R. Ozolas ėmė mąstyti apie nelegalaus filosofinio-politinio leidinio steigimą. Tačiau netrukus, 1974 metais, legaliai išleidus minėtą XIX–XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofijos chrestomatiją, kurią sudarė B. Genzelis ir prie kurios rengimo kartu su R. Ozolu teko garbė prisidėti ir man, ir visų nuostabai pamačius, kad ji sėkmingai su visais idealizmais ir revizionizmais pralaužė sovietinės cenzūros užtvartą, buvo atsisakyta nelegalios leidybos sumanymo ir pasirinktas legalus kelias šviesti Lietuvos visuomenę, ugdyti savarankišką mąstymą, Ozolo žodžiais tariant, per filosofijos chrestomatijas, per filosofijos klasikinio palikimo leidybą, juo labiau kad tokios leidybos užuomazgos ėmė ryškėti jau nuo pirmųjų „Problemų“ numerių, kuriuose buvo pradėti spausdinti įvairių idėjinių ir politinių pakraipų filosofų tekstai.

Savo ir bendraminčių veiklą, susijusią su „Problemų“ leidyba, R. Ozolas 1977 metais dienoraštiniuose užrašuose apibūdino kaip pirmąjį intelektualinio atsinaujinimo tarpsnį, kurį vadino bandomuoju. „Pastangos suburti intelektualines pajėgas apie „Problemas“ ir legaliai spręsti opiausius bent jau teorinius klausimus baigėsi „Problemų“ redakcijos išformavimu ir vieno svarbiausio „legaliosios opozicijos“ lyderių – J. Repšio – mirtimi.“**

* Daugiau drąsos iš savęs, p. 57.

** Ozolas R. *Atgimimo ištakose. 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai*. Vilnius, Pradai, 1996, p. 479.

1977 metais pasirodžius pirmajam „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ (antikos) tomui, bandomasis intelektualinio atsinaujinimo tarpsnis baigėsi ir su sisteminga filosofijos chrestomatijų ir filosofijos klasikos palikimo leidyba, pasak R. Ozolo, prasidėjo nauja intelektualinio atsinaujinimo fazė, kurios lyderiai buvo vėl tie patys veikėjai, stovėję prie „Problemų“ ištakų. Ir šioje fazėje R. Ozolas, šalia B. Genzelio ir daugelio kitų bendraminčių, suvaidino svarbų organizacinį intelektualinių pajėgų telkimo vaidmenį ne tik leidybos, bet ir kitose kultūros srityse.

Aspirantūros studijų laikui pasibaigus, R. Ozolas, nors ir neparašęs disertacijos, bet, jo žodžiais tariant, jau „metafiziškai praregėjęs“*, 1971 metais buvo paskirtas į Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir ateizmo katedrą filosofijos istorijos dėstytoju ir visus „Problemų“ rengimo ir leidybos rūpesčius nuo aštuntojo numerio perdavė man, nes ir aš tais pačiais metais rengdamasis aspirantūrai taip pat pradėjau dirbti toje pat katedroje. Nuo tada ir prasidėjo produktyvus mūsų bendradarbiavimas filosofinės literatūros leidybos baruose kuriant įvairius planus, rengiant ir leidžiant filosofijos istorijos chrestomatijų toms ir filosofijos klasikų raštus. Jų leidybos užmojai to meto sąlygomis atrodė nerealiūs ir ne pagal mūsų jėgas. Tokiam darbui neturėjome reikiamo patyrimo, nebuvo ir tradicijų. Tačiau mus drąsino tai, kad iš pašalies radosi nemažai talkininkų. Mūsų sumanymams pritarė ir kitų Lietuvos aukštųjų mokyklų filosofijos dėstytojai, Filosofijos instituto moksliniai bendradarbiai. Patys aktyviausi iš jų sudarė „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ redkolegijos branduolį: B. Genzelis, J. Minkevičius, Bronislovas Kuzmickas, Kristina Rickevičiūtė ir R. Ozolas. Parinkti tekstus ir versti iš senosios graikų bei lotynų kalbų geranoriškai padėjo Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros dėstytojai, ypač Eugenija Ulčinaitė. Leidžiant filosofinę literatūrą taip pat nuolat talkino Nacionalinėje M. Mažvydo

* Ten pat, p. 566.

bibliotekoje dirbęs Juozas Tumelis. Be to, jaunatviškas entuziazmas magino išmėginti ideologinės cenzūros ribojimo galimybes, juolab kad „Problemose“ pradėtos spausdinti sovietmečiu vadintų idealistinių buržuazinių filosofų veikalų ištraukos sėkmingai prasklaidavo pro cenzūrą.

Kaip tik tuo metu į filosofijos aspirantūrą atėjo nemažai ką tik Vilniaus universitetą baigusių jaunuolių: Arvydas Šliogeris, Antanas Nesavas (1948–1995), Evaldas Nekrašas, Rolandas Pavilionis (1944–2006), Alfonsas Vaišvila, Jonas Trinkūnas (1939–2014) ir kiti, turėję pakeisti senąją nomenklatūrinę sovietinių filosofų kartą. Čia norėčiau prisiminti vieną nemalonią aplinkybę, susijusią su šia kartų kaita.

Visi, besirengiantys dirbti filosofijos baruose, privalėjo būti komunistų partijos nariais. Šito iš karto buvo pareikalauta į katedrą atėjusio jaunimo. Reikalavimas buvo kategoriškas: arba–arba. Niekas nenorėjo skirtis su filosofijos studijomis ir rinktis kitą gyvenimo kelią, tad lengvabūdiškai buvo duotas pažadas įstoti į partiją tikintis, kad galbūt kaip nors pavyks išsisukti. Tačiau buvo padaryta tik viena išimtis – seniau katedroje dirbusiai Vosylius Sezemano (1884–1963) mokinei doc. K. Rickevičiūtei (1922–1984). Daugiau niekam. Nežinojau nė vieno filosofijos dėstytojo Lietuvos aukštosiose mokyklose, kuris nebūtų buvęs partijos narys.

Netrukus atėjo laikas tesėti pažadus. Buvo nelengva apsispręsti. Nelengva buvo ir R. Ozolui, niekada net nebuvusiam komjaunuoliu. Kiekvienas ieškojome kokio nors motyvo, pateisinančio vienokį ar kitokį apsisprendimą. Mano motyvas, kurį aš išdėščiau savo kolegoms ir kuris galbūt palengvino mūsų apsisprendimą, buvo „estiškos kilmės“.

Buvo taip: prieš pradėdamas dirbti Filosofijos istorijos katedroje, dirbau žurnale „Jaunimo gretos“. Kartą su žurnalo kolegomis teko lankytis Taline, atseit, pasidalyti darbo patyrimu su atitinkamos krypties Estijoje leidžiamo jaunimo žurnalo darbuotojais. Besišnekučiuojant su estais buvo užsiminta ir apie žurnalistų

partiškumą. Kadangi mes prisipažinome, jog esame nepartiniai ir apskritai sąmoningai vengiame susisaistyti su partija, estai mums išdėstė priešingą poziciją. „O mes, – sako jie, – stengiamės kaip nors įstoti į partiją, kad galėtume tapti žurnalų, laikraščių vadovais vietoje senųjų partijos funkcionierių, tik tai, – sako, – ne taip lengvai pas mus priima inteligentijos atstovus, nes daugumą partijoje privalo sudaryti darbininkų klasė, o inteligentijos priėmimo limitas ribotas. Tad jei tokia galimybė pasitaiko, mes būtinai ją pasinaudojame.“ Jie gyrėsi, esą todėl daugelio jų laikraščių ir žurnalų redaktoriai yra jaunosios kartos „partiečiai“.

Nežinau, kiek ši estų motyvacija padėjo mūsų apsisprendimui, vis dėlto visa plejada jaunų filosofijos dėstytojų ir aspirantų, tarp jų ir R. Ozolas, tuokart (1973 metais) įstojo į partiją, puoselėdami viltį šį tą pozityvaus nuveikti filosofijos, visų pirma leidybos, srityje sudėtingomis to meto aplinkybėmis. Tas estiškas „partiškumo motyvas“ galbūt šiek tiek sušvelnino sąžinės graužatį dėl tokio nemalonaus konformistinio žingsnio.

Vertinant iš laiko perspektyvos estai, ko gera, buvo teisūs (juk argi ne Estijoje pirmiausia gimė sąjūdis pritariant partijai), ko gera, pasiteisino ir mūsų „partinė avantiūra“. Tapę „partiečiais“ įgijome teisę „infiltuoti“ savo „partinės grupelės“ atstovus į partinių komitetų posėdžius, uždarius susirinkimus, svarstymus. Tokiu būdu ryškinomės politinės valdžios viršūnių nuotakas, jos rengiamas akcijas ir kėslus. Turėdami tiesioginę informaciją, galėjome tikslingiau laviruoti mūsų veikloje, atitinkamai koreguoti sumanymus ir planus. Todėl kai sovietinė Ministrų Taryba ieškojo kandidato į Ministrų Tarybos pirmininko padėjėjų ir buvo kreiptasi į Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos katedrą, mūsų „partinė grupelė“ pasiūlė Romualdą, tikėdamasi turėti „savą žmogų“ ir aukštuosiuose valdžios ešelonuose. O kai tik „Minties“ leidykloje atsirado laisva Filosofijos literatūros redakcijos (beje, 1974 metais įkurtos B. Genzelio iniciatyva) vedėjo vieta, ta pati „partinė grupelė“ pasiūlė mane.

Pats Ozolas savo apsisprendimą eiti dirbti į Ministrų Tarybą vėliau motyvavo taip: „Ašėjau į Ministrų Tarybą todėl, kad norėjau pažiūrėti, kas tokie „daro socializmą“, kaip. Išeidamas po ketverių su puse metų aš žinojau – socializmo pastatyti išvis neįmanoma. Aš išėjau visiškai aiškiai žinodamas, konkrečiai žinodamas, ne filosofuodamas.“*

Dirbdamas sovietinės Ministrų Tarybos aparate, R. Ozolas iš vidaus pamatė ir praktiškai įsitikino, kad apie tokį socializmą, koks jis buvo reflektuojamas teorijoje, o juo labiau nacionalinį, lietuvišką socializmo variantą, niekas nė negalvoja, kaip jo buvo mėginta ieškoti Jugoslavijoje ir kitose Rytų Europos šalyse, net tokia idėja buvo visai netoleruojama, o viešojoje erdvėje socializmas buvo nepopuliarus ir gerokai sukompromituotas. Taigi R. Ozolo tikėjimas „socializmu žmogišku veidu“ žlugo.

Tiesą sakant, R. Ozolo socializmo samprata buvo savotiška, visiškai kitokia, negu postuluojuama vadovėliuose, tikrai ozoliška. Marksistinis-lenininis socializmas orientavo į tautų, nacijų susiliejimą, į internacionalą, o jis, priešingai, savo dienoraščiniuose užrašuose apie 1974 metus postulavo: „per socializmą į nacionalizmą“**. Jis yra atvirai prisipažinęs: „Aš buvau juodas nacionalistas nuo pat pokario laikų, nuo pat vidurinės mokyklos.“***

Nacionalizmo turinį jis suprato kaip triadą: žmogus – gamta – kultūra. Nuo pat pradžių žmogus jam buvo nekvestionuojamas dalykas, o gamta „kaip visos gyvasties pamatas ir žmogiškosios būties gyvūniškasis pradas, kuris taip pat turi būti paneiginėjamas, žmogui kiekvieną dieną stengiantis tapti kitu, geresniu, negu jis yra, siekiant save įveikti“, „tai žmogaus kova su pačiu savimi, stengiantis būti ne ta bjaurastimi, kuri tau duota iš prigimties, o tuo, ką tu nori iš savęs padaryti“****. Tai ir yra kultūra kaip žmogaus bandy-

mas įveikti savo negalias, savo natūrą. Istorija, fiksuojanti natūros įveikinėjimo būdus, turi nustatyti, kas yra gera žmogaus dvasinio tobulėjimo prasme.

Toks R. Ozolo postulato „per socializmą į nacionalizmą“ turinio išskleidimas mažai ką bendra turi su socializmu. Tai greičiau originali toposofiška teorija, kurią jis vėliau yra išdėstęs programiniame straipsnyje „Pasaulis yra čia“ (1982). Jo pagrindinė tezė: aš gyvenu čia, šioje vietoje ir šiame laike; „aš gyvenu čia ir žinau, ką daryti“*.

Išėjęs dirbti į Ministrų Tarybą R. Ozolas liko katedros dėstytoju – skaitė Vilniaus universiteto studentams filosofijos istorijos kursą. Nors ir buvo labai užimtas, nuo leidybinio darbo neatitrūko. Kaip dėstytojas, rūpinosi filosofijos istorijos mokymo metodinių priemonių rengimu ir leidyba. Tuo tikslu jis pradėjo rengti vadinamųjų „Bruožų“ ciklą, privertė dėstytoją K. Rickevičiūtę parengti „Antikinės filosofijos istorijos bruožus“ (1976), pats parengė „Lietuvių filosofijos istorijos bruožus“ (1978).

1980 metais R. Ozolas iš Ministrų Tarybos perėjo dirbti į „Minties“ leidyklą vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju. Atėjo, kaip jis sako, jau „visiškai aiškiai padaręs sau išvadą ne iš knygų, o iš gyvenimo“, kad „socializmas neturi perspektyvos“** ir suformulavęs didingą leidybos uždavinį: filosofijos ir apskritai žmonijos raštijos palikimo vertimų publikavimu sukurti visuomenės švietimo ir mąstymo ugdymo programą. Knygų leidyba jam taip pat buvo politika, viena svarbiausių kultūros politikos sričių.

Kas R. Ozolui buvo knyga?

R. Ozolas labai mėgo formuluoti originalius sąvokų apibrėžimus. Viename straipsnyje yra pateikęs tokį ozolišką knygos apibūdinimą: „<...> knyga yra pagrindinė visuomenės atminties forma ir svarbiausia tautos intelekto reproduktivumo priemonė.“*** Jam

* Daugiau drąsos iš savęs, p. 65–66.

** Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus, p. 69.

*** Daugiau drąsos iš savęs, p. 60.

**** Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus, p. 69.

* Ozolas R. *Atgimimo ištakose*, p. 539.

** Pasaulis yra čia, kur gyvena jį kuriantis žmogus, p. 72.

*** Ozolas R. *Knygų leidybos tendencijos* // Pergalė, 1986, nr. 11, p. 143.

būdingu ozolišku stiliumi jis išskleidžia ontologinį knygos sąvokos turinį: „<...> kiekviena knyga visada buvo, yra ir bus keturi būtis momentai: pirmas momentas – kas knyga reiškiasi (žmogaus dvasia, protas, jo pasaulėžiūra), antras – ką knyga išreiškia (dvasios orientaciją, proto idėjas ir viso to prasmes), trečias – kam visa tai adresuojama (atskiram žmogui, socialinei grupei, tautai, klasei, žmonijai), ketvirtas momentas – kaip visa tai išreiškiama specifiniais knygos, kaip daikto, pavidalais (tipologija, problematika ir tematika, knygos apipavidalinimo architektonika, jos poligrafiniu sumedžiagimu). Kiekviena knyga yra tų momentų visuma <...> Bet tikrai tada, kai visi keturi momentai išreiškiami sąmoningai, kryptingai ir tiksliai, sukurama tobula knyga. Štai todėl tobulų knygų nedaug.“*

Kaip matome, tai labai jau filosofiška knygos samprata. Filosofškai jis žiūrėjo ir į knygų leidybos procesą. Savo poziciją knygų leidybos klausimu jis yra dėstęs keliolikoje straipsnių, paskelbtų daugiausia praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio sovietinėje periodikoje, kai dirbo „Minties“ leidykloje, tačiau išsamiausiai ir konceptualiausiai yra aptaręs straipsnyje „Nacionalinės leidybos sistemos metmenys“**, kurį jis vadina „nacionalinės leidybos studijos prolegomenais“. Čia knygų leidybą R. Ozolas vadina visos nacionalinės žinijos kaip visų svarbiausios gyvybinės veiklos absorbavimu, liudijančiu tautos savivokos lygį. Atsižvelgdamas į tai, jis visą nacionalinės leidybos raštiją ir jos leidybą skirsto į keturias rūšis: 1) religinės raštijos, 2) filosofijos raštijos, 3) mokslo raštijos ir 4) meno raštijos ir meno kūrinių leidybą.

Kiekvienos šių žinijos sričių leidybos visuma savo ruožtu susideda taip pat iš keturių porūšių, kurių reikšmė ir svorio centras gali šiek tiek skirtis priklausomai nuo atskirų žinijos sričių specifikos.

* Ten pat, p. 144.

** Ozolas R. Nacionalinės leidybos sistemos metmenys. Šie metmenys yra nacionalinės leidybos studijos prolegomenai // *XXVII knygos mėgėjų metraštis*. Kaunas, V. Staniulio knygynas, 2004, t. 3, p. 71–82.

Tačiau pagrindiniai tipiniai porūšiai yra šie: 1) *informaciniai leidiniai* (enciklopedijos, žodynai, žinynai) ir *istorijų sąvada* (visuotiniai, nacionaliniai, probleminiai), 2) *šaltiniai* arba *klasikiniai veikalai* (serijomis arba pavieniais leidiniais), 3) *analitiniai leidiniai* (monografijos, studijos, teminiai arba probleminiai straipsnių rinkiniai) ir 4) kelių lygmenų *populiarizacija*, skirta suaugusiems, jaunimui, vaikams; čia priskirtinos ir specializuotos serijos, bibliotekėlės ir pan.

Aptardamas atskirų leidinių tipų specifinius bruožus, R. Ozolas teigė, kad jie kartais gali turėti ir lemiamą epochinę reikšmę. Pavyzdžiui, antikos filosofinės raštijos, atėjusios į Europą per arabus, vertimai sudarė Europos viduramžių brandžiosios scholastikos bazę, Biblijos vertimai ir tyrinėjimai tapo vienu svarbiausių Renesanso epochos kultūros stimulų, o filosofijos klasikos vertimų leidyba sovietmečiu, R. Ozolo žodžiais tariant, „paspartino Lietuvos laisvėjimą“*.

Atsižvelgdamas į knygų tipologiją, jis siūlė unifikuoti knygų formatus, šriftus, įrišimą, gamybos būdą; jis kvestionavo tuo metu vyravusią teminio leidybos planavimo praktiką – planuojant siūlė vadovautis idėjomis ir idealais. Teikdamas pirmenybę sisteminiams knygų leidybos principui, jis skeptiškai vertino pavienių knygų leidybą, reikalavo kaip nors jas įkomponuoti į atitinkamą knygų ciklą ar seriją.

Žodžiu, pagal R. Ozolą knygų leidyba turi būti konceptualizuota ir kietai valdoma. Jis teigė: „Valdoma leidyba – tai jos poveikio visuomenei optimizavimo būdas.“**

Tokia bendrais bruožais R. Ozolo knygų leidybos teorija. O kaip jam sekėsi ją realizuoti, kaip knygų leidyba klostėsi to meto sąlygomis, kokia buvo leidybos realybė? Remsiuosi daugiausia man ir R. Ozolui geriausiai pažįstama filosofinės literatūros leidyba

* Ten pat, p. 77.

** Ozolas R. Knygų leidybos tendencijos, p. 148.

„Minties“ leidykloje, juo labiau kad ir jis pats viename straipsnyje yra pripažinęs, kad „tuos principus, pagal kuriuos konstruojama visa „Minties“ leidinių visuma, tiksliausiai ir akivaizdžiausiai išreiškia filosofijos leidyba“, „stengdamasi spręsti pagrindinį leidybos uždavinį: užtikrinti visuomenės intelekto reprodukciją“^{*}.

Taigi, pradėjęs dirbti „Minties“ leidykloje, R. Ozolas iš karto ėmėsi energingos veiklos visos leidyklos mastu, savo leidybiniais sumanymais ir idėjomis greitai nustelbė vyriausiojo redaktoriaus veiklą; dėl to šis, žinoma, nebuvo labai patenkintas, tačiau nedrįso R. Ozolui prieštarauti, be to, nebūtų ir pajėgęs. Romualdas tuoj „užkūrė“ visas redakcijas pateikti planus pagal jo sumanytas knygų serijas. O jų jis prikūrė gana daug – per dvidešimt. Esu išsaugojęs jo parengtą trisdešimties puslapių brošiūrą, kurioje išvardytos tos serijos ir pateiktos trumpos kiekvienos jo rašytos charakteristikos. Kai kurių serijų vardynus sudarė jis pats.

Tačiau netrukus iškilo problema: kas rengs tų visų serijų knygas, kas vers, kas redaguos? Leidykla nebuvo tam pasiruošusi, redakcijų buvo nedaug ir, be to, jose dirbo dažniausiai po du tris redaktorius. Taip pat leidyklos buvo įpratusios leisti tai, ką pasiūlydavo autoriai iš šalies arba ką direktyviškai įpareigodavo respublikos partinė valdžia – pačios redakcijos nebuvo pratusios rodyti savo iniciatyvą. Tokiomis aplinkybėmis R. Ozolas kai kurias ne filosofinio pobūdžio serijas („Raštijos paminklai“, „Civilizacijos metmenys“) primetė Filosofijos literatūros redakcijai, kuri leidykloje buvo laikoma viena stipriausių. Aš, kaip redakcijos vedėjas, ėmiau nerimauti, kad visko neaprepsime, kad galime sužlugdyti filosofijos istorijos chrestomatijų, filosofijos klasikos veikalų leidybą. Tada jis ėmė plėsti redakciją, įjungdamas kitų redakcijų redaktorius. Redakcija išsiplėtė bene iki septynių žmonių.

Kadangi pats buvau susikonscentravęs į chrestomatijų ir filosofijos klasikos leidybą, rūpinimasis kitokio pobūdžio serijomis

* Ozolas R. Filosofijos leidinių sistema // Naujos knygos, 1985, nr. 1, p. 9.

darėsi sunkiai pakeliamas. Ėmiau kritiškai žiūrėti į tokius ne visai realius R. Ozolo leidybinius užmojus. Kilus Sąjūdžiui, jis taip pat nestokojo įpareigojimų Filosofijos literatūros redakcijai – joje buvo suredaguota ir Sąjūdžio programa, ir pradėtas leisti „Atgimimas“, parengta ir išleista Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo medžiaga.

Kaip ir buvo galima tikėtis, R. Ozolo globalinė leidybos programa nebuvo iki galo įgyvendinta. Dėl labai ribotų intelektualinių okupuotos šalies pajėgų tai buvo per didelis iššūkis ne tik sovietinės epochos knygų leidybai, – jis būtų per didelis ir mūsų laikams. Be to, to meto leidėjų mentalitetas nė iš tolo neprilygo R. Ozolo mentalitetui ir jo kultūrologinėms intencijoms. Tad kai kurios jo sumanytos serijos net nebuvo pradėtos, kitų išėjo tik po dvi tris knygas. Sėkmingiau buvo leidžiamos lengvesnio turinio, populiarios „Istorinio romano bibliotekos“, „Laisvalaikio skaitinių“ serijos, kurių buvo išleista po keliasdešimt knygų.

Palyginti sėkmingiau klostėsi filosofinės literatūros leidyba, sistemingai buvo leidžiama „Filosofijos istorijos chrestomatija“ ir dviejų „Iš filosofijos palikimo“ serijų (didžiosios ir mažosios) knygos. Jų leidyba buvo vienas iš svarbiausių R. Ozolo rūpesčių. Pirmąją „Iš filosofijos palikimo“ serijos knygą – Renė Dekarto „Rinktinius raštus“ – parengė būtent R. Ozolas*. Jiems parašė ir platų įvadinį straipsnį, kuriame objektyviai įvertino R. Dekarto filosofines pažiūras, vengdamas vartoti tuo metu įprastas ideologines klišes. Kaip redkolegijos narys jis aktyviai dalyvaudavo ir formuojant filosofijos istorijos chrestomatijų turinį. Galima sakyti, jo siūlymai nulemdavo galutinę chrestomatijų struktūrą. Jis pateikdavo gana originalius, tikrai ozoliškus dalių ir skyrių pavadinimus, neįprastus nusistovėjusioje filosofijos istorijos periodizacijoje. Kai kam iš respublikos filosofų kėlė abejonių ozoliškas Renesanso ir naujųjų amžių filosofų suskirstymas. Taip pat jis rašydavo ir bendruosius chrestomatijų įvadás, kuriuose gana įžvalgiai, originaliai

* Dekartas R. *Rinktiniai raštai*. Parengė R. Ozolas. Vilnius, Mintis, 1978.

aptardavo atitinkamos epochos specifinius filosofijos ir kultūros bruožus.

Be minėtų chrestomatijų ir filosofijos klasikos serijų, R. Ozolui dirbant leidykloje buvo išleistos B. Kuzmicko sudarytos vienatomės antologijos, skirtos XX amžiaus estetikai („Grožio kontūrai“, 1980) ir etikai („Gėrio kontūrai“, 1989). Buvo pradėti rengti ontologijos ir gnoseologijos kontūrai („Būties kontūrai“ ir „Pažinimo kontūrai“), bet nespėta – rengėjus ir leidėjus pasigavo Sąjūdis. Taip pat buvo dar leidžiami keturi filosofijos teminių rinkinių ciklai „Etikos etiudai“, „Estetinė kultūra“, „Filosofijos istorijos baruose“, „Pokalbiai apie pasaulėžiūrą“ ir R. Ozolo suprojektuotų populiarizacinių „Filosofijos skaitinių“ ciklai, skirti įvairioms filosofijos ir kitų mokslų sritims. 1987 metais pradėta leisti serija „Iš Lietuvos filosofijos palikimo“, kurios iki šiol išleista per keturiasdešimt tomų.

Keletas žodžių apie tai, kokiomis aplinkybėmis teko dirbti R. Ozolui leidžiant filosofinę literatūrą. Jos leidybai labai trukdė partinės valdžios nuolatinis spaudimas dėl ateistinės literatūros. Beveik kiekvieną savaitę LKP Centro komitetas reikalavo vienokios ar kitokios pažymos, ataskaitos apie ateistinės literatūros leidinius, apie tai, kaip jie, atseit, „prisideda prie ateistinio darbo žmonių auklėjimo“. Reikalavo leidinių, „demaskuojančių buržuazinę nacionalistinę propagandą dėl tikinčiųjų persekiojimo Tarybų Lietuvoje“, „atskleidžiančių dvasininkijos veidmainiškumą“ ir pan.

Tokia „ateistinė kova“ redakcijai atimdavo daug laiko, atitraukdavo nuo filosofinės literatūros rengimo. Tačiau per visus tuos metus, kiek teko dirbti leidykloje, nė karto nebuvo pareikalauta kokios nors ataskaitos apie filosofinės literatūros leidybą. Knygų leidybą prižiūrinčioms institucijoms filosofijos knygų leidyba rūpėjo tik vienu aspektu – kad tik nekiltų koks nors skandalas. Jei prireikdavo ką nors derinti ar atsiklausti, už leidybą atsakingi valdininkai vis dėlto neišdrįsdavo pasakyti nei „taip“, nei „ne“. Jų

pozicija buvo tokia: leiskite savo atsakomybę. Jei kas, jie nieko nežinoję. Redakcija, perpratusi tokią valdžios laikyseną, vadovosi tokia taktika: vengti bet kokio atsiklausimo ar derinimo. Buvo rizikuojama. O tai ir buvo viena iš filosofinės literatūros leidybos sėkmės priežasčių.

Be to, daug kam iš valdžios nepatiko redakcijos mėginimas ateistinės literatūros leidybą kreipti religijotyros link. Tai siutino „kovinguosius ateistus“, kurių rankraščiai būdavo grąžinami kaip neleistini. Prasidėjo skundai LKP Centro komitetui, „Komunisto“ žurnalo vyriausiajam redaktoriui Genrikui Zimanui (1910–1985). Ypač juos suerzino „Religijotyros įvado“ (1981) išleidimas*. Jam sukritikuoti G. Zimano iniciatyva „Žinijos“ draugijos būstinėje buvo surengtas aptarimas, į kurį sukviesti kritikai iš „kovingųjų ateistų“ stovyklos. Beveik metus teko aiškintis ir gintis. Tik sutelktomis šio „Įvado“ autorių ir, be abejo, R. Ozolo pastangomis ir mokslo argumentais pavyko pagaliau nuraminti budriuosius dogmatinio marksizmo doktrinos sergėtojus.

Rašant ataskaitas dėl ateistinės literatūros leidybos, dažnai tekdavo blefuoti priskiriant jai ir kai kuriuos filosofijos leidinius, jeigu juose kiek nors paliečiama religija. Pavyzdžiui, prie ateistinių leidinių buvo priskiriama viduramžių filosofijos chrestomatija, kitų chrestomatijos tomų publikacijos, kai kurie „Etikos etiudų“ serijos rinkiniai.

Be to, redakcija, kad pateisintų atsisakymą leisti dogmatinius ateistinius rašinius, pati ėmėsi sudarinėti religijotyros rinkinius „Pokalbiai apie pasaulėžiūrą“, kuriuose buvo spausdinami mūsų filosofų ir verstiniai straipsniai, objektyviau vertinantys religiją, religijos filosofijos traktatai iš praeities palikimo.

Prisidengę tokia neva „ateistine“ literatūra, turėdavome laisvesnes rankas ir filosofijos klasikos leidybai. Jai užmaskuoti visada naudojomės ir marksizmo-leninizmo klasikų raštų leidyba. Juos

* *Religijotyros įvadas*. Parengė A. Rybelis. Vilnius, Mintis, 1981.

leisti leidykla buvo direktyviškai įpareigota aukščiausiosios valdžios. Leidinius rengė Partijos istorijos institutas, bet jie buvo leidžiami per Filosofijos literatūros redakciją. Jų leidyba redakcija naudojosi kaip neatremiamu argumentu įvairiose ataskaitose ir pateikdavo kaip atsvarą leidžiamai vadinamajai idealistinei filosofijos klasikai. (Tokių pažymų ir ataskaitų apie ateistinės literatūros leidybą visą aplanką esu perdavęs R. Ozolui į jo archyvą.)

Be abejo, kartais tekdavo daryti kompromisus. Be kompromisų ir tam tikro konformizmo dirbant ideologiškai angažuotame darbo bare buvo apskritai neįmanoma ir ką nors pozityvaus nuveikti – tokia buvo realybė. Tačiau tie kompromisai ir naudojimas minėtomis „priedangomis“ buvo kartu mėginimas išplėsti filosofinės literatūros leidybos galimybių ribas to meto aplinkybėmis, prijaukinti cenzūrą, klibinti ideologinių sargų budrumą.

Tokiomis knygų leidybos sąlygomis R. Ozolo buvimas „Minties“ leidyklos vadovybėje Filosofijos literatūros redakcijai buvo patikimas užnugaris. Pagal savo pareigas jis privalėjo dalyvauti įvairiuose su leidyba susijusiuose posėdžiuose, svarstymuose, aptarimuose. Jam tekdavo atlaikyti priekaištus ir kritikas, juo labiau kad aukštesniuose spaudos vadovybės sluoksniuose Filosofijos literatūros redakcija garsėjo kaip leidžianti „buržuazinę literatūrą“. Nepaisant to, R. Ozolui pavykdavo sėkmingai apginti filosofinės literatūros leidybos planus, kai jie būdavo svarstomi ir tvirtinami aukščiausiose valdžios instancijose.

R. Ozolo užnugaris, minėtomis priedangomis ir kompromisais susikurta kolektyvinė leidybos strategija ir taktika lėmė tai, kad filosofijos klasikos ir chrestomatijų leidyba klostėsi gana sėkmingai. Iki Sąjūdžio pradžios jų leidybos planai buvo įpusėti. R. Ozolui, leidėjams, rengėjams įsitraukus į Sąjūdžio veiklą, filosofijos klasikos leidyba ėmė strigti, o chrestomatijų rengimas visai nutrūko. Tačiau įsisteigus Atviros Lietuvos fondui jo sukurta knygų leidybos programa pratęsė „Minties“ leidykloje įpusėtą filosofijos klasikos leidybą ir per porą dešimtmečių Filosofijos literatūros redakcijos

puoselėti užmojai buvo beveik baigti įgyvendinti. Šiandien Lietuvos mokslo visuomenė, skaitytojai jau gali disponuoti daugiau kaip dviem šimtais pasaulio ir Lietuvos filosofijos klasikinio palikimo veikalų. Likusios nedidelės spragos kasmet vis pamažu užpildomos įvairių leidyklų. Tik gaila, kad nebuvo atnaujinta filosofijos istorijos chrestomatijų leidyba – vieno nebaigto rengti jos tomo rankraštis iki šiol tebeguli mano archyve.

Sovietmečiu pradėta filosofijos klasikos ir chrestomatijų leidyba buvo unikalus reiškinys, stebinęs kitų sovietinių respublikų leidėjus. Jis suvaidino svarbų vaidmenį žadindamas plačiąją visuomenę, perfrazuojant Imanuelio Kanto žodžius, iš sovietinio „dogmatinio snaudulio“ ir svariai prisidėjo rengiant Sąjūdžio ideologiją bei veiksmų programą. Šiandien tai pripažįsta ir Sąjūdžio istoriją tyrinėjantys mokslininkai. Galbūt neatsitiktinai nemaža grupė filosofų, kurie aktyviai dalyvavo įvairiuose filosofinės literatūros leidybos procesuose, buvo išrinkti į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, o „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ visi *in corpore* red kolegijos nariai – B. Genzelis, B. Kuzmickas, J. Minkevičius ir R. Ozolas – tapo Nepriklausomybės Akto signatarais.

Nepaisant absurdiškų filosofinės literatūros leidybos peripetijų sovietiniais metais, R. Ozolas, kalbėdamas Sąjūdžio dvidešimtmečio proga Lietuvos rašytojų sąjungos 2008 m. rugsėjo 10 d. surengtame renginyje „Rašytojai ir Sąjūdis“ (tai esu užfiksavęs savo dienoraštyje), prisipažino, kad sovietmečiu jam gyvenimas „dovanojo... du šviesius tarpsnius“: pirmąjį – kai jis kartu su bendraminčiais 1965–1968 metais kūrė žurnalą „Kultūros barai“, o antrąjį – kai jis dirbdamas „Minties“ leidykloje 1985–1988 metais su Knygos bičiulių draugija važinėjo po Lietuvą ir atvirai, laisvai, ką norėjęs, kalbėjo apie leidžiamas knygas.

Tuo metu R. Ozolo būta visur: ir protesto akcijose prieš vadinamojo garažo Vilniaus senamiesčio centre statybą, ir Fotografų draugijos veikloje, ir „Žinijos“ organizuojamuose seminaruose, ir daugelyje kitų kultūrinių renginių, kur tik reikėdavo ką nors ginti.

Ir visada su tušinuku ir pluoštu popieriaus rankose – fiksavo viską, kas tuo metu buvo vieša ir nevieša politikos ir kultūros gyvenime ir to meto intelektualų veikloje. Tad šiandien jį galima kaip nieką kitą pagrįstai vadinti unikaliu visos XX amžiaus antrosios pusės politinio ir kultūrinio gyvenimo metraštininku, o jo išleistus ir dar neišleistus dienoraštinčius užrašus – to meto kronikomis.

Tačiau nežinia, kaip būtų buvę ir su knygų leidyba, ir su visa kita jo veikla, jeigu ne mūsų, leidėjų ir talkininkų, „partiškumas“. Nors R. Ozolas viename interviu yra pasakęs, kad įstojimas į partiją buvo klaida, tačiau be šios „klaidos“ jis nebūtų turėjęs galimybės nei dėstyti filosofiją Vilniaus universitete, nei padirbėti Ministrų Taryboje, nei tapti „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju ir faktiškai turėti savo rankose visą knygų leidybą. Lygiai taip pat ir aš nebūčiau galėjęs būti tokios ideologiškai jautrios srities redakcijos vedėju ir organizuoti filosofinės literatūros leidybą. Maža to, mūsų „partinė grupelė“ stengėsi perimti ir „partinį vadovavimą“ tiek dirbant katedroje, tiek „Minties“ leidykloje, kad budri ideologinių sargų akis negalėtų vertinti mūsų veiklos iš pašalies, kaltinti mus vadinamaisiais idėjiniais, revizionistiniais ar oportunistiniais nukrypimais nuo marksizmo. Prisidengdami partijos ir marksizmo vardu, mes siekėme patys būti savo veiklos prižiūrėtojais, vertintojais ir gynėjais. Vėliau, jau nepriklausomos Lietuvos laikais, viename iš paskutinių interviu savo narystę komunistų partijoje R. Ozolas taip motyvavo ir vertino: „Mano koncepcija buvo tokia: būnant partijoje reikia atvesti Lietuvą su jos Komunistų partija iki nepriklausomybės ir tada priversti partiją paklausti: ar atleidžiate? Jeigu neatleidžiate, tai bauskite. Todėl aš buvau už desovietizacijos įstatymą...“*

Tokią to meto sovietinės inteligentijos laikyseną mano bendramokslis poetas Marcelijus Martinaitis (1936–2013) yra vaizdingai apibūdinęs kaip „kirvarpos sindromą“. Knygos „Papirusai iš

* Daugiau drąsos iš savęs, p. 66.

mirusiųjų kapų“ pratarinėje jis rašo: „O juk buvo įprasta gyventi ir veikti „išėsta sąmone“, tai yra siekti smulkių laimėjimų, aplenkiant režimo statomas kilpas, kas gali tapti pergale ne iš karto, o po metų, dešimtmečių. Panašiai kirvarpa graužia rąstą visą gyvenimą, <...> kol sija lūžta ir pastatas griūva. Panašiai buvo graužiamas režimas, išvarpomas jo vidus. Jis pats išmokė daugybės smulkių gudrybių, apėjimų, kas tarsi sudarė gyvenimo prasmę, teikė šiokių tokių džiaugsmų. Bet tai buvo prisitaikymas.“*

Taigi ir mes filosofinės literatūros leidyboje buvome tos kirvarpos, kurios mėgino legaliai „varpyti“ ir klibinti totalitarinį režimą, bet vis dėlto tai buvo prisitaikymas, kuris savo ruožtu ardė asmenybės vientisumą, ugdė sudvejintą sąmonę, pratino mokytis gyventi nelaisvėje, priespaudoje, o tai, pasak M. Martinaičio, gali išugdyti „naują pavojingą žmonių rūšį“, kuri pagaliau ims „gerbti savo prižiūrėtojus, džiaugtis vien dangaus lopinėliu kameros lange, padidintu maisto daviniu, dovanota bausme už nepadarytas kaltes“**. Taigi tokia laikysena nėra ko didžiulotis ir girtis – lieka tik apgailestauti.

Žodžiu, buvo praktikuojamas vadinamasis ketmanas***, kurį aprašė Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas (1911–2004) savo esė knygoje „Pavergtas protas“ (1953) ir kurį išgyveno jis pats dirbdamas komunistinės Lenkijos diplomatinėje tarnyboje. Tai toks asmenybės susidvejinimas, kai, siekiant išvengti represijų ar marksistinės ideologijos sargų išpuolių, viešojoje erdvėje demonstruojama ištikimybė ortodoksiniam marksizmui puoselėjant slaptą mintį realizuoti savo idėjas ir sumanymus. Tokį reiškinį supratin-gai įvertino ir didysis filosofas Karlas Jaspersas (1883–1969) minėtos knygos įžangoje.

* Martinaitis M. *Papirusai iš mirusiųjų kapų. Atgimimo ir vilties knyga*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, p. 3.

** Ten pat.

*** Miłosz Cz. *Pavergtas protas*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1995, p. 75–108.

Šiandien tokią mūsų veiklą leidybos srityje kai kas vertina kaip kolaboravimą, konformizmą. Tiesmukai vertinant tai būtų tiesa. Tačiau tuomet mes tai vadinome realistinės leidybos politikos strategija ir taktika, siekiant legalizuoti autentiškos filosofinės literatūros leidybą esamomis ideologinio totalitarizmo sąlygomis. O jeigu tuo kam nors ir nusikaltome, tai pirmiausia sau patiems, nors ir nuolat kęsdami asmenybę gniuždančius sudvejintos sąmonės moralinius sąžinės priekaištus.

Antra vertus, tokia anuometinė laikysena, prisitaikymas, tas „kirvarpos sindromas“ arba, pasak Milošo, ketmanas padėjo didžiajai tautos daliai išgyventi, išlaikyti gimtąją kalbą, istorinę atmintį, tradicines vertybes ir susiklosčius palankiausioms istorinėms aplinkybėms palyginti sėkmingai atgimti ir atkurti nepriklausomą savo valstybę.

Teisinga ar neteisinga buvo tokia laikysena, nusikalstama ar pateisinama narystė komunistų partijoje, tegu ir siekiant pozityvių tikslų, bet taip buvo ir tegul tai teisia istorija.

* * *

Išitraukęs į Sąjūdžio veiklą, o paskui visa galva pasinėręs į nepriklausomos Lietuvos politinį gyvenimą, R. Ozolas visiškai atitrūko nuo leidybos ir nuo filosofijos. Man asmeniškai labai gaila, kad jis nutolo nuo filosofijos, ypač kai susipažinau su jo neskelbtu archyvinio palikimu rengdamas jo filosofijos rinktinius raštus.

Kartą 2009 m. birželio 20 d. grįžus iš Kaune Vytauto Didžiojo universitete vykusios konferencijos B. Genzelio 75-mečio proga teko kartu su juo pereiti per Vilniaus centrą ir pasikalbėti apie man rūpimą filosofinės literatūros leidybą. Užsiminiau, ar jis ką nors rašęs ne tik politikos, bet ir filosofijos klausimais. Jis kažkaip išsisuko nuo tiesaus atsakymo, tik prasitarė, kad rašęs savo *opus magnum*. Pirmąją knygą jau parašęs, bet jos niekam dar nerodęs. Nepasakė, nei kokio pobūdžio tas jo darbas, nei apie ką jis. Aš širdyje viltingai apsidžiaugiau pamane, kad Romualdas iš politikos

grįžta prie filosofijos. Deja, tik po jo mirties išleidus autobiografinį romaną „Pradžią knygą“ supratau, ką jis vadino *opus magnum**.

Vis dėlto paskutiniaisiais savo gyvenimo metais jis rengė dar iki nepriklausomybės paskelbimo rašytų daugiausia niekur neskelbtų straipsnių ir studijų filosofijos ir eseistinės kultūrologijos klausimais rinkinį, kurio išlikę apmatai paskatino išsamiau pasidomėti jo rankraštiniu palikimu ir imtis parengti bent porą jo filosofijos rinktinių raštų tomų.

O šiandien situacija tokia, kad R. Ozolą kaip filosofą reprezentuoja vienintelė jo filosofinė knyga „Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją“, išleista dar sovietmečiu**. Nebent dar prie publikuotų jo filosofinių leidinių būtų galima priskirti jo paties parengtą metafizinio dienoraščio rinkinį „Supratimai“***. Kaip matyti iš išleistos R. Ozolo darbų bibliografijos****, dar apie porą dešimčių straipsnių filosofijos klausimais yra paskelbta įvairiuose rinkiniuose – bet tai daugiausia proginės ar įvadinio pobūdžio publikacijos. Beveik nieko nerasime akademinėje periodikoje. Ir tik susipažinus su jo rankraštiniu palikimu, jo sumanymų ir užmojų planais, su Vilniaus universitete skaitytų paskaitų konspektais ir iššifruotais magnetofoniniais paskaitų įrašais, įvairiomis pastabomis, jo žodžiais tariant, „bandymais rašyti disertaciją“, ryškėja, kokios tai būta darbščios ir kūrybingos asmenybės, pasižymėjusios originalia globalia mąstysena, minties galia ir didžiai humanistine patriotine orientacija.

Vadovaudamasis savo susikurtos knygų leidybos sistemos principais, jis puoselėjo mintį pats parašyti ne vieną įvairaus lygmens filosofijos istoriją ne tik studentams, bet ir įvairaus amžiaus

* Ozolas R. *Pradžią knygą*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2015.

** Ozolas R. *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*. Vilnius, Vyturys, 1988.

*** Ozolas R. *Supratimai. Parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys*. Vilnius, Naujoji Romuva, 2007.

**** Ozolas R. *Bibliografijos rodyklė*. Vilnius, Romualdo Ozolo paramos fondas, 2018.

skaitytojams, parengti įvairaus lygio filosofijos istorijos kursas (siaurąjį, vidutinį, platųjį, tezinį, kaip jis pats juos yra įvardijęs). Yra išlikusios kai kurių jo sumanytų leidinių trumpos pratarinės, įvadų apmatai, planai ir konspektai. Tačiau tuo tie jo užmojai ir baigdavosi. Jis nerealiai mėgino aprėpti tai, ko vienam žmogui neįmanoma padaryti – tam prireiktų ne vieno žmogaus gyvenimo. Tačiau kartais ir neįgyvendinti užmojai, kaip ir realizuoti sumanymai, taip pat iškalbingai byloja apie žmogaus kūrybingumą.

Man atrodo, kad jeigu ne tas jo degantis siekis aprėpti tai, kas neaprepiama, jei ne jo blaškymasis tarp kelių mūzų (dar rašė prozą, poeziją) ir jeigu nebūtų jo pasiglemžusi politika, o būtų atsidėjęs tik filosofijai, jo veikla šioje srityje būtų buvusi tokia pat produktyvi ir vertinga kaip ir politinė veikla. Kaip pragmatiškas politikas R. Ozolas man imponavo mažiau negu kaip filosofas. Ypač neįsivaizdavau jo vykdomosios valdžios orbitoje. Jis buvo didis intelektualas, filosofas politikoje, politikos teoretikas ir galbūt neblogas strategas, turintis gražią idealios Lietuvos viziją. Tačiau kaip ją realiai įgyvendinti, kaip spręsti politines ir ekonomines valstybės problemas, man atrodo, R. Ozolas mąstydavo ne visada adekvačiai vykstančiai visuomenės ir pasaulio raidai. Istorijos patirtis rodo, kad visuomenės ir pasaulio raida turi savo logiką, kuri ne visada sutampa su racionalių logiškų atskiros žmogaus mąstymu. Jo politinės vizijos ne visada sutapo su realybe. Šia prasme R. Ozolas buvo vizionierius, idealistas, kaip ir savo filosofiniais ir leidybos užmojais. Valstybės valdymą jis buvo linkęs suprasti kaip kadaise antikos laikais mokė Platonas savo veikale „Valstybė“. Be to, jis buvo ne tribūnos, o knygos ir rašto žmogus, mąstytojas. Labai keistai nuskambėjo spaudoje paskelbtos R. Ozolo iškeltos voliuntaristinio, autoritarinio pobūdžio sąlygos iškart po Sausio 13-osios įvykių, kai buvo pasigirdę siūlymai skirti jį premjeru vietoj pabėgusio Alberto Šimėno. Gal aš ir klystu, gal šiuo „politiniu aspektu“ jo gerai nepažinau ir nesupratau, nes valstybės politikos klausimais po nepriklausomybės atkūrimo nesu su juo diskutavęs, – remiuosi

tik jo politiniais raštais. Šia prasme šmaikščiai savo užrašuose yra pastebėjęs poetas M. Martinaitis: „Nereikia protingiems duot valdžios: jie žino kelius, bet jais patys neina.“*

Tačiau man R. Ozolas kaip filosofas – visai kas kita. Kaip drįčiau spręsti iš man žinomo jo rankraštinio filosofinio palikimo ir minėtų filosofijos leidybinių užmojų, savo visa apimančiu, itin savarankišku ir originaliu mąstymu, gyvenimo fizinių ir dvasinių apraiškų pagava, minties galia, kilniomis proto ir dvasios intencijomis jis neabejotinai prilygsta tokiems Lietuvos didiesiems šviesuliams kaip Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina, Arvydas Šliogeris...

Beje, jei lygintume R. Ozolą su truputį jaunesniu jo amžininku ir bičiuliu A. Šliogeriu, savo filosofavimo stiliumi jis atrodytų kaip jo antipodas. A. Šliogerio filosofavimas intuityvus, natūraliai kylantis iš kalbos jausmo magijos, tačiau neigiantis kalbą. Ozolo filosofavimas labai racionalus, kylantis iš „grynojo proto“, o išraiškos požiūriu – „daiktavardiškas“. Iš to, matyt, kilęs mitas apie R. Ozolo filosofavimo „nesuprantamumą“. Jis buvo labai pamėgęs daiktavardinti veiksmažodžius, o tai ir apsunkina minties išraiškos pagavumą ir įtaigumą. Be to, formuluodamas savo mintį, jis stengdavosi ją perteikti maksimaliai tiksliai ir išsamiai, atsižvelgdamas į visas žinomas aplinkybes, kuo plačiausią kontekstą ir įvairiais aspektais. Ir kai visa tai sudėdavo į vieną sakinį, šis gaudavosi gana ilgokas ir perkrautas sudaiktavardintų veiksmažodžių. Kad jį suvoktum, reikia įsigilinti. Visa tai išplaukia iš jo mąstymo erdvės platumo ir siekio apibūdinti objektą ar reiškinių visais įmanomais aspektais vienu ypu. Tačiau R. Ozolo politologinės publicistikos, esė apie didžiulius Lietuvos šviesulius, dienoraščių tekstai yra gana skaidrūs, įtaigūs. Bet kai jis imasi grynosios filosofijos teksto, jis visai kitoks. Sakysim, A. Šliogeriu rūpi būtent *vaizduoti* pažinimo tiesą, o R. Ozolo filosofavimas reiškia *tiesos sakymą ir teigimą*. Jis nesukūrė kokios nors filosofinės sistemos, neturėjo

* Martinaitis M. *Viskas taip ir liks. 1988–2013 metų užrašai*. Sudarė V. Sventickas. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2018, p. 122.

ir tokio tikslo. Kaip pats yra pasakęs, jis tik aiškinosi pasaulį, kad galėtų jame gyventi ir veikti*. Tai liudija visa jo filosofinė kūryba, nuolatinis, nuo pačios jo kūrybinio kelio pradžios, domėjimasis žmogaus mąstymo galia pažinti tiesą kaip nelygstamą vertybę. Tam ir buvo skirtas visas jo gyvenimas, kurį savo poezijoje jis įtaigiai ir vaizdingai apibūdino tokiais žodžiais:

Tylos vienatvėj

Žiūriu į sielą:

*Gyvenimo krešulys.***

Čia krešulys reiškia gyvenimo intensyvumą ir tirštumą. Jame sukrešėjo į viena jo vargai ir džiaugsmas, tiesos ir paklydimai, išsipildžiusios ir neišsipildžiusios vizijos, visos jo kūrybingos dvasinės veiklos formos ir absoliuti meilė Lietuvai, kuriai jis buvo atsidavęs visa savo esybe ne tik dvasiškai, bei ir formaliai pakeisdamas savo tautybę. Dar 1979 metais jis rašė:

Yra dar vienas šventas žodis: Lietuva.

*Mano jo niekas nenuitildys.****

* Ozolas R. *Išsivadavimas. 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius, Pradai, 1998, p. 17.

** Ozolas R. *Septyniasdešimt penk(t)i. Autobiografija eilėmis. Iš pabaigos į pradžią*. Vilnius, 2014, p. 5.

*** Ten pat, p. 27.

BRONISLOVAS GENZELIS

Romualdas Ozolas Lietuvos istorijoje

Tautos dvasią formuoja religijos, rašytojai, poetai, istorikai, filosofai. Turbūt nereikia įrodinėti, kad šių dienų lietuvių intelektas ne toks, koks buvo prieš šimtmečius. Ar vienas asmuo gali daryti įtaką? Minime Romualdo Ozolo aštuoniasdešimtį. Kokie jo nuopelnai mūsų valstybingumo atgavimui? Lietuvos kultūrai? Filosofijai?

Žmogus indėlį į vieną ar kitą sritį įneša ne vien parašytais darbais, bet ir savo organizaciniais sugebėjimais. Šiandien ne vienam superpatriotui norisi, skleidžiant įvairiausius gandus apie jo veiklą tuometinėse valdžios struktūrose, sumenkinti R. Ozolo vaidmenį mūsų Atgimime. Čia nieko nauja: bandoma apšmeižti visus Sąjūdžio pirmeivius ir pagrindininkus, idant būtų išvalyta vieta vėliau prie Atgimimo prisiliejusiesiems ir atsiverteliams.

Dabar ne vienas atsivertėlis aiškinasi: esą buvę tokie laikai, todėl rašęs nei šį, nei tą; ankstesnius savo rašinius deginęs. Rašantis naujai... R. Ozolui nereikėjo deginti savo raštų, nes nerašė to, ko nemastė. Nuo pat jaunystės, žymėdamas datas, jis rašė dienoraštį, užrašinėjo jam kilusias mintis. Iš jų ryškėja ir Romualdo kelias į tautinį Atgimimą, ir tapimą vienu iš jo ideologų. Pripažinsiu, niekur kitur nesu aptikęs tokio išsamaus minčių išdėstymo, bylojančio ne tik apie paties R. Ozolo kelią į Atgimimą, bet ir apie mūsų Atgimimo formavimosi ištakas. Tai rimtas istorinis dokumentas epochos dvasios tyrinėtojams.

Kelias į filosofiją

Su filosofija R. Ozolas susijęs dviem aspektais: kaip filosofinės literatūros leidybos organizatorius ir savo paties rašiniais. Tai skirtingi dalykai, bet R. Ozolo asmenyje jie susiję. Jo kelias į filosofiją man gerai žinomas. Su Romualdu bendravau daugiau kaip penkiasdešimt metų: nuo jo darbo „Kultūros baruose“ – tada ir susipažinome – iki paskutiniųjų jo gyvenimo dienų.

Optimistiški planai jo galvoje brendę dar iki 1968 metų Čekoslovakijos įvykių. Laisvoji mintis mūsų visuomenėje pamažu skynėsi kelią, nepaisydama valdžios išgaščio ir siekio įvairiais būdais uždėti apynasrį. Bailiams uždėjo. Kiti daugiau mąstė ir parodė sumanumo, kad laisvėjimas vyktų. R. Ozolas, dirbdamas „Kultūros baruose“, tobulėjo, ieškojo savęs, stebėjo pasaulį, darė išvadas ir įtikėjo, kad niekada negalima prarasti vilties.

Sumanę geriau pažinti gimtąjį kraštą, mudu 1970 metų vasarą „Moskvičiumi“ apvažiavome visą Lietuvą, jos paribiais užsukdami į lietuviškas žemes Vakarų Baltarusijoje. Nuklydome ir į Rytprūsius. Lankėmės istorinėse vietovėse. Mėginome megzti pokalbius su sutiktais žmonėmis.

Mudu svarstydavome, kokios veiklos turime imtis, analizavome 1956 metų Vengrijos įvykius, dar teberusenančias Prahos pavasario idėjas ir lyginome jas su Vengrijos ir Lenkijoje kylančiu „Solidarumo“ judėjimu. Priėjome prie tokios išvados: vadinamajame socialistiniame lageryje laisvės pakilimas pasikartoja kas dvylika metų. Tikėtina, kad po kitų dvylikos metų jis vėl subręs ir šį kartą pasieks ir pačią Tarybų Sąjungą. Analizuojant tą vyksmą, atėjo mintis, kad Lietuva išsivaduos taikiu būdu, išnaudojusi visas imperijos valdymo spragas. Tad mes ta linkme ir privalome veikti.

Šią mintį palaikė istorijos žinios, supratimas, kad visos imperijos anksčiau ar vėliau žlunga. Tarybų Sąjunga negali būti išimtis, reikia analizuoti politinę situaciją ir atitinkamai veikti. Suprantama ir kita: daug tautų ištirpo istorijos vingiuose. Baugu, kad lietuvių neištiktų toks likimas. Tad būtina visomis išgalėmis išlaikyti tautos gyvastį, o tai įmanoma tik išsaugant ir puoselėjant tautinę kultūrą. Žydai atkūrė savo valstybę po dviejų tūkstantmečių. Panašus skirtumas tarp antikos ir XIX amžiuje atkurtos graikų valstybės. Bet nei vieni, nei antri nebuvo praradę istorinės atminties, valstybinės sąmonės. Tad palankiai susiklosčius situacijai jie atkūrė savo valstybes. O kiek tautų išnyko istorijos verpetuose?

1968 metais Prahos pavasario idėjų įkvėpti sumanėme Vilniaus universitete leisti lietuvių kalba (su santraukomis anglų ir rusų kalbomis) filosofijos žurnalą „Problemos“, pirmąjį tokį visoje Tarybų Sąjungoje. Iškėlėme tikslą supažindinti lietuvių skaitytoją su pasaulio ir Lietuvos filosofiniu palikimu, spausdinti autentiškus mąstytojų tekstus. Pasąmonėje kirbėjo mintis: dalis tų tekstų taps sumanytos „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ pamatu. Jie pamažu pripratins valdžios biurokratus prie jiems negirdėtų pavardžių. Išsyk susidūrėme su technine problema – kvalifikuotu redagavimu.

Redakcijos sekretorius – jis priklausė leidinio sumanytojų ratui – Ipolitas Ledas (1935–2015) buvo nepaprastai doras, bet ir nerangus žmogus. Apie šį Ipolito bruožą mane įspėjo jo studijų draugas žinomas kalbininkas Aleksas Girdenis (1937–2011): „Suprask, redagavimui neužtenka vien padorumo... Ipolitas net tėvui laišką rašo savaitę... Vis perredaguodamas... gali ne taip suprasti.“ Ipolitas suvokė, kad tas darbas ne jam... Žurnalo redaktorius buvo Juozas Barzdaitis (1922–1984), bet jis buvo išėjęs ilgalaikių akademinių atostogų, gyveno Šakiuose. Be to, sirgo. Pavadavau jį.

Su Romualdu pasidalijau ateities planais. Susidomėjo, iš „Kultūros barų“ perėjo dirbti į Vilniaus universitetą. Nuo tada ir pakrypo jo gyvenimas filosofijos istorijos studijų link. Tapo dėstytoju, aspirantu, nes kitaip negalėjo būti universitetinio žurnalo atsakinguoju sekretoriumi – pagrindiniu žurnalo darbo organizatoriumi. Jis turėjo polinkį studijuoti ir dėstyti filosofijos istoriją. Manau, čia jis atrado save.

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra buvo pagrindinis Lietuvos filosofinio gyvenimo židinys. Ilgametis jos vadovas buvo Eugenijus Meškauskas (1909–1997), nuoseklus marksistas, puikiai išmanęs Karlą Marksą, tik jis Marksą laikė ne neklystančiu, o vienu ryškiausių amžiaus filosofų. E. Meškausko mėgstami pamąstymai: „Viduramžiais norėta filosofiją paversti religijos tarnaitė, o dabar – esamos valdžios. Negi turim tam pasiduoti?“ Savo koncepcijai pagrįsti bemat surasdavo K. Markso ir Frydricho Engelso citatų.

Nors katedroje puse etato dirbo Genrikas Zimanas (1910–1985), jų keliai retai susikirsdavo: į katedrą G. Zimanas beveik neužklysdavo, nes, kaip mes postringaudavome, „bijo Meškausko kaip velnias kryžiaus“.

E. Meškauskas viešai nedėstė savo minčių, tačiau jos buvo gerai žinomos. Nuosekliems marksistams rūpėjo sustabdyti tokių minčių sklidimą. Kadangi daugiausia rašėme mudu su Jonu Repšiu (1930–1976), – o mudu buvome laikomi meškauskininkais, – kliūdavo mums, kad rikošetu pataikytų E. Meškauskui. Antra vertus, pasak E. Meškausko, filosofijos istorija neverta rimto dėmesio (įdomūs tik atskiri filosofai), juolab Lietuvos filosofija. Tačiau niekam netrukdydavo ja domėtis. 1969 metais buvo įsteigta Filosofijos istorijos ir ateizmo katedra. Ji tapo žurnalo leidėja. Joje ir įsidarbino R. Ozolas. Jo atėjimas buvo didelė paspirtis ne tik žurnalui, kurį nuo ketvirto numerio jis redagavo, planavo naujus numerius, užsakinėjo straipsnius, bet ir kultūrinio darbo organizavimui.

Romualdas užsukdavo į Kristinos ratelį, mat lankydavomės pas katedros docentę Kristiną Rickevičiūtę (1922–1984), gyvenusią vadinamuosiuose mokslininkų namuose (simboliška: vėliau čia apsigyveno Romualdas) prie Lukiškių (tada – Lenino) aikštės. Kristinos bute susitikę senosios kartos ir jaunieji inteligentai aptardavo galimybes išsaugoti kultūros tęstinumą. Kristina mus siejo su ikiokupacine inteligentija. Įspūdinga jos biografija. Ji – ištikima profesoriaus Vosyliaus Sezemano mokinė.

„Kristina Rickevičiūtė, – prisimena R. Ozolas, – man yra tas Lietuvos pokario žmogus inteligentas, intelektualas, kuris „mūsų laikus“ (okupacijos metą) sieja su „anais laikais“ (Pirmąja Respublika). <...> tačiau mums, 40-ųjų kartai, ji buvo aiškiai iš „anos pusės“, aiškiai kitokia ir aiškiai to neslepianti, kartais netgi parodanti.“*

* Ozolas R. Keletas minčių apie Kristiną Rickevičiūtę // „...visuomet yra galimybių nenusilenkti...“. Kristina Rickevičiūtė. Sud. G. Gustaitė ir G. Jurkūnaitė. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 25.

Nuo pirmųjų „Problemų“ numerių kaupėsi juodi debesys. Vietiniai „marksistai“ kaltino nacionalizmu, revizionizmu, Prahos pavasario idėjų skleidimu. Nuolatinis kaltintojas buvo G. Zimano žurnalas „Komunistas“ ir jo sekėjai iš aukštosios partinės mokyklos. 1973 metais, minint „Problemų“ penktąsias metines, žurnale „Komunistas“ buvome išvadinti „ideologiniais diversantais“, buržuazinių nacionalistų idėjų skleidėjais. Tokios leksikos negirdėta nuo stalinizmo laikų. Suprantama, po „kritikos“ redakcija buvo išformuota. Joje neliko ir R. Ozolo. Bet šios sankcijos neužkirto kelio nekonformistinės filosofinės literatūros leidybai.

Kritikams sukėlė šoką 1974 metais pasirodžiusi „Filosofijos istorijos chrestomatija. XIX ir XX amžių Vakarų Europos ir Amerikos filosofija“. Išvydęs knygą, G. Zimanas su savo sėbrais puolė į isteriją. Jiems buvo nesuprantama, kaip po „Problemų“ išvaikymo galėjo pasirodyti tokia knyga. Juk jos rengėjai – „Problemų“ žmonės!

Tik šį kartą nepavyko: G. Zimano kompanija parodė absoliutų filosofinį neišprusimą, net pagal tuometinę sampratą. Antai fašistiniame Italijos kalėjime kalintas Italijos komunistų partijos generalinis sekretorius Antonijas Gramšis lietuviškam „Komunistui“ atrodė revizionistas. To jau buvo per daug. Mums į pagalbą atėjo maskviškė mokslinė spauda (joje dirbo ir mano studijų draugai) – reprezentatyviausias žurnalas *Voprosy filosofii* teigiamai įvertino mūsų sumanymą.

Išvydęs „Komunisto“ rašinį, mane išsikvietė LKP CK sekretorius Antanas Barkauskas pasiaiškinti. Padariau straipsnio iš *Voprosy filosofii* kopiją, atspaudus iš *Bolšaja sovetskaja enciklopedija* apie chrestomatijoje pateikiamus mąstytojus. A. Barkauskas, įdėmiai perskaitęs, nesusilaikė: „Nesitikėjau, kad pas mus esama tokių šarlatanų.“ Paklaustas, kaip vertina rašeivas, gūžtelėjo: „Mano įtaka jiems nekokia, kaip ir dislokuotiems kariniams daliniams...“ Po poros dienų sutiktas E. Meškauskas papasakojo, kad

kitą dieną po mano vizito G. Zimanas pasiprašė atleidžiamas iš katedros*. Lietuvos „marksistai“ kiek pritilo. R. Ozolas pasijuto savo terpėje.

Filosofinio palikimo leidybos programa: laisvėjimo sąlygų kūrimas

1975 metais LTSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotoja Leokadija Diržinskaitė pakvietė R. Ozolą, kaip raštingą vyrą, dirbti į Ministrų Tarybos kultūros skyrių**. Likęs universitete puse etato, atsidėjo filosofijos istorijos studijoms, įdėmiai sekė ir tuo metu Lietuvoje pasirodžiusią pagrindinę spaudą***. Manyta ir patiems leisti pagrindinį leidinį. Aptarinėjome ir galimus bendradarbius. Susitarėme su mano klasės draugu Vytautu Januliu, turėjusiu negyvenamą sodybą Neprekštos kaime Kaišiadorių rajone. Po tėvų mirties Vytautas joje laikė didelį bityną. Čia retkarčiais pasirodydavo, nes dirbo Kėdainiuose. Bitės atliko sargų vaidmenį. Tad prašalaičiams nedrąsu buvo apie ją slampinėti, be to, būta gero rūšio. Sumanymą nutraukė pasirodęs pagrindinis žurnalas „Perspektyvos“, kuris visiškai atitiko mūsų mintis. Mes jį gaudavome. Pasak Romualdo, kiekvienas turime dirbti savo darbą, o dabar mes turime ką veikti, nepraraskime galimybių.

Darbas Ministrų Taryboje padėjo Romualdui suvokti valdžios mechanizmą, realias jo galimybes, užkulsius. Gilinosi į visa tai, nors toks darbas ne jo natūrai. Čia įgytos žinios jam pravertė vėliau. Jis galutinai įsitikino, kad komunistų partija nėra įprastinė partija – tai valdžios mechanizmas. Su tokių žinių bagažu pirmai progai pasitaikius R. Ozolas grįžo į jam patrauklų darbą – 1980 metais tapo „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju.

* 1974 m. sausio 22 d. mirė Antanas Sniečkus, artimas G. Zimano bendražygis.

** Kiekvienam darbuotojui nebereikėjo KGB vertinimo, nebuvo ir slaptų pažymų.

*** Klumbys V. Pagrindinio leidinio „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualios savilaidos pradžia Lietuvoje // Genocidas ir rezistencija, 2002, nr. 2 (12), p. 188–189.

Tą laiką galėtume pavadinti Lietuvos filosofijos aukso amžiumi, kuris tęsėsi iki mūsų valstybės atkūrimo. Leidykloje R. Ozolas atrado bendraminčių, visų pirma Filosofijos literatūros redakcijos vedėją Antaną Rybelį. Per tą laiką išleidome dar keturis „Filosofijos istorijos chrestomatijos“ tomus. Kadangi R. Ozolas aktyviai įsitraukė į chrestomatijų rengimą, pakvietėme jį į leidinio redakcinę kolegiją.

Kartais ir tas stagnacijos metas mums pakišdavo dovanų. Viena iš jų – Ibin Sinos gimimo tūkstantmečio jubiliejus, 1980 metais šventas filosofo gimtinėje Bucharoje, tuo metu priklausiusioje TSRS. Padėjo atsitiktinumas. Viduramžių filosofijos istorijos chrestomatijoje buvo spausdinami šventaisiais tituluoti žymiausi katalikų autoriai, tarp jų buvo ir Ibin Sinos tekstas. Be šių autorių būtų nesuvokiamas šis žmonijos istorijos tūkstantmetis.

Ant rengiamos chrestomatijos viršelio puikavosi ir Ibin Sinos portretas. Tiesa, buvo išspausdintas tik signalinis leidinio egzempliorius, skirtas cenzūrai. Išgirdę, kad į TSRS delegaciją įtraukti prof. Jokūbas Minkevičius (1921–1996) ir akademikas Algirdas Žukauskas (1923–1997), „Minties“ leidyklos vadovai surizikavo ir, išspausdinę kelis necenzūruotus egzempliorius, – tai buvo tarnybinis nusižengimas – įdavė juos į iškilmes vykstantiems mokslininkams. Vieną šie įteikė UNESCO generaliniam direktoriui. Pastarasis pavertė, paskaitinėjo. Jam patiko. Iškėlęs knygą, tarė: „Žiūrėkite, kokios puikios knygos leidžiamos Tarybų Sąjungoje.“ Jubiliejaus sesijoje dalyvavę aukščiausi imperijos ideologai buvo sužavėti knygos. Jiems buvo svarbu, kad tarptautinėje erdvėje buvo išsaugotas TSRS prestižas.

Po jubiliejaus Maskvoje įvyko aukščiausiųjų TSRS ideologų pasitarimas. Iš jo grįžęs LKP CK sekretorius Lionginas Šepetys Lietuvos „ideologams“ aiškino: „Vyriausieji šalies ideologai sakė, esą mes, lietuviai, išgelbėjome TSRS prestižą... Mūsų šalyje rengiamas iškilmingas jubiliejus, o mes nieko neišleidome...“ Suprantama, po tokio vertinimo jokie lietuviški cenzoriai nedrįso kibti ir prie

kitų leidžiamų filosofijos chrestomatijų bei šiaip knygų. Atsivėrė plačios perspektyvos.

Tuo laikotarpiu mezgėsi kontaktai su iškiliais Maskvos filosofais. Įvairiausiomis progomis jie buvo kviečiami į Vilnių. Neretas ėjo aukštas pareigas tuometinėje hierarchijoje. Su jais susitikdavome ir namų aplinkoje. R. Ozolas taip pat dalyvaudavo tuose susitikimuose. Žinojome, kas vyksta imperijoje. Nė vienas maskvietis nepranašavo „šviesaus komunizmo“. Mums buvo aišku – reikia rengtis gyvenimui po „brežnevinės epochos“, mąstyti apie būsimus veiksmus, todėl analizavome Vengrijos ir Čekoslovakijos įvykius. Tokius susitikimus organizuoti padėjo J. Repšys ir J. Minkevičius.

Mezgėsi platūs kontaktai ir su Lenkijos filosofais. Jie viešėjo pas mus, mes lankėmės pas juos. Ne vienas jų tapo savo šalies atgimimo šaukliu. Tokie susitikimai padėjo orientuotis, mąstyti, kaip atgauti Nepriklausomybę. Šios pažintys pravertė atkuriant mūsų valstybę.

Pasinaudodami susiklosčiusia situacija, sumanėme leisti tęstinį leidinį „Filosofijos istorijos baruose“. Ieškojome autorių (ir užsieniečių). Visos knygelės buvo skiriamos praeities ir to meto užsienio opozicionierių veiklai, jas skaitančiajam kildavo minčių: žiūrėk, žmonės visada kovojo dėl savo teisių, pamažu žmogaus teisės plėtėsi. Be abejo, šios knygos prisidėjo prie sąjūdietiškos mąstytėnos susiformavimo. Visi redakcinės kolegijos nariai buvo išrinkti į Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, tapo Kovo 11-osios Akto signatarais.

Buvo ir pinklių: valdžia rūpinosi, kad į skaitytojų rankas nepakliūtų, jų supratimu, idėjiškai žalingos knygos. Reikėjo mąstyti, kaip apeiti tokių knygų „apsaugos sistemą“. Paskutiniaisiais imperijos egzistavimo metais Lietuvoje ji buvo apeinama. Čia ryškūs R. Ozolo nuopelnai.

Išeičių leidėjai rasdavo. Reikėjo bendraminčių, kuriems rūpi saugoti ir puoselėti lietuvių kultūrą, kartu suvokiant, kad ji negali būti uždara. R. Ozolas puikiai jautė, kad vienos tautos kultūrą

praturtina kitos, tik ji negali būti vienos krypties, nes įsilies į kitos tautos kultūrą ir pati išnyks.

Knygų leidybos sistema atrodė taip: norint išleisti knygą, reikėjo prieš dvejus metus įteikti leidyklai knygos anotaciją, kuri buvo svarstoma įvairiose institucijoje (leidyklos taryboje, jai pritarus – spaudos komitete, kuriame dalyvavo ir LKP CK atstovai). Autoriaus pristatytas rankraštis buvo pateikiamas keliems „anoniminiams“ recenzentams. Jiems pritarus, būsimos knygos autorius ir trumpa anotacija paskelbiama leidinyje „Naujos knygos“ (jame būdavo informacija apie išėjusias ir rengiamas spaudai knygas). Tai dar negarantavo knygos išleidimo. Galutinį sprendimą priimdavo Maskva. Ten su žyma „Slaptai“ buvo siunčiamas knygų leidybos sąrašas ir vertimas į rusų kalbą. Jeigu iš to sąrašo knyga išbraukiama, vietos cenzoriai knygos neskaitydavo ir ji negalėdavo pasirodyti.

Skaitytojas, knygynuose neradęs norimos knygos, nežinojo apie tokį slaptą TSKP CK komisijos tvirtinamą sąrašą, visų kitų užkulisų. Gal autorius nesuskubo parašyti, gal buvo kitų priežasčių. Tad kaipgi geros knygos vis dėlto pasirodydavo?

Lietuvoje buvo daugiau ar mažiau pažįstami galimi recenzentai, kurie buvo būtini kiekvienai knygai: žinojome, kas yra kas. Davus vertinti „juodiesiems“, vargu ar knyga pasirodytų, bent jau leidyba ilgam užtruktų. Tai priklausė nuo leidyklos darbuotojų... Kad knyga neužkliūtų, redakcija turėdavo parūpinti tinkamą, sąžiningą recenzentą, kad šis parašytų ir viešai gerą atsiliepimą. Filosofine ir socialine literatūra iš esmės rūpinosi R. Ozolas. Žinoma, jokių išankstinių patvirtintų „juodųjų“ ar „baltųjų“ sąrašų nebuvo. Recenzentai turėjo būti su titulais. Kam duoti rašyti atsiliepimą apie filosofinę literatūrą, sprendavo R. Ozolas ir A. Rybelis. Jie iš anksto parinkdavo vertintoją. Spausdinamos knygos antraštiniame puslapyje buvo įrašomi recenzentai. Leidžiant filosofijos klasiką, svarbu buvo rasti kvalifikuotą vertėją, o recenzentų nereikėjo. Viskas priklausė nuo leidyklos vadovybės.

Tačiau ir pasirodžius knygai galėjai sulaukti įvairiausių nemalonumų. Todėl iš anksto reikėdavo pasirūpinti saugikliais. Buvo aiški cerberinė spauda – „Tiesa“, „Komunistas“, „Valstiečių laikraštis“. Joje paskelbus neigiamą įvertimą, nemalonumų neišvengsi. Bet buvo ir mums pritariančios spaudos: dienraštis „Komjaunimo tiesa“, žurnalai „Mokslas ir gyvenimas“, „Tarybinė moteris“, „Kultūros barai“, iš dalies – „Švyturys“ ir „Jaunimo gretos“. Šiuose žaidimuose sėkmingai dalyvaudavo ir R. Ozolas (kartais slapyvardžiu).

Buvo nusistovėjusi aiški tvarka: jeigu „Tiesa“ suskubdavo parašyti neigiamą recenziją, sudaromos komisijos, esi svarstomas, reikia stebuklo, kad straipsnis „Tiesoje“ būtų pripažintas neteisingu. Idant to neatsitiktų, reikėdavo iš anksto pasirūpinti palankiomis recenzijomis, nes po jų „Tiesa“ ir „Komunistas“ vengdavo koneveikti tą kūrinių. Mat jeigu „Komjaunimo tiesa“ ar žurnalas anksčiau teigiamai įvertins kūrinių, „Tiesa“ vargu ar išdrįs vertinti neigiamai, nes TSKP CK susidomės, kodėl idėjiškai žalingi straipsniai pasirodė masinėje spaudoje (mat „Komjaunimo tiesa“ ir minėti žurnalai ėjo didžiuliais tiražais – iki 400 tūkstančių) ir kodėl, jų supratimu, idėjiškai žalingo straipsnio nepastebėjo LKP CK.

Susirūpinta, kad lietuvių skaitytojas gimtąja kalba galėtų skaityti originaliausius pasaulio mąstytojų kūrinius. Leista „Filosofijos klasika“ (didžioji ir mažoji serijos). Be to, pradėta serija „Iš Lietuvos filosofinio palikimo“. Mūsų leidinius išpirdavo „iš po prekystalio“. Iš jų leidykla gaudavo ir pelno, o konjunktūriniai leidiniai užsigulėdavo, dalį jų vėliau nurašydavo į makulatūrą. Leidyklai būtų buvę vieni nuostoliai, jei būtų leidusi tik tokias knygas. Kai kurie LKP CK veikėjai prie keturių akių sakydavo: „Gerai darote...“

R. Ozolo iniciatyva buvau įtrauktas į „Minties“ leidyklos tarybą. Pagal filosofinio palikimo leidinių gausą galėjome lygiuotis su maskviškėmis leidyklomis. Taip, imperijoje mes daugiausia leidome filosofinės literatūros. Kolegos iš Maskvos universiteto,

TSRS Mokslų akademijos Filosofijos instituto stebėjosi, iš kur Lietuvoje tiek daug besidominčių filosofija, kad lietuviai Imanuelio Kanto raštus leidžia beveik tokiu pat tiražu kaip ir jie. Ne tik nejautėm jokie jų priešiško, bet ir buvome kviečiami į visus jų renginius. Tai buvo savotiškas saugiklis.

Susiformavo puikus „Minties“ leidyklos – rengėjų ir vertėjų – kolektyvas. Šių dienų knygų vartotojui reikėtų priminti tuometį knygų leidybos mechanizmą. Privalumas buvo tas, kad pačiam autoriui nereikėdavo rūpintis, iš kur gauti pinigų knygai išleisti, be to, autoriai gaudavo honorarus.

Laisvėjimo procesas mūsų sąmonėje vyko nuo pat Prahos pavasario. Veržtasi iš imperinių standartų, net sąmonėje. Įvairiose institucijose reikėsi kitoniškumai. Reikėjo tapatumo suvokimo. R. Ozolas su A. Rybeliu sugalvojo laikraščiuose skyrelius, tokius kaip „Jaunojo mąstytojo universitetas“ („Komjaunimo tiesa“, vadovas R. Ozolas) ir „Mąstytojo universitetas“ („Vakarinės naujienos“, vadovas B. Genzelis), kurie būdavo ženklina pelėdžiukės paveikslėliu. Tuo paveikslėliu būdavo žymimi ir mūsų tekstai, tad skaitytojui buvo aišku, kad čia nekonformistinis straipsnis. Juose būdavo pristatomos mūsų parengtos knygos. Skaitytojas galėjo susipažinti su kitokia filosofija. Žinoma, tuose skyreliuose neaptarinėjome Leonido Brežnevo tipo „filosofijų“. Lietuvos žmonės aiškiai matė, kas yra kas. Reikėjo visapusiškai šviesti tautą. Tapo prestižu, kad tavo bute matomoje vietoje puikuotųsi I. Kanto veikalai. Čia atsivėrė plati dirva pasireikšti R. Ozolui. Jis buvo ženklos dalies tų straipsnelių autorius. Kaip pripažino redakcijos darbuotojai, jo skyrelis buvo labai populiarius. Pelėdžiuke buvo žymimi ir „Minties“ leidyklos leisti filosofų raštai. Skaitytojas orientavosi, kokia čia literatūra: tas ženklas bylojo, kad ir tuometinėje Tarybų Sąjungoje, kaip ir demokratinėje visuomenėje, galima rašyti, žinoma, ne politiniais klausimais. Per kultūrinę veiklą mezgėsi ryšiai su kaimynėmis tautomis.

Akademine veikla

Vilniaus universiteto Filosofijos istorijos ir logikos katedroje* R. Ozolas dirbo beveik dvidešimt metų – iki tapo politiku 1989 metais. Skaitė filosofijos istorijos kursą. Tada visos imperijos aukštosios mokyklos veikė pagal bendras mokymo programas. Gaudavome jas iš Maskvos (išimtys – lietuvių kalbos ir literatūros, Lietuvos istorijos programos). Keisti jas buvo galima labai nedaug. Ministerija, Universitetas galėjo tikrinti paskaitų kokybę, tačiau asistentas negalėjo vertinti profesorius. Egzaminų bilietus tvirtindavo katedra. Filosofijos istorija buvo dėstoma Filologijos ir Istorijos fakultetuose. Istorijos fakultete filosofijos istorijos kursą skaitė R. Ozolas. Objektiviai tariant, mūsų katedros dėstytojų skaitomi kursai (filosofijos istorijos, logikos, etikos) buvo privilegijuoti, nes kitose Lietuvos aukštosiose mokyklose tokie nebuvo skaitomi, todėl ministerija neturėjo iš kur pasitelkti tikrintojų.

Maskvos atsiųsta filosofijos istorijos programa užbaigiama „lenininiu etapu filosofijos istorijoje“. Šio kurso neskaitydavome. Kartais studentams patardavome: „Pasiskaitysite patys...“ Įtraukdavome jo klausimus į bilietus, bet studentams jų nepateikdavome, tad niekam nereikėjo veidmainiauti. Manychiau, kad mūsų skaityti filosofijos istorijos kursai niekuo nesiskyrė nuo tuo metu skaitytųjų demokratinėse šalyse.

R. Ozolui rūpėjo Lietuvos filosofijos istorija. Nors ji buvo tyrinėta, tačiau glaustos filosofijos istorijos neturėjome. R. Ozolas ketino suburti Lietuvos filosofijos istorijos tyrinėtojus ir išleisti leidinį. 1978 metais pasirodė R. Ozolo sudaryti „Lietuvių filosofijos istorijos bruožai“. Tai pirmasis bandymas nušviesti Lietuvos filosofijos raidą.

Dėstytojai turėjo dirbti mokslinį, metodinį darbą. R. Ozolas dirbo su užsidegimu, rašė metodinius nurodymus, studijavo pirminius filosofijos šaltinius, buvo tikras, kad jie turi būti žinomi

* Iki 1982 metų – Filosofijos istorijos ir ateizmo katedra.

plačiau visuomenei. Skaitant jo užrašus akivaizdu, kad polinkis į filosofą – iš prigimties. Apie tai byloja ir atkūrus mūsų valstybę jo išleistos knygos*. Jose atskleidžiamas mūsų kelias į nepriklausomybę. R. Ozolas buvo vienas iš to kelio strategų.

1974 metais R. Ozolas parengė patarimus studentams „Kaip studijuoti filosofijos istoriją“, aiškino, kaip filosofus veikia epochos dvasia ir kaip filosofų kūryba savo ruožtu integruojasi į ją, aptarė pagrindinius epochų bruožus ir jų atspindžius filosofų kūryboje, atkreipė dėmesį į esminius mąstytojų kūrybos bruožus. Metodinių nurodymų priede pateikti svarbiausi filosofijos terminai. Jo plunksnai priklauso apžvalginiai epochų straipsniai, paskelbti „Filosofijos istorijos chrestomatijose“**.

Paskaitos studentams, filosofijos vaidmens žmonijos istorijoje ir pasaulio filosofų kūrybos apmąstymai paskatino parašyti pažintinę knygelę „Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją“***. Ją pavadinau originalia studija. Jos parašymo motyvus R. Ozolas apibūdino taip: „Džiaugiuosi, kad pirmoji mano knyga yra populiariai papasakota filosofijos istorija jaunimui, kad Lietuvos jaunimas pirmasis Tarybų Sąjungoje turės sistemingai išdėstytą filosofijos istoriją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. Apie tokią knygą seniai svajojau, tačiau savo jaunystės metais niekur neradau. Užtat ir parašiau, gal kam nors ir šiandien ne mažiau jos reikia?“ Knygelėje jis grynai ozolišku žvilgsniu glaustai apžvelgia visą filosofijos istoriją, bandydamas atskleisti, kaip amžių problemos atsispindi filosofų kūryboje.

* Ozolas R. *Atgimimo ištakose. 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai*. Vilnius, Pradai, 1996; Ozolas R. *Išsivadavimas. 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius, Pradai, 1998.

** Ozolas R. Viduramžių epochos metmenys // *Filosofijos istorijos chrestomatija. Viduramžiai*. Vilnius, Mintis, 1980, p. 10–18; Ozolas R. Renesanso epochos metmenys // *Filosofijos istorijos chrestomatija. Renesansas*. Vilnius, Mintis, 1984, p. 7–16; Ozolas R. Naujųjų amžių metmenys // *Filosofijos istorijos chrestomatija. Naujieji laikai*. Vilnius, Mintis, 1987, p. 7–15.

*** Ozolas R. *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*. Vilnius, Vyturys, 1988.

R. Ozolas išdėsto netradicinį požiūrį į K. Marksą, F. Engelsą. „Mes, dažnai suteikdavom ir suteikiam marksizmui jėgų, kurių jis neturi – tarsi jis būtų kažkas, kas gali veikti už mus. Tuo tarpu marksizmas yra tik teorija <...>“^{*} Kiekviena teorija – tik veiksmo planas tų ar kitų žmonių galvose. Be teorijų nebūtų ir veiksmo. Galiu jam tik pritarti. Panašiai R. Ozolas pristato ir kitas teorijas: nuo senovės Rytų išminčių, graikų iki Vladimiro Lenino. Kodėl? Šiandien ši pabaiga atrodo šokiruojanti.

Tarybų Sąjungoje K. Marksas ir F. Engelsas buvo šlovinami, bet skaitytojai ne visada galėjo išsamiai susipažinti su jų idėjomis, nes buvo leidžiami tik rinktiniai raštai, cituoti buvo galima tik iš naujausio leidimo. Tačiau paskutiniaisiais imperijos egzistavimo metais mokslinėse konferencijose jau skambėjo citatos iš demokratinės šalyse išleistų K. Markso ir F. Engelso raštų. Klausytojus domino šių mąstytojų neigiamas požiūris į Rusiją ir jų abejonės dėl socialistinės visuomenės sukūrimo Rusijoje. Apie tai kalbėdavome su studentais. Toks požiūris kirtosi su Tarybų Sąjungoje deklaruotomis koncepcijomis. R. Ozolas taip pat jo nevengė, balansuodamas ties leistinumą ir neleistinumą riba. 1982 metais savo gyvenimo *credo* R. Ozolas suformulavo straipsnyje „Pasaulis yra čia“^{**}: visas problemas privalome spręsti patys.

R. Ozolas K. Marksą, V. Leniną vertino istorijos kontekste. Šiandien įprasta juos koneveikti net nevarčius jų raštų. Romualdą be galo skaudino pastaruoju metu atgyjanti inkvizitoriška mąstysena iš anksto žinant, kas neteisinga ir smerktina.

Anksčiau, tarybinėje imperijoje, K. Marksas, F. Engelsas, V. Leninas laikyti šventaisiais, o tie, kurie suabejodavo bet kokiais jų žodžiais, – reakcionieriais, nors abejoti buvo dėl ko. Tyrinėtojams buvo leidžiama tik ieškoti kitų netinkamai interpretuojamų ar nesuprantamų minčių. Dabar elgiamasi atvirkščiai, net

* Ozolas R. *Pasakojimai apie filosofus ir filosofiją*, p. 142.

** Ozolas R. *Atgimimo ištakose*, p. 531–539.

nepasidomint, ką jie rašė, kas bendra tarp K. Markso ir rusų bolševikų, kaip K. Marksas vertinamas Vakarų filosofų.

Kad šitaip bus, R. Ozolas dar nežinojo. Esu tikras, kad tai nepakeistų jo požiūrio. Jei tuo metu būtų buvusi kuriama Europos Sąjunga, manyčiau, R. Ozolas būtų atradęs jos ištakų V. Lenino pamąstymuose apie tokios sąjungos būtinybę. Juk V. Leninas, gyvendamas Šveicarijoje, svajojo apie Jungtinę Europos valstybių sąjungą.

Iš kultūrinės veiklos į politinę

R. Ozolo knygos atspindi Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio susiformavimo mechanizmas, kurio šaknys siekia giliau negu 1988 metus. Imperija silpo: formavosi įvairūs kultūrologiniai ir kitokie judėjimai, klubai. Tauta pajuto savo galią. Šie judėjimai vedė į valstybingumo atkūrimą. R. Ozolas ne tik įsitraukė į jų veiklą, bet ir buvo tos veiklos smagratas.

Michailo Gorbačiovo *perestroika* sunkiai skynėsi kelią į Lietuvą. Tačiau tarp mūsų intelektualų šis procesas, drįsčiau teigti, buvo spartesnis negu kitur. „Žinijos“ draugijoje atnaujino savo veiklą filosofų diskusijų klubas „Kultūra ir istorija“, veikęs 1968–1969 metais. Jo dalyviai nevengė aštrių temų. Intuityviai jautėme: atėjo metas galvoti, kaip pasinaudoti situacija. Panašūs klubai steigėsi ir atokiau nuo Vilniaus.

Mūsų filosofine literatūra domėjosi kaimyninės tautos, ir tai mus suartino su jų būsimais demokratinio judėjimo veikėjais. Dar iki Sąjūdžio per filosofų konferencijas susipažinome su lenkų filosofais, taip pat būsimais politiniais lyderiais. Tuo pat metu bendravome su išeivijos, Latvijos, Ukrainos filosofais.

Norisi keletą žodžių tarti apie estą Martą Tarmaką, žinomą Estijos liaudies fronto veikėją, anuomet dirbusį estų savaitraštyje, analogiškame mūsų „Literatūrai ir menui“. Jo žmona buvo lietuvė, baigusi Vilniaus universiteto Filologijos fakultetą, todėl jis puikiai mokėjo lietuvių kalbą ir susidomėjo mūsų filosofija.

Estiškai rašydamas apie mūsų filosofinę veiklą pabrėždavo, kad reikia žadinti filosofiją gimtąja kalba. Pasak jo, daugelis estų to nesuvokė: vieni filosofinę literatūrą skaito rusiškai, kiti – angliškai, todėl jiems nereikėjo estiškų vertimų.

M. Tarmakui tokia mąstysena buvo nepriimtina. Po mūsų leidinių pristatymų estų intelektualų požiūris į filosofiją pasikeitė. M. Tarmakas savo straipsniais įrodinėjo, kad būtina plėsti žmonių akiratį, reikia skaityti gimtąja kalba.

Įsisteigus Estijos liaudies frontui, M. Tarmakas pakvietė dalyvauti pirmame jo mitinge. Į jį nuvyko Arvydas Juozaitis. Jam grįžus, gegužės viduryje susitikome R. Ozolo bute aptarti, kaip turime reaguoti į besiklostančią situaciją Tarybų Sąjungoje. Sutarėme, kad turime steigti panašų judėjimą, nors apie tai mąstyta ir anksčiau.

Dar Nidoje vykusiam Tomo Mano seminare susiformavo savotiškas kultūrologinis diskusijų klubas. R. Ozolas prisimena: „Grįždami iš Nidos seminaro 1987 metų liepą su Bronium Genze-liu ir Bronium Kuzmicku šnekėjomės, kad kultūrinės veiklos gana. Reikia pereit iš kultūros į politinę veiklą.“* Ir pereita. Tad neatsitiktinai R. Ozolas tapo vienu svarbiausių Sąjūdžio organizatorių ir idėjinių vadovų.

Jis analizavo šalies pokyčius, jų ištakas, sąlytį su buvusiais judėjimais. „Tik iki aukščiausios, t. y. politinės, savitaigos pakylantis žmogus sukuria valstybę“, – reziūmuoja R. Ozolas ir tęsia: „Tik visų šių veiksmų ir rezultatų visuma kuria, iškelia tautą. Tauta yra milžiniškų etnosų savivokos ir savitaigos pastangų rezultatas.“**

Kito veiklos formos: vienu metu siekta tautą šviesti, ugdyti istorinę atmintį, kitu metu – įsitraukti į organizacinę veiklą, analizuoti

* *Sąjūdžio ištakų beiškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia.* Vilnius, Baltos lankos, 2012, p. 173.

** Ozolas R. Šiandieninis Lietuvos tautinis atgimimas // *Tautinis mentalitetas.* Vilnius, Mintis, 1989, p. 205.

Lietuvos valstybingumo atkūrimo perspektyvas. Draugijų vadovai paprastai būdavo tie patys asmenys (ir R. Ozolas). Tarpusavyje jie glaudžiai bendradarbiavo. Mąstyta, kaip tuos judėjimus, klubus sujungti.

Kai kurių būsimų Sąjūdžio lyderių butai buvo virtę posėdžių štabais. Visų pirma tai pasakytina apie R. Ozolo butą. Jis buvo patogus, čia rinkdavosi opoziciškai nusiteikę asmenys, tik tarp jų nebūdavo Vytauto Landsbergio (jis Sąjūdyje pasirodė, kai šis jau buvo plačiai pripažintas). Apie tai dienoraštyje rašo R. Ozolas*. Tik nebuvo formalios judėjimų vadovybės. Taip klojosi pamatai visuotiniam judėjimui – Sąjūdžiui. Jame ryškėjo asmenybės. Tad akivaizdu, kad renkant Sąjūdžio Seimo tarybą, kai iš anksto nebuvo pateikta kandidatų sąrašo, o balsuotojai patys įrašydavo asmenį, R. Ozolas gavo daugiausia balsų.

Reikėjo laisvos spaudos. Legalizuojant Sąjūdžio spaudą R. Ozolas parodė nemažai išradingumo. „Sąjūdžio žinios“, nors ir platinamos viešai, teisiškai buvo nelegalus leidinys. Be šio leidinio, nedideliais tiražais buvo leidžiami ir kiti įvairaus formato biuleteniai. Reikėjo nepriklausomo, necenzūruojamo laikraščio. Juo tapo savaitraštis „Atgimimas“, kurio pirmasis numeris R. Ozolo iniciatyva pasirodė 1988 m. rugsėjo 16 d. 30 tūkstančių tiražu, kiti numeriai jau buvo spausdinami 100 tūkstančių tiražu. Taip imperijoje spaudai atsivėrė vartai („Respublika“, „Kauno aidas“, „Mažoji Lietuva“ ir kt.). Po mūsų laisvoji spauda pradėjo rasti ir kitose Tarybų Sąjungos vietose.

Pirmąjį „Atgimimo“ numerį parengė „Minties“ leidyklos darbuotojai, vėlesnius – „Atgimimo“ redakcijos savarankiški darbuotojai. Organizuodamas savaitraščio leidybą, R. Ozolas pasinaudojo visomis savo kaip oficialaus pareigūno galimybėmis. Toks necenzūruojamas leidinys, spausdinamas valstybinėje

* Ozolas R. *Žvaigždės blėsta auštant. Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai.* Vilnius, Vaga, 2007.

spauštuvėje, buvo pirmasis Tarybų Sąjungoje. Ženkli dalis teorinių straipsnių priklausė R. Ozolo, mūsų kelio į nepriklausomybę stratego, plunksnai. „Atgimimas“ pradėjo formuoti Sąjūdžio programines nuostatas. Savaitraštį įteisinus, cenzūra Lietuvoje neteko prasmės.

Iki to laikotarpio mudviejų keliai buvo glaudžiai susipynę, nors vėliau dažniausiai darbavomės skirtingose institucijose. Čia pasakoju tai, ką tikrai žinau, o ne iš nuogirdų.

Jautėme – artėja imperijos griūtis metas. Šikart reformos vyko ne iš viršaus, o apačių spaudimu. Atėjo metas veikti, nes kito tokio meto galėjome ir nesulaukti. Mąstyta, kaip atgauti nepriklausomybę pasinaudojant esamomis aplinkybėmis. Tai buvo svarbiausias Sąjūdžio vadovybės rūpestis.

Žmonės troško tiesos. Pogrindžio sąlygomis veikusi Lietuvos laisvės lyga 1987 m. rugpjūčio 23 d. prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje surengė mitingą Molotovo ir Ribentropo suokalbiui pasmerkti. Valdžia neišdrįso griebtis griežtų represijų.

Prasidėjo laisvėjimo procesas. Į jį įsitraukė Sąjūdžio iniciatyvinė grupė. 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitinge Vingio parke Tarybų Sąjungos ir Vokietijos paktui pasmerkti dalyvavo per 200 tūkstančių žmonių. Į tribūną pakilo ir keli valdžios žmonės. Tačiau nebuvo paminėta 1939 m. rugsėjo 28-oji – būtent tą dieną Molotovas ir Ribentropas galutinai susitarė dėl Lenkijos padalijimo ir trijų Baltijos valstybių perdavimo Tarybų Sąjungai. Laisvės lyga Vilniaus Gedimino (dabar Katedros) aikštėje surengė mitingą. Jis buvo jėga išvaikytas (šis milicijos veiksmas buvo pavadintas „bananų baliumi“), kai kurie mitingo organizatoriai sulaukyti. Kai kas paskelbė bado akciją. Žinia apie įvykius Vilniuje plačiai pasisklido po pasaulį. Tai kenkė *perestroikos* reputacijai.

M. Gorbačiovas pasiuntė įtakingą komisiją išsiaiškinti, kas dedasi Lietuvoje. Komisija atsakingai atliko savo darbą ir pateikė išvadą, esą Lietuvos vadovybė nesugeba suvokti situacijos. Sąjūdžio iniciatyvinei grupei pasiūlyta paskirti savo atstovus problemai

aptarti. Tai buvo patikėta R. Ozolui, Kazimierai Prunskienei, Arūnui Žebriūnui ir man.

Susitikome su atsiųstos delegacijos vadovu Vladimiru Babičevu. Mūsų nuomonės, kad būtini Lietuvos vadovybės pokyčiai, sutapo. Pagal tuometinės valdžios sanklodą didžiausią galią turėjo LKP CK pirmasis sekretorius Ringaudas Songaila (jis ir buvo „bananų baliaus“ užsakytojas), todėl, mūsų manymu, jis turėjo būti atleistas. Svečias sutiko, tik paklausė, kas galėtų jį pakeisti. Pasiūlėme Algirdo Brazausko ir Juro Poželos kandidatūras. Taigi mes parengėme A. Brazauskui starto aikštelę. Tai buvo pirmoji ryškesnė sąjūdiečių pergalė.

Tą vasarą Vilniuje lankėsi mano studijų draugas Arnoras Hanibalsonas, vyresnysis tuometinio Islandijos užsienio reikalų ministro, Islandijos socialdemokratų partijos generalinio sekretoriaus Jono Boldvino Hanibalsono brolis. Supažindinau Arnorą su Romualdu. Aptarėm situaciją Lietuvoje ir visoje Tarybų Sąjungoje. Arnoras pažadėjo supažindinti Islandijos visuomenę su Lietuvos siekais, tvirtino, kad galime tikėtis visapusiškos jo ir brolio paramos. Paskesni įvykiai įrodė, kad broliai neapvyklė.

Artėjo pirmieji TSRS parlamentarizmo istorijoje pusiau laisvi rinkimai: gyventojai tiesiogiai rinkė deputatus, tačiau trečdaliu juos papildys visuomeninių organizacijų atstovai, pastarieji *in corpore* su išrinktaisiais tiesioginiuose rinkimuose rinkė Aukščiausiąją Tarybą, kuri posėdžiaus, o visi deputatai į suvažiavimą rinksis du kartus per metus.

Lietuvai buvo skirtos 42 vietos. Šį kartą į tas vietas rinkimai vyko demokratiškai. Sąjūdžio remti kandidatai laimėjo 36 vietas. Tai buvo netikėta imperijos sargams, nes mūsų rinkimų programose buvo įrašyta: sieksime atkurti nepriklausomybę. Po pirmojo rinkimų turo su mumis panorė sutikti M. Gorbačiovo pavaduotojas Anatolijus Lukjanovas. 1989 m. balandžio 6 d. jis Kremliuje priėmė Sąjūdžio delegaciją (B. Genzelį, V. Landsbergį, R. Ozolą, K. Prunskienę). Pasibaigus rinkimams, įvyko išrinktų deputatų

susirinkimas. Jame R. Ozolo pasiūlymu buvau išrinktas Sąjūdžio deputatų koordinatorium, buvo aptartos kandidatūros, kas turi atstovauti Lietuvai TSRS Aukščiausiojoje Taryboje.

R. Ozolas panorio sutelkti dėmesį į darbą Lietuvoje, t. y. nepretenduoti į TSRS Aukščiausiąją Tarybą. Tačiau visai atsiriboti nuo veiklos Maskvoje jis nepajėgė. Būdamas TSRS liaudies deputatu, įsitraukė į diplomatinę veiklą, aiškinosi su užsienio valstybių diplomatais, kokios paramos iš jų valstybių gali tikėtis atsikurianti Lietuva.

1989 metų gegužės pabaigoje, ką tik prasidėjus TSRS liaudies deputatų pirmajam suvažiavimui, Švedijos ambasada Maskvoje surengė vakaronę, kurioje dalyvavo Danijos, Norvegijos, Olandijos, Suomijos ir, berods, Airijos ambasadoriai, taip pat buvo pakviesti susipažinti Lietuvos Sąjūdžio, Latvijos ir Estijos liaudies frontų remti deputatai (kažkodėl ir čia V. Landsbergis nedalyvavo). Tribūninių kalbų nebuvo, diskutavome, bendravome su atskirų valstybių ambasadoriais. Labai aktyvus tuose pokalbiuose buvo R. Ozolas. Jam rūpėjo išsiaiškinti galimus veiksmus paskelbus nepriklausomybę.

Švedijos politikai panorio su mumis susipažinti iš arčiau. Algimantas Čekuolis, R. Ozolas, K. Prunskienė ir aš iš įvairių Švedijos institucijų gavome pakvietimus į birželio 1–17 d. Stokholme vyksiančias Lietuvos kultūros dienas. Deja, tuose renginiuose pabuvoti beveik neteko: dienų dienas praleidome susitikimuose su Švedijos politikais – aptarinėjome situaciją mūsų krašte ir kokios paramos galime tikėtis.

Viešojoje erdvėje buvome pristatomi kaip TSRS liaudies deputatai, privačiai besilankantys Švedijoje, o Riksdage – kaip Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio Seimo tarybos nariai, išrinkti TSRS liaudies deputatais. Riksdage susitikome su visų parlamentinių frakcijų lyderiais. Vertėjavo Andrėjus Kriugeris, mūsų senas pažįstamas. Vilniaus universitete jis tobulinosi baltistikos katedroje, arti mai bendravo su Irena Kostkevičiūte, Marcelijumi Martinaičiu.

Su Švedijos politikais iki išnaktų diskutavome visais mums rūpimais klausimais. Ypač įdomus susitikimas buvo su agrarininkų frakcijos lydere, mūsų rašytojo, diplomato Igno Šeinaus sūnaus žmona. Ji buvo gana gerai informuota apie įvykius Lietuvoje. Buvome pakviesti į priėmimą pas Švedijos karalių. Jeigu nebūtume žinoję, nebūtume atskyrę karaliaus ir karalienės nuo eilinių piliečių. Jie vaikščiojo po salę su vyno taurėmis rankose ir stengėsi su visais pasisveikinti. Išėjus R. Ozolas tarė: „Akivaizdu, kad čia demokratinė visuomenė...“

Švedai patikino, kad jie karštai remia mūsų siekį atkurti valstybę ir tikisi, jog ateityje būsime draugiškos šalys. Švedijos politikai patarinėjo būti atsargiems, nes jei atsidursime kritiškoje situacijoje (kiekviena valstybė paiso savų interesų), niekas mums nepadės, galėsime tikėtis nebent diplomatinės notų ir mus palaikančių mitingų Švedijos gatvėse. R. Ozolas, įdėmiai klausęs švedų politikų, sakė, kad tai, kas išgirsta, padės geriau strateguoti mūsų kelią į nepriklausomybę.

Tų pačių metų liepos pradžioje JAV ambasadorius Maskvoje Džekas Metlokas pakvietė Sąjūdžio delegaciją į ambasadą. Į susitikimą atvyko grupė TSRS liaudies deputatų ir Sąjūdžio Seimo tarybos sekretorius Virgilijus Čepaitis. Delegacijai vadovavo R. Ozolas. Ambasadorius domėjosi mūsų nuotaikomis. Atrodė (ar bent norėjo mus tuo įtikinti), kad jis labai mažai žino, kas vyksta Lietuvoje, ir kad svarbiausias jo tikslas – įtikinti nepakenkti M. Gorbaciovo reformoms. Apie kokią nors paramą mums – nė žodžio.

Šie susitikimai Romualdą dar labiau įtikino, kad jo pasirinkimas teisingas, nes pusei Sąjūdžio Seimo tarybos narių atsidūrus Maskvoje, o jį per 1989 metų vasarį vykusius papildomus rinkimus į LTSR Aukščiausiąją Tarybą išrinkus deputatu, reikėjo sutelkti dėmesį į darbą Vilniuje. Svarbu buvo rengti dirvą valstybės atkūrimui.

Žvelgiant iš laiko perspektyvos, akivaizdu, kad Sąjūdžio vadovybė buvo deramai pasiskirsčiusi darbais. Kiekvienas veikė pagal

savo išgales. Romualdas aktyviai išitraukė į LKP atskyrimo nuo TSKP procesą – buvo išrinktas į Koordinacinę tarybą LKP XX suvažiavimui surengti. Suvažiavimui, kuriuo tikslas – atsiskirti. Kodėl buvo būtina atsiskirti?

TSKP buvo ne politinė partija, bet imperijos valdymo mechanizmas, o jos padaliniai – to mechanizmo įrankiai vietose. Atsiskyrus LKP ir pavertus ją Lietuvos institucija, imperijos vadovai būtų netekę valdymo įrankių. Prieš tai savarankiškomis jau buvo pasiskelbusios rašytojų, žurnalistų, dalininkų, kompozitorių ir kitos visuomeninės organizacijos. Maskva neteko legalių Lietuvos valdymo svertų. Tokioje situacijoje valdyti mūsų kraštą okupantai būtų galėję nebent padedami karinės administracijos.

Konstitucijos priėmimo peripetijos ir valstybės kūryba

Atkūrusioje nepriklausomybę Lietuvos valstybėje 1991 m. vasario 9 d. įvyko pirmasis referendumas. Jame buvo priimtas būsimosios Lietuvos Respublikos Konstitucijos pirmas straipsnis: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.“ Jam pritarė daugiau negu trys ketvirtadaliai rinkimų teisę turinčių Lietuvos piliečių. Ne mažesnis skaičius rinkėjų galėtų jį atšaukti.

Aukščiausioji Taryba sudarė darbo grupę Lietuvos Respublikos Konstitucijai parengti, jai vadovavo V. Landsbergis. 1991 m. balandžio 25 d. ši grupė pateikė Konstitucijos metmenis, tačiau, kadangi jie prieštaravo referendumu priimtam Konstitucijos pirmam straipsniui, Aukščiausioji Taryba jiems nepritarė. Gruodžio 3 d. grupė pateikė autoritarinės valstybės konstitucijos modelį. Jam nepritarus, V. Landsbergis atsistatydino. Gruodžio 10 d. Aukščiausioji Taryba sudarė 14 deputatų Laikinąją komisiją Konstitucijai parengti (pirmininkas Kęstutis Lapinskas). Jos nariais buvome ir mudu su Romualdu. Kruopščiai studijavome dvidešimties demokratinių šalių konstitucijas. R. Ozolui labiausiai imponavo mūsų šalies 1922 metų Konstitucija. Komisijos narių nuomonės išsiskyrė: vienuolika narių buvo nuoseklūs demokratinės parlamentinės

respublikos, trys – autoritarinės valstybės šalininkai. Susitarimo nepavyko pasiekti.

Komisija pateikė Aukščiausiąjai Tarybai parlamentinės demokratinės respublikos modelį įtvirtinantį Konstitucijos projektą, kuris turėtų būti patvirtintas Lietuvos piliečių referendumu. Parlamentas jam pritarė. Autoritarizmo šalininkai nenurimo. Jie parengė savo Konstitucijos projektą, kuriame prezidento funkcijos prilygintos absoliutaus monarcho įgaliojimams. Šį sumanymą siekė įgyvendinti referendumui pateikus du klausimus: dėl Konstitucijos ir nutarimo paskelbti Aukščiausiosios Tarybos pirmininką laikinuoju Lietuvos prezidentu iki rinkimų, nenurodant, kada jie įvyks.

„Megztosios beretės“ griebėsi psichologinio teroro prieš tokio prezidento priešininkus. R. Ozolas puikiai suvokė, ką reikštų referendumo rezultatai. 1992 m. gegužės 23 d. referendumo išvakarėse jis, galima sakyti, įsibrovė į Lietuvos televiziją ir vos tvardymasis paaiškino, kokių pasekmių turėtų mūsų kraštui tokia Konstitucija ir ką reikštų laikinasis prezidentas nenurodant rinkimų datos. Tada turėtume tironą iki gyvos galvos. Kad taip gali įvykti, R. Ozolas argumentavo prisiminimais iš Sąjūdžio praeities. Iki tol jis viešai V. Landsbergio nekritikavo.

1988 metų rudenį Sąjūdžio Seimo taryba, pažeisdama Sąjūdžio įstatus*, po ilgų diskusijų išrinko V. Landsbergį tarybos pirmininku iki 1989 m. birželio 3 d. Nuo tos dienos juo turėjo tapti R. Ozolas. Atėjus minėtai dienai, V. Landsbergis nepasitraukė, manipuliuodamas negalėjimu sukviesti tarybos dėl kvorumo, nors pats dėjo pastangas, kad to kvorumo nebūtų. Šią primirštą istoriją R. Ozolas ir priminė televizijos žiūrovams. Prezidento – absoliutaus monarcho – šalininkai pralaimėjo. Nuo tol V. Landsbergio ir R. Ozolo keliai negrįžtamai išsiskyrė.

* Sąjūdžio Seimo taryba veikia rotacijos principu: kiekvieną savaitę pirmininkauja vis kitas tarybos narys.

Pralaimėję referendume, prezidento su absoliutaus monarcho įgaliojimais šalininkai nenurimo, jie organizavo „parlamentinę rezistenciją“ – vadovaujami V. Landsbergio, posėdžiavo atskirai. Pagrindinį įstatymą ir nutarimą galima priimti, jei už jį balsuoja daugiau negu du trečdaliai deputatų, tad parlamentinis darbas buvo paralyžuotas*. R. Ozolas mėgo pašmaikštauti: „Pažiūrėk, kas tie mūsų monarchistai? Juk tai kvalifikuoti tarybiniai teisininkai. Jie kitokios valdymo formos negu Stalino neįsivaizduoja. Tik Lietuvoje turys būti savas Stalinas...“ Pagaliau „rezistentai“ suprato, kad taip ilgai tęstis negali. Buvo sudaryta darbo grupė iš frakcijų igaliotų atstovų. R. Ozolas atstovavo Centro frakcijai, aš – LDDP. Suvokta, kad esant dabartinei Aukščiausiosios Tarybos sudėčiai ir vadovaujantis Laikinuoju Pagrindiniu Įstatymu, tolesnis darbas neįmanomas. Todėl būtina skelbti naujus rinkimus ir jų metu priimti Konstituciją, referendumui pateikiant K. Lapinsko vadovaujamos komisijos parengtą tekstą. 1992 m. spalio 25 d. Tautos valia priimta Konstitucija ir išrinktas Seimas. Taip pasibaigė šis mūsų bendros veiklos etapas.

V. Landsbergio ir R. Ozolo asmenybės labai skirtingos: V. Landsbergis ropštėsi į postus, R. Ozolas buvo linkęs jų šalintis. Jis V. Landsbergio labai atsiėmė savo kandidatūrą į Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pareigas, nors turėjo visas galimybes būti išrinktas. Antras atvejis: 1991 m. sausio 13-osios įvykių sukuryje jis atsisakė tapti ministru pirmininku. Motyvai? V. Landsbergis siekė įsitvirtinti postuose, o R. Ozolas apmąstydavo vyksmą, tarsi žvelgdavo iš ateities perspektyvų. Apie tai vėliau daug kartų diskutavome. Jis teigė pirmuoju atveju baiminėjėsi sąjūdiečių gretų susiskaldymo.

Mano supratimu, šie atsisakymai nevienareikšmiai. Esu tikras, jeigu R. Ozolas būtų tapęs Aukščiausiosios Tarybos pirmininku,

* Manychiau, turėtų būti paviešinti „parlamentinės rezistencijos“ veikėjai, idant Tauta žinotų, kas kada ką nuveikė.

įvykiai būtų rutuliojęsi kiek kitokia vaga, psichologinė situacija būtų buvusi kitokia. R. Ozolas neieškojo priešų. V. Landsbergis nuolat jų susirasdavo, praktiškai jis atstūmė visus Sąjūdžio pirmeivius. Tad neabejoju, kad Lietuvoje nebūtų buvę tokio susipriešinimo, užsienio politika būtų buvusi labiau koordinuojama su Latvijos ir Estijos vadovais.

Dėl antrojo atvejo atsakymo neturiu, tuose įvykiuose nedalyvavau. Girdėtos versijos neduoda man pagrindo pritarti vienai ar kitai. Galbūt jis nesijautė kompetentingas toms pareigoms, nors beveik metus buvo ministro pirmininko pavaduotoju. Kiek žinau, ne kartą pavadavo premjerę. Gal kritiniu momentu R. Ozolas tiesiog vengė asmeninės atsakomybės, o gal jautė, kad neturės reikiamos paramos ir taps atpirkimo ožiu. Šis jo atsisakymas man suprantamas. O pirmas? Aiškinimas, kad norėjo išvengti Sąjūdžio skaldymo, neįtikina. Argi V. Landsbergio siekis žūtbūt išsilaikyti Sąjūdžio Seimo tarybos pirmininko poste – ne Sąjūdžio skaldymas? Žinoma, šie mano pasvarstymai hipotetiški.

Epilogas

Išstumtas iš aktyvios politikos, R. Ozolas pamažu grįžo prie anksesnės savo kaip publicisto ir visuomenininko veiklos. Jis fiksavo, kas vyksta Lietuvoje, rašė, leido knygas. Siekė istorinės tiesos, nes tik ji ateinančioms kartoms padės suvokti vyksmo dėsningumus.

Beveik kiekvienais metais R. Ozolas išleisdavo po knygą, kurioje pateikiami ryškiausi kultūros ir politiniai įvykiai, jų veikėjų charakteristikos. Tos jo knygos primena kronikas, kurios bus paspirtimi būsiamiems istorikams. R. Ozolas stengėsi apsaugoti visuomenę nuo politinių avantiūristų, kiek pajėgdamas skelbė dokumentus, interviu su užsienio veikėjais. Įdomus jo interviu su A. Hanibalsonu apie tai, kodėl Islandija pirmoji pripažino Lietuvos nepriklausomybę*.

* Šalių ryšius kuria jų žmonės // Darbai ir dienos, t. 30, Kaunas, Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2002, p. 287–289.

R. Ozolas analizavo vyksmą mūsų šalyje. Jį šiurpino pastarojo dešimtmečio įvykiai. Kodėl valstybė netobulėja? Dažnai suklusdavo: sugebėjome atkurti savo valstybę, o jos valdyti nesugebame. Iš kur jo euroskepticizmas? R. Ozolas nebuvo nusiteikęs prieš Europos Sąjungą, tačiau nesutiko su savanorišku suvereniteto atsisakymu, jam nebuvo priimtinas Europos Sąjungos virsmas į naują imperiją.

R. Ozolo oponentai dažnai jam priekaištaudavo, esą kovota su okupaciniu režimu, o kuo geresnis Europos Sąjungos režimas? Ar tai ne siekis būsimosioms kartoms įrodyti, kad nieko geresnio nesukursime? Tad ko vertos tos pastangos? R. Ozolas apie tai mąstė. Kartais net viešai, nebijodamas priekaištų, pasakydavo, kad išduodamos Sąjūdžio idėjos. Daug minčių R. Ozolo galvoje sukosi apie teisėtumą. Praktiškai juk niekas neatsako, kai teismų sprendimai nevykdomi. Gal dėl to, kad neprimintų okupantų teismų, kurie vykdavo kiekvieną valdžios sumanymą, o dabartiniai – ne.

Prisimenu paskutines Romualdo gyvenimo minutes. Kalbėjo didžiulėmis pastangomis, bet klausėsi įdėmiai. Lankant gydytojas mus įspėjo: „Neklausinėkit apie ligą, pasakokit, kas vyksta Lietuvoje.“ Atšventus atkurtos Lietuvos valstybės dvidešimtpenketį, išėjo knyga „Į nepriklausomą valstybę. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis 1988–1990“ (sudarė B. Genzelis, R. Ozolas). Joje tilpo ir išsamus R. Ozolo straipsnis apie Sąjūdžio susiformavimo prielaidas. Kai tik knygą gavome iš spaustuvės, mudu Romu Gudaičiu nunešėme į palatą ir įteikėme R. Ozolui. Kiek džiaugsmo pasirodė jo akyse! „Pagaliau“, – ištarė. Tai buvo paskutinės jo gyvenimo dienos.

Išėjus Romualdui Ozolui, netekome ne tik ryškaus politiko, bet ir mąstytojo. Manau, ateities kartos jį įvertins ir juo didžiuliais. Tauta gyvybinga, kai joje tokių asmenybių esama ne vienetai.

VYTAUTAS RADŽVILAS Sąjūdžio kūrėjas ir nepriklausomybės ideologas*

Gavęs pasiūlymą pasisakyti šiuo klausimu supratau, kad ką nors prasminga pasakyti įmanoma tik tuo atveju, jeigu man pavyks rasti tai, ko visada ieškojo, mokė ieškoti mano mokytojai – čia esantis profesorius Bronislovas Genzelis ir, be abejo, Romualdas Ozolas, apie kurį šiandien kalbama. Šitą atramos tašką taip pat radau ne pats, tiesiog taip būna, kad beveik atsitiktinės aplinkybės jį dovanoja, ir jį man dovanojo ką tik kalbėjęs kolega ir bičiulis Algimantas Jankauskas, kuris susirašinėjant atsiuntė dvi R. Ozolo citatas. Aš jas žinojau, tačiau tiesiog buvau pamiršęs. Ir staiga jas perskaičius nušvito. Pirmąją citatą jūs jau girdėjote, kur kalbama apie tai, kad kiekvienas žmogus prasideda tavyje. Bet čia, vestibiulyje, kur kabo R. Ozolui skirtos parodos tekstai ir nuotraukos, yra ir kiti žodžiai: „Visos mūsų pradžios – už mūsų. Visos mūsų dabartys – mumyse. Kame mūsų baigmės?“

Pradėsiu būtent nuo šitos frazės. Ją perskaitęs tiesiog atsiminiau, kad dar didieji graikų metafizikai kėlė vieną patį fundamentaliausių ir svarbiausių klausimą, kuris buvo formuluojamas taip: Kas mes esame? Iš kur mes ateiname? Kur mes einame? Manychiau, tai klausimas, kuris faktiškai aprėpia tai, kas tūkstančius metų vadinama žmogaus būties pilnatve. Archeteleologinis klausimas, kuris paliečia mūsų pradžią, arba pradžią, kaip sakytų Romualdas, ir galiausiai – tikslą. Iš esmės tai svarstymas, kodėl, kaip mes atsirandame šiame pasaulyje ir ką jame veikame. Manychiau, kad būtent todėl R. Ozolas galėjo tapti tokiu svarbiu Sąjūdžio žmogumi, ideologu, nes jį visą laiką, kiek pažinojau, į priekį varė šitas klausimas. Būtent toks klausimas išlaisvina žmogų iš jam primestos mąstymo nelaisvės, kuri pirmiausia būna svetimųjų primesta ideologinė – pančių – nelaisvė. Ir, be abejo, toks mąstymas yra visada gyvas. Manau, kad

* Pranešimas skaitytas Romualdo Ozolo 80-mečiui skirtoje konferencijoje „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“ Seimo Kovo 11-osios Akto salėje 2019 m. sausio 31 d.

Romualdui patiktų visi iki šiol perskaityti pranešimai. Taip, galima labai ilgai vertinti, vardyti jo nuopelnus, apie kuriuos ir taip nemažai parašyta. Tačiau svarbiausias klausimas yra tas, kokia yra šio žmogaus darbų, minčių ir žodžių prasmė mums? Ar šitie žodžiai mums dar kalba, ar ne? Aš manau, kad taip.

Todėl, ruošdamasis šiam pranešimui, pirmiausia mažčiau, kodėl Romualdas sugebėjo suvokti pasaulį taip kaip reta kas. Ir galiausiai radau atsakymą. Šitas žmogus sugebėjo išsilaisvinti iš visų pančių, nes jis sugebėjo balansuoti ant skustuvo ašmenų, arba, kaip vaizdžiai yra suformulavusi garsioji politikos mąstytoja Hana Arent, tai žmogus, kuris kybojo erdvėje, tarp praeities ir ateities. Toks kybojimas yra pats sunkiausias dalykas pasaulyje, todėl reikia suprasti, kodėl tai buvo R. Ozolo kartos lemtis.

Joks žmogus negali gyventi vienas paprasčiausiai todėl, kad vienintelis būdas įsitikinti, jog esi ne keistuolis, ne pamišėlis, yra kitų žmonių patvirtinimas, kad tikrai toks esi. Štai kodėl per visą žmonijos istoriją tokią nepaprastą reikšmę turi tai, kas vadinama objektyviomis dvasios formomis. Kai kas vadina tai kultūros formomis. Mūsų laikais, kai nuolatos pabrėžiamas vadinamasis individualumas ir originalumas, neretai nesuvokiama, kad be šitų objektyvių ir tarytum varžančių išoriškai dvasios formų mes niekam neįdomūs ir nereikalingi. Jeigu aš pasakau, kad, štai, jums pranešu savo unikaliai originalią ir vertingą nuomonę, tai savaime reiškia, kad ta nuomonė yra svarbi ir įdomi tik man.

Iš tikrųjų ką nors pasakyti svarbaus ir vertinga galima tik tada, kai mėgini išsakyti visuotinai reikšmingus dalykus. Dėl tos priežasties šitų objektyvių formų griūtis yra baisiausia, kas gali ištikti bet kokią tautą ar net civilizaciją. Jos praranda objektyvacijos formą pasaulyje. Būtent tokia lemtis 1940 metais ištiko Lietuvą. Daugybė mūsų istorijos vadovėlių ir knygų pasako teisingus dalykus apie tai, kaip Lietuva gyveno XIX amžiuje, kai Abiejų Tautų Respublika buvo pasidalyta, kai buvome caro imperijos valdiniai. Žinome apie mėginimus nutautinti, rašto ir spaudos draudimus, daugybę kitų

slogių šitos priespaudos apraiškų. Tačiau nebūtų didesnės klaidos, kaip manyti, kad tai, kas Lietuvą ištiko 1940 metais, kokia nors prasme buvo tik šitos priespaudos tęsinys, nors ir brutalesnis.

R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio, kurie tą tiesą suprato. O skirtumas yra štai koks. Kad ir kokia brutali buvo carinės Rusijos imperijos priespauda, vis dėlto ši imperija priklausė krikščioniškos civilizacijos orbitai. Jos valdytojai siekė nutautinti tautas, mus padaryti rusų tautos dalimi. Jie siekė atimti mūsų katalikišką tikėjimą ir padaryti mus pavyzdiniais ortodoksais.

Suprantama, tai buvo labai pavojingi dalykai, kurie galėjo baigtis tragiškai. Bet vis dėlto reikia aiškiai suvokti, kad tokia priespauda nesikėsino į tai, ką galima pavadinti pačiu mūsų žmogiskumo branduoliu, nes vis dėlto mes būtume tapę kitos krikščioniškos religijos atmainomis, kitaip kalbančiais, galbūt kitos tautos dalimi, bet mes vis tiek būtume išlaikę tai, kas paprastai laikoma kiekvienos civilizacijos ir civilizuoto žmogaus fundamentaliomis gyvenimo sąlygomis ir to žmogaus bruožais.

Tai, kas įvyko Rusijoje 1917 metais, buvo neregėto masto civilizacinis trūkis ir jo esmė buvo ta, kad senoji žmogaus forma, kurią įkūnijo krikščioniškoji religija, kokia būtų jos denominacija, buvo paskelbta atgyvena, kurios vieta istorijos sąvartyne. Tai reiškia, kad 1917 metų revoliucija, įvertinant šiuolaikinės filosofijos terminais, buvo pati didžiausia, kokia tik gali būti, nihilizmo revoliucija. Tai buvo nihilizmo proveržis, apie kurį XIX amžiuje Frydrichas Nyčė ir kiti filosofai šnekėjo taip daug.

Tačiau svarbiausia, kas iš to plaukė, buvo tai, kad tokio tipo revoliucija arba trūkis iš principo nepaliko galimybės jokiame kompromisui. Tai, kas buvo vadinama kompromisais arba nuolaidomis, iš tikrųjų pagal šitos revoliucijos logiką galėjo būti tik laikinos nuolaidos, nesant galimybių šitą revoliuciją užbaigti per keletą metų.

Kaip sunku tai suprasti, rodo, beje, be kitų aplinkybių, 1940 metų Lietuvos visuomenės elgesys jau virš šalies pakibusio mirtino pavojaus akivaizdoje, kai visi žinojo, kad galima laukti baisių

įvykių. Vis dėlto vyko intensyvios diskusijos, pasakysiu šiek tiek netaisyklingai, *po kuo* būti geriau – *po* rusu ar *po* vokiečiu. Maža to, daugelis manė, kad gal būti geriau net *po* rusu, nes civilizuoti vokiečiai vis dėlto yra labai pavojingas konkurentas, o mes, būdami vakariečiai, lengviau prisitaikysime prie šitos okupacijos, kaip nors ją ištersime, sulauksime geresnių laikų ir viskas bus gerai. Taip buvo manoma todėl, kad buvo įsivaizduojama, kad grįš tie XIX amžiaus rusai. Buvo visiškai nesuvokiama, kad tai, kas išoriškai grįžo kaip tie senieji rusai, buvo šitos nihilistinės revoliucijos ideologijos transformuoti mutantai, kurie užsibrėžė tikslą lygiai taip pat transformuoti visą tautą, nes, viena, yra vykdyti valstybės politiką, kurios tikslas yra tuos pačius lietuvius perspektyvoje paversti Šiaurės Vakarų krašto rusais, kitas dalykas – tautą pastatyti į tokią būtišką ir istorinę perspektyvą, kurios galutinis tikslas ir pabaiga yra labai aiškūs. Pasakyta: jūsų aukščiausias buvimo istorijoje tikslas – išnykti betautėje pasaulinėje žmonijoje. Tai visiškai kita programa, kuri numatė kitokio veiksmo logiką.

Todėl dėl šitos programos sudėtingumo ir subtilumo be galo mažai žmonių suprato, kas iš tiesų vyksta. Suprasti buvo sunku ir todėl, kad visa tai vyko laipsniškai. Šiek tiek įvykius pristabdė Antrasis pasaulinis karas ir vokiečių okupacija. Galų gale buvo daromos tam tikros taktinės nuolaidos, nors R. Ozolas yra pasakęs, kad šviesa Lietuvoje užgeso 1949 metais. Būtent tada, kai buvo suduotas galutinis mirtinas smūgis mūsų kaimui, kai kaimas buvo suvarytas į kolūkius. Iš inercijos senoji civilizacinė tradicija, krikščioniška moralė, pagarba tautos vertybėms ir panašūs dalykai, be abejo, dar ilgai gyvavo. Tačiau esminis dalykas arba lemiamą aplinkybę čia buvo ta – jie nuo šiol gyvavo tik privačioje erdvėje, gyvenimo erdvėje. Kitaip tariant, šitų dalykų išsaugojimas ir išlaikymas tapo ne objektyviai įpareigojančia gyvenimo forma ar norma, bet savotiškai grynai asmeninio pasirinkimo reikalu, tai yra apsisprendimo reikalu. O mąstant dar toliau į ateitį galima pasakyti, kad iš esmės tai virto savotišku kultūriniu hobiu.

R. Ozolas šitą dramos mastą labai gerai suprato. Jis būtent suvokė, kad ta Lietuva, kuri buvo iki 1940 metų, kaip objektyvi gyvenimo forma nebeegzistuoja. O tai reiškia, kad mes atsidūrėme didžiojoje tuštumoje tarp jau nerealios praeities, nerealios ta prasme, kad ji gyveno ne mūsų kasdieninėje tikrovėje, o tik atsiminimuose tų, kurie norėjo tai atsiminti, ir ateities, kuri buvo kelionė į visišką nebūtį. Būtent šitame kontekste ir įgyja ypatingą prasmę A. Jankausko pacituoti žodžiai: „Aš prasidedu tavyje. Aš esu savyje, o gyvenu mumyse <...>“ Apskritai, jis kalba apie šeimą, tautą ir pasaulį, tačiau pasako: „Bet visada juose tik tiek, kiek esu pats sau tikras.“ Šitas teiginys, manyčiau, yra R. Ozolo pasaulėžiūros atramos taškas, nes jis aiškiai įvardija jo kartos žmogaus ne tik politinę, kultūrinę, bet ir būtišką patirtį. Galimybės buvo tik dvi: arba gyventi grynojoje praeityje, arba atsiminimuose, kurie buvo braukiami iš tautos atminties per naujojo žmogaus auklėjimą, ir svarbiausia – jie nebeturėjo galios valdyti kasdienį žmonių gyvenimą. Kita alternatyva buvo pasirinkti komunizmo statytojo kelią. Iširti kitaip. Dvi netikrumo zonos. Jeigu mintyse sujungiamo abu šiuos teiginius, matome, kad antrasis teiginys tam tikra prasme struktūriškai atkartoja pirmąjį. Jis reiškia štai ką: šitame pasaulyje nėra nieko tikra, išskyrus tai, kad aš nesu pasaulio centras, nesu pasaulio bamba, kad yra kažkas didesnio, kas gali įprasminti mano gyvenimą ir darbus.

Galiu drąsiai tvirtinti, kad čia labai savita lietuviška šneka pasakyta tai, kas tuo laiku buvo rašoma iškiliausių pasaulio mąstytojų, ypač egzistencijos filosofų Martino Heidegerio, Žano Polio Sartro, kituose tekstuose. R. Ozolas rado būdą šitą patirtį išsakyti. Ir tai gali paaiškinti, kodėl vis dėlto skaityti jo darbus nėra lengva. Todėl kad, kaip buvo paminėta ir kituose pranešimuose, kažkas turėjo nuveikti grandioziną darbą, kad žodžiams, kurie daugeliu atvejų buvo mirę, sugrąžintų gyvas prasmes. Kaip padaryti tuos žodžius suprantamus? Čia, be abejo, lemtinga aplinkybė buvo nepaprastas jo sąžiningumas.

R. Ozolas yra teigęs ir rašęs: „Mano kelias į nacionalizmą ėjo per socializmą.“ Šitas teiginys reiškia, kad jis be galo giliai reflektavo savo padėtį ir pripažino, kad tada, kai jis atėjo į universiteto suolą, Lietuva buvo intelektualinė dykvietė. Jis buvo kaimo vaikas, kuriems Antanas Maceina, Stasys Šalkauskis, Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas geriausiai atveju buvo kažkur girdėti vardai. Ir tai reiškia, kad tokie kaimo vaikai, turėję begalinę tikrumo pajautą, vis dėlto buvo priversti susitaikyti su tuo, kad net migloti atsiminimai apie prieškarį Lietuvos Respubliką negalėjo apsaugoti nuo milžiniškos ideologinio indoktrinavimo mašinos, kuri veikė tuo metu Lietuvos universitete ir kitose aukštosiose mokyklose. Joks žmogus, kad ir kaip jis būtų auklėjamas šeimoje, niekada, išskyrus nepaprastai tvirtas prigimtis, prieš tokią mašiną neatsilaiko. R. Ozolas iš tikrųjų buvo nuoširdus socializmo kūrėjas, kaip jis pats pripažino, – ir tai yra didžiausia vertybė – patikėjęs, kad po Nikitos Chruščiovo „atšilimo“ vis dėlto įmanoma sukurti žmogišką gyvenimą – „socializmą žmogišku veidu“. Ir jis tiksliai įvardijo, kada jam galutinai prasivėrė akys – po 1968 metų sovietų invazijos į Čekoslovakiją.

Šitas tikrumo ieškojimas, be abejo, buvo ta dvasinė jėga, kuri stūmė į priekį. Todėl galima sakyti, kad savo naująjį „aš“, arba tą Romualdą Ozolą, kurį mes išvydome galutinai 1988 metais, kūrė jis pats. Kūrė per etnografinės ekspedicijas, per darbą „Kultūros baruose“, galiausiai per plušėjimą „Problemų“ leidyboje. Būtent šitaip jis buvo supermodernus žmogus, galėjęs tapti vienu svarbiausiu Sąjūdžio vedliu, nes tokia savikūra reiškia – tu neturi iš anksto paruoštų atramos taškų, kai esama dalykų, kuriuos paprasčiausiai reikia perimti, įgyti mokantis, dirbant. Šiuo atveju asmuo yra tai, ką jis sukuria. Todėl visi šitie R. Ozolo darbai yra faktiškai jo „aš“ objektyvacijos. Ir kodėl šitas „aš“ tapo toks didelis? Ogi todėl, kad jis būtent dirbo ne sau.

Štai kodėl R. Ozolas sujungia tas dvi citatos dalis, nes jis pirmojoje sako, kad metafizika nėra atgyvena, žmogus privalo ieškoti tiesos, nes tiki, kad tiesa yra. Antroji citatos dalis taip pat yra be

galo svarbi, nes yra išsilaisvinimas iš marksistinio požiūrio, kad visa tiesa yra tik reliatyvi, kad tiesos nėra, o yra tik nepabaigiamos tiesos paieškos. R. Ozolas savo elgesiu ir mąstymu parodė štai ką: taip, mes mirtingi žmonės, tikrai nėra vienas nepasieksime absoliučios tiesos, bet mes esame ir galime būti šitos tiesos ieškančiųjų bendrija, jeigu norite, šitos tiesos tarnai. Ir kiek leidžia mūsų ribotos jėgos, jeigu mes to tiesiog siekiame, ta tiesa prabyla per mus ir mus išlaisvina. Tai yra pozicija tarp dogmatiko, tradicionalisto blogąja ta žodžio prasme, ir ciniko, postmodernaus ciniko. Pro šituos spąstus – pro Scilės ir Charibdės spąstus – R. Ozolas perėjo. Todėl jis mums gali šiandien pasakyti labai daug, pirmiausia kaip Lietuvos valstybės ideologas.

Šitie mano cituoti teiginiai rodo, kad mes privalome mąstyti globaliai, tačiau R. Ozolas buvo vienas iš nedaugelio žmonių ir tada, ir šiandien Lietuvoje, kuris suprato, kas yra globalus mąstymas. Globalus mąstymas pirmiausia yra matymas iš savo žiūros taško. R. Ozolas suprato, kad globalus yra ne tas, kuris mato save svetimųjų akimis, o tai reiškia – tas, kuris vergiškai puola perimti vadinamąjį civilizacijos paveldą ir paskui mechaniškai kartoja kažkieno nuleistas tiesas, globalus mąstymas yra sugebėjimas mąstyti pasaulį iš savo patirties. Ir šitą mąstymo tikrumą patvirtina ne pasaulis, šitą mąstymo tikrumą – čia yra įsitikinimo esmė – patvirtina žmonės, kurie yra šalia. R. Ozolui šitie žmonės buvo jo šeima, galiausiai – tauta. Tai buvo kelias, kuris vedė į valstybę.

Gera įsiziūrėkite į ką tik išleistos R. Ozolo pamąstymų knygos viršelį – iš tiesų labai prasminga. Jis stovi pasaulio fone, gaublys, bet virš šito gaublio tarsi Archimedo atramos taškas yra kitas mažytis gaubliukas, kuriame įžvelgiamas Lietuvos kontūras. Pasaulį matyti iš Lietuvos aukštumų. Šitoks matymas ir mąstymas mums gyvybiškai reikalingas dabar, kaip tik šiomis dienomis, kai pasaulis keičiasi taip pat dramatiškai, kaip keitėsi prieš trisdešimt metų.

Neapgaukinėkime savęs – tai, kas šiandien dar iš inercijos vadinama populistų, nacionalistų siautėjimu ir panašiai, yra

procesai, kurie kartoja tai, ką matėme prieš trisdešimt metų. Šiandien didžioji pasaulio skirtis yra ne dešinė ir kairė, o vis dėlto globalizmas ir tautiškumas. Jeigu norite, nacionalizmas. Ir šita skirtis trina – o tai rodo Anglijos „Brexito“ pavyzdys – visas skiriamąsias linijas.

Mūsų kaimynai skubiai ugdosi mąstymą, dėl jo visą pokario laikotarpį dirbo žmonės, kurie leido knygas, kovojo dėl kultūros ir taip toliau. Tačiau šiandien pagaliau reikia pasakyti tiesiai – ta kova yra tokia pat sunki kaip tada, prieš trisdešimt metų. Iš šitos tribūnos galiu pasakyti: taip, Lietuva šiandien nerado lėšų R. Ozolo rinkiniams raštams išleisti, nors jo kaip tik dabar yra paskelbtos įžvalgos, kai jis dar dešimtajame dešimtmetyje, daugiau negu prieš dvidešimt metų, kalba apie pasaulio ir Europos ateitį, yra sukrečiančiai tikslūs. Mes turime žmogų, kuris faktiškai turi pranašo dovaną, yra vienas iš nedaugelio, kuris kažką gali pasakyti Lietuvai, duoti gairę susiorientuoti. Ir mums jo nereikia, bet pinigų atsiranda daugiau negu keistiems projektams, kurie arba apskritai nesusiję su Lietuvos valstybe, o daugeliu atvejų yra tiesiog komiški. Tikiuosi, apie tai dar bus kalbama.

Taigi leiskite tuo baigti ir baigti viltingais žodžiais, kad, panašiai kaip Sąjūdžio, šis minėjimas vis dėlto tapo labai prasmingu įvykiu. Jis netapo memorialiniu įvykiu, bet tapo paskata šiuo lemiamu momentu atsikvošėti kaip tautai ir valstybei. Dabar mes žengiame į naują tarpsnį, galų gale, turi prisikelti iš nepelnytos ir pernelyg ilgos užmaršties žmonės, kuriems Lietuva buvo viso jų gyvenimo tikslas ir prasmė. Romualdas Ozolas šiandien keliai. Ačiū už dėmesį.

LINAS V. MEDELIS

Sūpuoklėse prie stiklo kalno

*Netgi tais atvejais, kai viskas atrodys beviltiška,
nepraraskit vilties, nes viltis – ne kvailių, o tikinčiųjų motina. Neleiskite numirti vilčiai, nes joje –
žmogaus laisvos valios kristalas su energija, iš
kurios viskas vėl gali prasidėti iš naujo.*

Romualdas Ozolas

Dažniausiai tokius žmones sistema stengiasi pasmerkti užmarščiai, nes tokiems nereikia nei Laisvės, nei valstybinės, nei jokios kitos premijos ar ordino, nei netgi asmens sargybinių kaip didybės ir ypatingo valstybinio vertingumo simbolio.

Romualdas Ozolas nešmėkščiojo televizijoje kaip svarbiausias didvyris ir vienintelis tikras Lietuvos kūrėjas. Jis nesiverždavo į ekraną ar pirmąją eilę, nebėgdavo prie mikrofono, išvydęs jį horizonte. Ir jei tiesa, kaip sako filosofai, kad genialumo praeiksmo žymė yra sugebėjimas atsisipirti sistemos gundymams, jei žmogus ne samprotauja, o mąsto žinodamas, kad nirtingas gebėjimas apginti savo tiesą yra jo paties gyvenimo būdas ir esmė, R. Ozolas vadintinas vienu ryškiausių šiandienos Tėvynės šviesulių.

Per laiko atstumą vis labiau ryškėja didžiulis R. Ozolo indėlis į nepriklausomos Lietuvos atkūrimą (toliau jį vadinsiu ir RO – taip jis man pasirašinėdavo laiškelius ir pastabas).

Jo netekę labai aiškiai supratome, KO esame netekę. Labai taikliai šį žmogų yra apibūdinęs Jonas Mikelinskas: „R. Ozolas pernelyg doras, orus ir reiklus, kad būtų politikoje savas visiems ir populiarus. Ypač Europos Sąjungos politikoje, kur dar iki šiol galioja dveji Niurnbergo teismo farso metu Temidės įteisinti faktų, reiškinių ir žmonių vertinimo standartai. Žodžiu, kad ir kaip dairytumeisi, žiūrėtum, ieškotum, vargu ar šiuo metu rasi

Lietuvoje tokį valstybinio masto veikėją, tokį riterį be priekaišto, į kurį ramia sąžine galėtum orientuotis, jo pėdomis eiti.“*

Iš tiesų, pernelyg doras, reiklus, orus... Apie RO rašyti sunku, nes, manau, tikrai nedaugelis gali girtis jį giliai pažinęs. Tai, kas galėjo liesti jo Aš, jo vidinį, asmeninį pasaulį, buvo mažai kam atskleidžiama. Tai ir apie mane. Mes abu buvome ne ekstravertai, o veikiau intravertai, labiau besigilinantys į savo vidinį pasaulį, kuriame daugiau filosofijos, gilaus mąstymo, savyje užsklęstos minties, labiau linkę nutylėti, nei demonstruoti lankstų liežuvį.

Didžių tėvynės pokyčių pradžioje R. Ozolą pažinojau iš tolo. Mačiau ir klausiausi jo „Žinijos“ draugijos salėje Filosofų klube (ten mokslo vyrai atsargiai kalbėjo apie M. Gorbačiovo *perestroiką*, Tarybų Lietuvos ateitį), Menininkų rūmuose (dab. Prezidentūra), Dailininkų sąjungoje, Verkių rūmuose, Mokslų akademijos salėje sudarant Sąjūdžio iniciatyvinės grupės sąrašą, net pirmame Sąjūdžio Seimo tarybos posėdyje buvusiuose Pionierių rūmuose (dabar jų vietoje stūkso Valdovų rūmai)... Visi tie renginiai nebuvo slapti, daugiau ar mažiau jie buvo priešiški tuometinei santvarkai, todėl neabejoju, kad apie juos žinojo ir sovietinis saugumas, ir... žurnalistai (tuo metu dirbau žurnale „Jaunimo gretos“). 1988 metų rugsėjį, Gedimino aikštėje pasibaigus vienam iš mitingų, nutvėriau Romualdą už rankovės ir įteikiau pareiškimą su prašymu priimti į darbą „Atgimime“. Rankas paspaudėm ties Lenino prospekto (dabar Gedimino) pirmo namo kampu. Pasirašyta ant „Literatų“ kavinės palangės. Tai buvo panašu į dviejų avantiūristų sandėrį: aš dar tebedirbau jaunimo žurnale, o „Atgimimas“ įdarbinti nieko negalėjo: oficialiai neegzistavo nei toks redaktorius, nei toks laikraštis. Tad buvau priimtas tik į laikraščio puslapius ir, matyt, buvau pirmas palaimintas parašu ant popieriaus: 1988 m. rugpjūčio 3 d.

* Mikelinskas J. Kas gena lietuvių iš Lietuvos? Prieiga per internetą: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/7201-jonas-mikelinskas-kas-gena-lietuvi-is-lietuvas>.

RO dienoraščio įrašė pažymėta: „Gražu, kad Kaunas išleido savo laikraštuką („Kauno aidas“. – L. V. M.) – net aštuonių puslapių.“ „Paklausiau Genzelio, kas tiktų Sąjūdžio laikraščio redaktorium. Balčiūnienė, Medelis, Čepaitis, atsakė.“* Gal Bronislovas Genzelis ir RO bus mane pastebėję anksčiau – gal buvome susitikę redakcijoje, galbūt jie atkreipė dėmesį į mano žinutę „Gimtajame krašte“ apie Iniciatyvinės grupės išrinkimą Mokslų akademijoje, gal matėmės, bendravome kitur?

Ką apie jį žinojau? Kad yra vienas iš „Minties“ leidyklos vadovų. Kad anksčiau yra buvęs, berods, Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo kultūrai padėjėju. Tos pareigos ir buvimas kompartijos nariu vėliau ne kartą jam buvo prikišamos.

Išteisinimą ganėtinai kritiškame ir ganėtinai objektyviame straipsnyje *in memoriam* iškart po RO mirties paskelbė rašytojas Vytautas Girdzijauskas: „<...> aktyviai ėmė rengtis politinei veiklai. Įdėmiai stebėdamas įvykius šalyje ir pasaulyje, įsitikino, kad TSRS griūtis neišvengiama. Dienoraščiuose ne kartą užsimenama, jog šis milžinas dvidešimt pirmojo amžiaus nesulauks. Vadinas, procesą būtina spartinti „ardant statinio pamatus iš vidaus“. 1973 metais tampa TSKP nariu, o 1975–1980 metais dirba LTSR MT sekretariate ir kaupia patirtį ateičiai. Tai nereiškia, kad jis susitaikė ir prisitaikė, priešingai, laisvės noras net paastrėjo. „Vienas iš būdų – savų žmonių įsitvirtinimas tarybinės valdžios struktūrose, kad lemiamu momentu būtų galima perimti valdymą. Iš esmės tai būtų sukilimas, kuris sėkmingai galėtų baigtis tikrai palankiai susiklosčius išorinėms sąlygoms.“ Aštunto dešimtmečio pabaigoje tokių sąlygų sukilimui Lietuvoje dar nebuvo, todėl R. Ozolas LTSR vyriausybėje neužtrunka.“** Aš apie savo kandidatūrą nė nesapnavau. Nedalyvavau, kai rugpjūčio 6–7 dienomis R. Ozolas klįjavo pirmo numerio

* Ozolas R. *Žvaigždės blėsta auštant. Sugyvenimai, arba 1987–1990 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, Vaga, 2007, p. 315, 316.

** Girdzijauskas V. Romualdo Ozolo Supratimai ir nesu(s)pratimai // *Naujoji Romuva*, 2015, nr. 4 (593), p. 3.

maketo puslapius. Tik rugpjūčio 21 d. 14 val. 32 min. dienoraščio įrašė (rašymo pradžią visada rodydavo minutės tikslumu) pažymėta, kad gautas Vilniaus miesto kompartijos biuro leidimas laikraštį spausdinti LKP CK spaustuvėje. Tiek Ozolas, tiek kompartija niekada kokių nors įsipareigojimų nesilaikė, nors partijos biure buvo kalbama ir reikalaujama, kad „Atgimimas“ būtų „gerutis“.

Vis dar bandžiau derinti abu darbus, kaip darė daugybė Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio aktyvistų, tačiau rugsėjo pabaigoje puoliau į „Atgimimo“ vyriausiojo redaktoriaus glėbį. Tas glėbys nebuvo tvirtas, kartais net nežinodavai žmogus, kur jis, tavo viršininkas, vėl prapuolęs. Kol „Atgimime“ dirbome dviese su Audrone Urbonaite, stengdavomės RO pasigauti ir parodyti, ką sukūrėme. Žodis „pasigauti“ nerašytinas kabutėse – taip buvo iš tiesų. Kai kada net naktį tekdavo eiti pas jį, kad pasirašytų maketą spaustuvei, ieškoti visais įmanomais telefonais (juk mobiliųjų dar nebuvo). Mums pasisekė, kad Pylimo, kur buvo redakcija, ir Teatro gatvės – ten gyveno RO – buvo greta. Tačiau „Atgimimas“ reikalavo vis daugiau laiko, o to laiko nebuvo. Kompartijos prižiūrimos spaustuvės tik ir laukė preteksto, kad spausdinimą būtų galima pristabdyti.

Oficialių pareigų Sąjūdyje, neoficialių susitikimų, pasitarimų, mitingų skaičius vis didėjo, RO nuolat degė tame sūkurėje.

Vyriausiojo redaktoriaus lyg ir nėra, užtat yra du pavaduotojai – aš ir Audronė. Vėliau prisiminimuose ji rašys: pagaliau radau redakcijai vieną vyrą. Tas vyras buvau aš, ir ieškoti nereikėjo – viename Žurnalistų sąjungos geranoriškai skirtame kambarėlyje gal nuo trečio numerio baksnodamiesi alkūnėmis jau sėdėjome dviese. Po kurio laiko vakarais jau galėdavome savo popierius ir nuotraukas paskleisti ant didžiulio Žurnalistų sąjungos valdybos posėdžių stalo, dėti „Atgimimo“ puslapių turinį. Toje procedūroje vėlyvais vakarais dalyvaudavo ir RO.

Abu redagavimui pasidalijome kas antrą savaitraščio numerį. Kai paaiškėjo, kad įdomiausius straipsnius kiekvienas pradėjome

kaupiti stalčiuose „savo“ redaguojamam, teko pareikšti ultimatumą: arba tu, arba aš. Taip aš tapau „vyresniuoju“ pavaduotoju. RO apie tai sužinojo paskutinis – „trečias“. Palaipsniui redakcija plėtėsi: atėjo daug jaunimo, prie savaitraščio prisiglaudė į rusų kalbą verčiamas „Atgimimas“ (*Vozroždenije*, vėliau – savarankiško turinio *Soglasije*), leidinys jaunimui „Aušrinė“. „Atgimimas“ įregistruotas kaip visų darbuotojų kooperatinė (leidybinė) bendrovė – kitos juridinės formos tiesiog nebuvo. Gavau papildomas direktoriaus pareigas, atidarėme sąskaitą banke, pradėjome mokėti algas, ilgainiui su užsienio lietuvių parama – tai ir RO nuopelnas – atsirado techninis centras su kompiuteriais. Žurnalistų sąjunga mums užleido patalpas, išsikeldama į naujas... Visa tai atėjo ne iškart. RO dažnai apie tokias detales sužinodavo po to, nes daug ką reikėjo spręsti tuoj pat. Kritiniais atvejais – popieriaus trūkumas, spaustuvių vilkinimas, santykiai su Sąjūdžiu ir panašiais – ieškodavome RO.

Nuo 1989-ųjų pavasario beveik metus, iki atsistatydinimo, dirbau be pavaduotojos. Kolektyvo priešakyje likome dviese, tačiau atstumo tarp dviejų intravertų tai beveik nesumažino.

„Atgimimo“ vyriausiojo redaktoriaus nuomone, laikraštis turėjo ne tik tarytum metraštis nuolat registruoti visus į laisvę vedančius įvykius ir reiškinius. Tokios idealistinės užduoties savaitraštis įvykdyti negalėjo. Sunku, o kartais ir neįmanoma būdavo nedelsiant atsiliepti į nuolatinės permainas. Štai nuo penkto numerio pradėdama spausdinti Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo medžiaga. Pirmame puslapyje R. Ozolas žada: artimiausi „Atgimimo“ numeriai bus skirti suvažiavimui ištiesai. Bet jau septintame numeryje į pirmą puslapį iškyla LPS Seimo sesijos medžiaga, toliau spausdinamos sesijoje priimtos rezoliucijos ir Lietuvos TSR konstitucijos projektas, kurio 7 straipsnis vadinasi „Lietuvos TSR – suvereni valstybė TSR Sąjungoje“. Suvažiavimui skiriama du puslapiai iš aštuonių. Aštuntame ir devintame numeryje dar spausdinamos suvažiavime sakytos kalbos. Dešimtas

numeris iš LKP CK spaustuvės vėl grąžinamas į M. Šumausko knygų spaustuvę (taip būdavo, kai tik Sąjūdis susipykdavo su kompartija) ir gyvos medžiagos yra tiek, kad Sąjūdžio kalbų dėstymui vyriausiojo redaktoriaus pavaduotojų sprendimu nebelieka vietos. Vėliau suvažiavimo medžiagos spausdinimas nebuvo atnaujintas. Istorija savo įamžinimą visada palieka tolesnei ateičiai.

Gal ir teisi buvo A. Urbonaitė prisiminimuose rašydama, jog šis žmogus vaikščiojo 30 cm virš žemės: „Jo polinkis į filosofinę mintį buvo per gilus, kad toks redaktorius įstengtų aprėpti elementarią mintį: laikraščio leidyba susideda ne vien iš idėjų – jas akimirksniu ant žemės nuleidžia teksto rinkimas, maketavimas, parašų prie nuotraukų dėliojimas ir panašūs dalykai, jeigu laikraštyje nėra vadybininko.“* Tačiau R. Ozolo „pamišimas“, „neįgyvendinami“ reikalavimai ne kartą būdavo man priimtini. Kai kada su jo postūmiu pavykdavo – atrodytų – neįmanomi dalykai. Taip atsitiko, kai baigiantis darbo dienai tiesiog išėjau į gatvę ieškoti popieriaus (tai prilygtų „parnešk žibučių“ per Kalėdas), berods, trečiam numeriui, kuris turėjo būti spausdinamas LKP CK spaustuvėje. Ir radau, ir gavau, nes „Atgimimas“ jau turėjo vardą, tereikėjo tikėti, kad rasti įmanoma.

Vis dėlto nemaža puikių jo idėjų kirtosi su savaitraščio kasdienybės realijomis, jos taip ir likdavo pakibusios ore. Kai kada susikaupdavo visas pluoštas jo nurodymų ir pageidavimų, ir popieriaus lapai su parašu „RO“ guldavo ant mano stalo. Naujas įvykis išstumdavo ankstesnįjį, laikraščio apimtis dažnai buvo per maža, neatsirasdavo pakankamai kvalifikuoto autoriaus arba parengti straipsnį užtruktų pernelyg ilgai, arba spaustuvė nukėlė spausdinimą kitai savaitei ir t. t. Neįvykdyti nurodymai kiek atšaldydavo mūsų santykius. Tačiau R. Ozolas negalėdavo skųstis dėmesio stoka. Kolektyvas jį gerbė, o vis retėjantys jo pasirodymai redakcijoje tapo tikra

* „Atgimimas“. Pirmasis atkurtosios nepriklausomos Lietuvos savaitraštis. Istorijos eskizai. Vilnius, Diemedžio leidykla, 2009, p. 32.

švente. Ypatingas atvejis, kad R. Ozolas užsibūtų laikraščio reikalais ilgiau nei pusdienį. Tačiau tarp gausybės darbų, tarp mitingų ir posėdžių jis vis viena surasdavo laiko peržvelgti naujo laikraščio numerio maketą, paskaityti korektūrą, rasti temą, redaguoti.

Deja, užimtumas gerokai svarbesniais reikalais vis mažiau jam leido gilintis į daugelį leidybos ir bendrovės vidaus gyvenimo dalykų. Paskaičiuokim: Sąjūdžio iniciatyvinės grupės lyderis, Sąjūdžio Seimo tarybos vicepirmininkas, savarankiškos LKP biuro narys, LTSR ir Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatas, Nepriklausomybės Akto signataras, nepriklausomos Lietuvos pirmosios Vyriausybės vicepremjeras, įvairių komisijų, delegacijų, derybų grupių organizatorius ir vadovas...

Manau, „Atgimime“ jis jautėsi saugesnis nuo to amžino bėgimo, nuo konkurencijos su kitais Sąjūdžio lyderiais, nuo vis stiprėjančio intrigėlių srauto Sąjūdžio būstinėje. Redakcijoje, ypač padidėjus patalpų plotams, jis galėjo susitikti pokalbiams su reikiama asmenimis (nuo Rusijos atgimimo lyderių, tokių kaip Valerija Novodvorskaja, iki Bernardo Brazdžionio, Broniaus Nainio, užsienio laikraščių korespondentų). Čia jis ir pats prie ilgo iš Žurnalistų sąjungos paveldėto posėdžių stalo galėjo organizuoti susitikimus, tarkim, dėl kompartijos ateities arba dėl besiformuojančių politinių judėjimų bendradarbiavimo. Į „Atgimimą“ jis rašė nedažnai (kaip pats yra sakęs, nepiktnaudžiavo redaktoriaus padėtimi), o savo dienoraščiuose kartkartėm būdavo pasiryžęs atsidėti tik savaitraščio redagavimui: viską mesiu..., imsiuos redaguoti..., laikraštis visai sukiužęs..., pranešiu bendradarbiams („Minties“ leidykloje. – L. V. M.), kad išeinu..., aiškiai matau, kad turėjau eit į „Atgimimą“... Retą silpnumo valandėlę rašė: „Nebespėju, nebepajėgiu.“

Daug artimiau RO pažinau skaitydamas jo dienoraščius. Ypač artimiausio bendravimo laikotarpio – 1988–1990 metų. Pirmieji du stori R. Ozolo dienoraščių tomai, išleisti po dvidešimties metų (2007 ir 2010) atskleidė daug jo paties asmenybės ir dvejų metų mūsų artimesnio bendravimo „Atgimime“ niuansų.

Skaitydamas tuos penkių septynių šimtų puslapių foliantus, dažnai pagaudavau save spėjantį, kad RO buvo linkęs žmoguje matyti tik balta arba juoda, iškart pasmerkdamas arba išaukštin-damas jį be jokių skrupulų. Tačiau kitas to paties žmogaus žingsnis galėdavo „nuosprendi“ sušvelninti ar net jį visai amnestuoti.

Tad požiūris į kai kurias asmenybes yra kategoriškas, tuo ir įdo-mus. Štai 1988 m. rugpjūčio 13 d. įrašas apie Vytauto Petkevičiaus ir Vytauto Landsbergio nesutarimus: „Landsbergis ištis įkyrus. Jis ištis knislius ir inkščius, toks grynas inkštiras. Bet kodėl tarp jų toks nesutarimas? Petkevičius kaltina Landsbergį norint užimti Sąjūdžio lyderio postą.“* Ir... po savaitės: „Pasiūliau į redkolegiją įtraukti Medelį. O Landsbergiui pagloboti leidinį.“** 1988 m. gruodžio 5 d.: „Štai, kas yra Landsbergis. Jis paskelbs Lietuvos nepri-klausomybę, taip sakant, įeis į analus, o jūs, milijonai – pasiuskit, žinokitės: jis savo jau bus padaręs.“*** „Labiausiai pritrenkė Lands-bergis: jau ne pirmas kartas, kai jis parduoda pačius didžiausius dalykus.“**** 1989 m. kovo 7 d.: „Supratau, kodėl Landsbergis tapo pirmuoju pirmininku: ne tik gudrus, vingrus, suktas, aptakus, bet ir profesorius su darbais Čiurlionio srity bei tėvo, motinos, senelio praeitim – jis sieja nūdieną su praeitim <...>“***** Taigi vertinimai švelnėja, nes Algimantas Čekuolis apie Sąjūdžio Seimo tarybos būsimą pirmininką yra pasakęs šiuokščiau: „Mums ir rei-kia tokio gudraus ir klastingo žmogaus.“ (Buvau tame posėdyje.) Tąkart RO tiesiog atsisakė pirmininko posto V. Landsbergio nau-dai, tikėdamasis, kad susitarimas vardan vienybės ir dėl pirmi-ninko posto kaitos bus vykdomas. Nebuvo.

Tačiau RO akyse V. Landsbergis, matyt, vis dar liko vertas didesnio ar mažesnio pasitikėjimo. Todėl, kai pastarasis tapo

* Ozolas R. *Žvaigždės blėsta auštant*, p. 327.

** Ten pat, p. 337.

*** Ten pat, p. 368.

**** Ten pat, p. 388–389.

***** Ten pat, p. 429.

Aukščiausiosios Tarybos pirmininku ir savo pavaduotoju pasi-rinko ne R. Ozolą (ne taip, atrodo, buvo sutarta), o kitą, mažiau „konkurencingą“ asmenį, jam tai buvo skaudus smūgis. Tada, vėlų 1990 m. kovo 11-osios vakarą, kartu su Audriumi Siaurusevi-čiumi, „Atgimimo“ korespondentu, lydėjome RO į namus siaura ir tamsia į kalną kylančia Tauro gatvele. Nuotaika slegianti. Įtampa tvyro ore. Jis pasakė: „Reikia kraujo.“ Taip buvo tarsi filosofo ir istoriko įžvalga, kad tokia būna kiekvienos besikuriančios, beat-sikuriančios valstybės dalia. Nė viena revoliucija be kraujo neap-sieina. Kas galėjo pamanyti, kad nepraeis nė metai, ir tai bus jo paties, jo sūnaus kraujas...

Ir nepraeis nė pusmetis, o aš jau nebebūsiu „Atgimimo“ redak-torius...

1989 metų pradžioje buvo įregistruota „Atgimimo“ bendrovė. Tie keli mėnesiai iki registracijos buvo savotiškas pogrindis, nes kiekvieną akimirką mus galėjo uždaryti be jokio paaikškinimo. Mus palaikė tik redkolegijos sąrašas (Lietuvos kultūros ir meno, mokslo įžymybės, Sąjūdžio aktyvistai, garsios Lietuvos pavardės: Antanas Buračas, Virgilijus Čepaitis, Bronislovas Genzelis, Bro-nislovas Kuzmickas, Vytautas Landsbergis, Justinas Marcinkevi-čius, Zigmas Vaišvila ir, suprantama, Romualdas Ozolas). Mano žiniomis, redkolegija nebuvo susirinkusi nė karto. Pirmame pus-lapyje, po pavadinimu, nurodyta savaitraščio savanoriška pri-klausomybė – „Sąjūdžio biuletenis“, paskutiniame – šimtatūks-tantinis tiražas. Su didėjančiomis Sąjūdžio pretenzijomis keitėsi ir savaitraščio paantraštė: „Lietuvos Sąjūdžio savaitraštis“, „Sąjūdį remiantis savaitraštis“.

Juo labiau RO skendo valstybės reikaluose, juo mažiau su juo būdavo derinami kasdieniai reikalai. RO pamatydavo rezultatą, kuris ne visada atitikdavo jo lūkesčius. Buvo niekų, kuriuos buvo galima lengvai išsiaiškinti. Tarkim, RO iš ryto ateina į redakciją, o ten L. Medelis užklumpamas su televizorių žiūriniųiais vaikais. O tie vaikai buvo mūsų *gavrošai*, laukę, kol bus pristatyti laikraščiai

pardavimui gatvėje. Arba kurį kitą rytą RO neranda redakcijos darbuotojų. Iš tų darbuotojų buvo reikalaujama laiku pristatyti straipsnius, o ne devintą ryto būti darbe. Visa tai niekai. Ne niekai, kai korespondentas RO pavaduotojui pasakydavo: „Ozolas nurodė kitaip“. Arba paaiškinantys įrašai dienoraštyje: Laimūnas griežtai reikalauja „Atgimimą“ daryti partiniu laikraščiu; Dalia tiesiog terorizuoja Liną... Nebuvau nusistatęs prieš vieną ar kitą darbuotoją, stengdavausi kalbėtis ir aiškintis atvirai, bet, jei norima gauti išsamesnę informaciją, nederėtų pasitenkinti pokalbiu su tiekėju ir korektore...

Kaip RO dažnai žadėdavo viską mesti ir imtis redaguoti laikraštį, taip dažnai aš kalbėdavau jam: „Reikalingas redaktorius“. „Teisus Linas: trūksta redaktoriaus.“* Ir ne visai suprantamas 1989 m. gegužės 2 d. įrašas: „Jis (t. y. aš. – L. V. M.) norėtų, kad redaktorius būtų renkamas. Matyt, nori jau sukilti prieš mane: per daug esu užsiėmęs Sąjūdy, reikia žmogaus, daugiau redakcijoj dirbančio. Suprantu juos.“**

Sprendžiant iš dienoraščių, pirmas pasiūlymas ateiti redaktoriauti buvo Ričardui Sartatavičiui***. Vėliau – Tuskeniui, Vytautui Radžvilui, Aleksandrui Dobryninui, Rimvydui Valatkai. Minimas ir V. Landsbergis (nesu tikras, kad visi žinojo apie RO planus).

Na, o įtampa su Sąjūdžio būstine egzistavo kaip tik dėl finansiškai sustiprėjusios „Atgimimo“ bendrovės nepriklausomybės. RO sąžiningai laikėsi nuomonės, kad laikraštis ir bendrovė priklauso Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui, t. y. turėtų būti paklusnūs Sąjūdžio vadovybei. Mes – ir aš – manėme, kad laikraštį įkūrė ne Sąjūdis, o R. Ozolas, galimai pripažįstant, kad pasinaudodamas tarnybine padėtimi „Minties“ leidykloje. Ir svarbiausia, mano nuomone, laikraštis ir bendrovė nepriklausė nei vienam, nei

kitam, o Tautos sąjūdžiui (labai nesikuklinant iš dalies ir mums, kurie tą laikraštį išaugino). Kažkada rašydamas apie „Atgimimą“, vieną straipsnį pavadinau „Ozolo fenomenas“. Kodėl fenomenas? Todėl, kad R. Ozolas, įkūręs ir ilgus metus globojęs „Atgimimą“, formaliai nebuvo nei bendrovės vadovas, nei jos narys, nei vyriausiasis redaktorius. Tą neformalumą lėmė santykiai su Sąjūdžio Seimo taryba, politinė situacija apskritai, nesibaigiantys rūpesčiai Sąjūdžiui, visu Atgimimo judėjimu. Pakartosiu – vadovas nebuvo formaliai. Tačiau jis buvo neabejotinas ne tik šios redakcijos, bet ir visos bendrovės neformalus lyderis, idėjinis įkvėpėjas, patarėjas ir globėjas. Už tai RO buvo nuolat spaudžiamas Sąjūdžio būstinės.

Vienu metu buvo pasklidęs gandas, neva Sąjūdžio Seimo taryba gali jį atšaukti iš posto ir į jo vietą paskirti V. Čepaitį, tačiau Sąjūdis oficialiai nebuvo RO paskyręs (toks dokumentas man nežinomas), o bendrovė su visais leidiniais juridškai buvo nepriklausoma. Manau, kolektyvas tuo metu nebūtų sutikęs dirbti su kuo nors kitu, taip Ozolui ir pareiškiau. Sąjūdžio Seimo taryboje ne kartą buvo svarstoma „Atgimimo“ bendrovės priklausomybė, laikraščio turinys ir vadovybė. V. Čepaitis R. Ozolui sakė: „Tavo pažiūros geros, laikraštis irgi geras, nes tu pradėjai dirbti, bloga tik, kad bendrovė yra uzurpavusi pinigų.“*

Kaip minėta, Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis įregistruotas bent porą mėnesių vėliau (1989 m. kovo 16 d.) nei bendrovė, ir tai mums teikė tam tikrą moralinę persvarą ginčiuose ir nesutarimuose. Už 1989 metus Sąjūdžiui buvo pervesta beveik 600 tūkstančių rublių. Bent dalis jų buvo paskolinta „Respublikos“ dienraščiui, prisiekusiam ištikimybę Sąjūdžio idealams. Taip buvo palaidotos RO ir „Atgimimo“ viltys įsigyti spaustuvių.

Sąjūdis norėjo daugiau. V. Landsbergis, Zenonas Juknevičius, Z. Vaišvila aplankė bendrovę ir susitiko su visu kolektyvu posėdžių salėje (R. Ozolo nebuvo). Pasipriešinta buvo vieningai, svečiai

* Ten pat, p. 385.

** Ten pat, p. 462.

*** Ozolas R. *Aušros raudoniai. Sugyvenimai, arba 1990–1992 metų dienoraščių puslapiai*. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 215.

* Ozolas R. *Žvaigždės blėsta auštant*, p. 499.

išrūkyti cigarečių dūmais, o galutinis pasiūlymas buvo pateiktas jau mano kabinete: „Atiduokit mums viską, o mes jums duosime, kiek reikės.“

Vyriausiasis redaktorius RO taip pat reikalavo „atiduoti viską“. Iš esmės tai reikštų visišką bendrovės nepriklausomybės praradimą ir laikraščio pavirtimą LPS būstinės oficiozu. Nepasirašiau ir visai nesukau sau galvos dėl galimų sankcijų (nes jų negalėjo būti). Sankcijų buvo galima imtis prieš RO. Žvelgiant iš šiandienos atstumo suprantama, kokia nepavydėtina buvo RO padėtis: „Atgimimo“ redaktorius lyg ir privalėjo atsakyti už bendrovės veiklą Sąjūdžio Seimo taryboje, bet... tik labai švelniai galėjo daryti jai įtaką nebūdamas nei bendrovės narys, nei formalus vadovas ir darbuotojas.

Tačiau RO kaip visada žvelgė toliau ir tikėjo, kad Sąjūdį remianti spauda turi veikti sutartiniu pagrindu su savo ideologiniu gimdytoju. Nežinia, ar tai pavyko. Viena paskutiniųjų LPS Seimo tarybos posėdžių šie klausimai buvo svarstomi. „Beje, „Atgimimas“ apskritai buvo vertinamas teigiamai. Medelis kalbėjo gana stačiai (matyt, tai buvo mano mėgstama frazė, kad kiekvienas mokantis skaityti įsivaizduoja galįs vertinti ir redaguoti. – L. V. M.), bet susiprato po kažkieno pastabos atsiprašyti. Problemų iškėlė žmonės rimtų. Ir tegu išsprendžia Medelis, nes vis suko uodegą, kad viskas gerai. Tomkus išvis nedalyvavo.“*

Aš gi maniau: tegul sprendžia R. Ozolas. Po pusmečio redaktoriauti pagaliau buvo įkalbintas R. Valatka, o aš, kolektyvui nubalsavus, atleistas iš pareigų (1991 metų rugpjūtis). Paskutinis mano palikimas buvo Dailės instituto absolventės diplominis darbas – naujas „Atgimimo“ dizainas, kurio aš jau neturėjau galimybės įvertinti. R. Valatka po pusmečio buvo atleistas tokiu pat būdu kaip ir aš, 1992 metų pradžioje „Atgimimo“ tiražas jau buvo sumažėjęs šešiolika kartų, iki šešių tūkstančių egzempliorių, redaktoriai ėmė keistis kasmet ar dar dažniau.

* Ten pat, p. 543.

Tikriausiai intravertams nepatartina suptis vienos sūpuoklės. Skaitydamas RO dienoraščius, supykau tik vieną kartą, perskaitęs frazę: „Laikraštis buvo visai užniukęs, moterys užvaldžiusios Medelį.“ Ir nuo to laiko įžūliai prisistatau kaip faktinis „Atgimimo“ redaktorius. Bet ne „vyriausiasis“. Atrodo, turėjo praeiti dvidešimt metų, kol geriau supratome vienas kitą. RO net siūlė tapti Centro partijos Vilniaus skyriaus pirmininku ir tikriausiai būčiau politikų „suėstas“ greičiau nei per mėnesį. Valatka būtų kitas reikalas.

Paskutinį kartą lankantis 511-oje palatoje (tai buvo 2015 m. kovo 11-ąją), R. Ozolas, atrodo, veikiamas nuskausminamųjų, jau sunkiai besikėlė iš lovos, lėtai mane atpažino. Sakiau jam, gulinčiam: „Gražiai atrodot, gerbiamasis Romualdai“. Įvardis „jūs“ šiems žodžiams teikė šiek tiek tokios ironijos, o tiesos tuose žodžiuose visai nebuvo. Jis vos šyptelėjo nuo pagaltės ir atsiliepė: „Taip sakoma gražioms moterims ant aukštų kulniukų...“ Nusiraminau – jei R. Ozolas supranta humorą, vadinasi, nepasiduoda ir nėra taip blogai. Priliečiau baltą sausą plaštaką ant lovos krašto ir netrukus palikau jį snausti – nebuvom taręsi, kad ateisiu, nes į telefono skambutį jis neatsiliepė. Sumurmėjęs pritarimą kaip komplimentą moterims, atsisveikinau. Šitą frazę – „Medelis paniurnėjo ir sutiko“ – galima rasti ir R. Ozolo dienoraščiuose, ji ganėtina aiškiai atspindi mūsų, t. y. „Atgimimo“ vyriausiojo redaktoriaus R. Ozolo ir „Atgimimo“ bendrovės direktoriaus ir „Atgimimo“ redaktoriaus viename asmenyje L. Medelio santykius. Nebuvome labai artimi tuos beveik dvejus metus kartu dirbdami „Atgimime“ (gal tam nė nebuvo laiko?) ir dar daugiau metų vėliau, nors santykiai niekada nebuvo nutrūkę ilgai. Iš dviejų intravertų nieko labai ir negali tikėtis. Niekada nebuvome ir susipykę.

Jis mirė 2015 metų balandžio 6 dieną.

Tarsi paskutinė valia buvo palikta jo nuoroda skirti mane jo įsteigto ir redaguoto ketvirtinio žurnalo „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ redaktoriumi. Sutvarkęs, berods, tris numerius,

pasitraukiau. Nusprendžiau, kad kolektyvas pakankamai tvirtas, ir „vyriausiojo“ jiems visai nereikia.

Mūsų laikraštis, kaip žvaigždė blykstelėjęs Lietuvos periodikos danguje, užgeso, berods, 2013-aisiais. Jau nebe tas ir nebe toks savaitraštis. Paskelbus nepriklausomybę, sunyko praktiškai visi sąjūdietiški laikraščiai. Tačiau joks leidinys tokio fenomeno kaip R. Ozolas neturėjo niekada. Palaipsniui Lietuva pradeda suvokti, kokia tai buvo didi asmenybė. RO turėjo tikro genijaus bruožą: žiūrėti į žvaigždes, o ne į purvą po kojomis. Nemaža jo išvalgų ir šiandien aktualios kaip niekad. Ne vienas matė, kaip RO ima Ateitį už rankos ir veda ją į dabartį. Tačiau ne vienas matė ir kaip toli jis kartais būdavo nuo gyvenimo realybės, kaip nekreipė dėmesio į to politinio gyvenimo, atrodytų, nevertas smulkmenas, intrigas ir kaip ne vienas, tuo pasinaudodamas, paspirdavo jam po kojų akmenuką, kad to ateities horizonto jis nepasiektų. Jo gyvenimas ir buvo toks amžinas lipimas į stiklo kalną siekiant tos ateitį spindinčios žvaigždės. Ne sau. Visiems.

ROMAS GUDAITIS

Vėjų neišpustytas, saulės nenublukintas metraščio linas

...Stoviu ir jaučiu: viskas! Visa yra padaryta!..

Pakartok, Romualdai! Pakartok!

Kur pakartos: Sporto rūmai po Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo, dainuojanti žmonių jūra, valionės, džiužesys ore, akyse žiba šviečia viltis – ir jaunas Romualdas, visiems pažįstamas, reikalingas, trispalvių jūros ryškus sinonimas, ir romantinis polėkis jo karštas, ir dar toli toli iki šimto išsvajotosios valstybės metų... Iki mirksnio vieno akies dar šviesmetis... Iki balkšvai pilko akmens Antakalnio kalnely – žiūrėjimo į Motiną su negyvu Sūnumi ant kelių... Atgimimo, Sąjūdžio, valstybės atkūrimo istorijai – ne jos schemai, konjunktūrai, o sielai ir dvasiai, gyvasčiai jos – kiek?.. Gražaus juodbruvo vyro temperamentingai grakštus kalbėjimas, rašymas, ugninga veikla Atgimime ir Sąjūdyje – buvo, įtaka visiems ir visur – buvo! Kiek mėgintų apjuokti, subanalinti, sumenkinti – buvo! Nors taip sunku išprausti šią asmenybę į naująją istoriją – pernelyg ji spalvinga, ištrūkstanti į laisvę iš tariamos istorinės tiesos ir akyse klastojamų schemų. Ne mitams sutverta. Negi – mandagiam stūnimui į pašalę, negi... Taip, nutylėjimui.

...Todėl Romualdas, kur buvęs, ko nenusigriebęs, vis rašo, spragsi fotoaparatu, laiko diktofoną – visa ir viskas Istorijai. Jis – Metraštininkas, kuris netiki, kad kas nors perrašinės jo analus: juk visa jau yra padaryta! Jo padaryta! Tik valstybės kūrėja – Tauta – išvėtys, grūdus atskirdama nuo pelų, o jis atvers akis savo archyvais...

– Pagaliau turiu kur padėti, kas sukaupia! – sako Senamiestyje gavęs butą. – Ir dar sukaupsiu, dar parašysiu!

...Vidurnaktį per klaikią pūgą iriamės automobiliu Vilniun. Jis priekyje – galva atlošta, akys įbestos į snaigių siausmą ant priekinio apšviesto stiklo. Tarsi mažos strėlės tos snaigės baltais šaltais žaibais į sielą. Jis tyli. Naktis ši niekados nesibaigs. O reikėjo

paklausti tada. Nepaklausta. Kai kelionė baigėsi mūsų Svajonių mieste, apsikeitėme tik keliomis frazėmis, lyg nebūtų to vakaro susitikimų Klaipėdoje. Jie vieni iš šimtų. Beje, kodėl mus velnias tąsyk nešė, kam leidomės įkalbami?! Kodėl – tik tiek, vis tyliai per pūgą, kada kelias be galo ilgas, o pabaiga – labai arti? Ir kam vienišas sulinkimas kėdėje šalia vairuotojo, tie aštriai išsišovę sulenktų kojų keliai pūgos siausme mūsų lėksme? Vėliau išgirdau: grįždamas iš Žiūrų, pajuto, kaip keistai tirpo kojos... Vadinasi – ir tada... Tada.

...Telefono ragelyje – kimus Romualdo balsas: nori pasitarti. Susitinkame kavinukėje Pilies gatvėje netoli Romualdo namų. Ant staliuko aplanke pūpso storas rankraštis. Čia iš tų rytmetinių šventų Romualdo valandų, niekam nevalia į jas kėsintis: tu rašai, ir aš, žinai, ir aš! Neskambinkit, nekvieskit! O skambina ir kviečia! Nudžiungu: pasirinko mane – vadinasi, ne filosofinis veikalas ir ne politologinis traktatas. Perskaitau vienu ypu. Skambinu. Skubu pasidžiaugti – vis prie to paties aplaistyto kava stalo – Romualdo literatūrine sėkme parašius pirmąją autobiografinės trilogijos dalį. Prisimenu – jis kažkodėl pamiršęs – pirmą kadaise bene „Švyturio“ žurnale skaitytą Romualdo Ozolo novelę, o gal apsakymą, tad debiutas literatūroje jau įvykęs... Lyg negirdi – kam tokia įžanga, arčiau esmės... Kalbu apie kūrinį – ir jaučiu: ne tai noriu pasakyti... Ne tai... Dar reikia šį bei tą ištarti, būtinai reikia, tačiau juk laiko – į marias. Romualdas klausinėja prasto patarėjo: kokia leidykla, kur geriausia belstis su rankraščiu? Lyg ir peršu Valentino Sventicko leidyklą – Rašytojų sąjungos, nors Valentinas su ja bene bus neseniai atsisveikinęs, tačiau tik ten reikia eiti. Jis sutinka.

– Kaip gerai, kad dabar!.. Būtum išleidęs knygelę „Pirmosios knygos“ aplankėlyje su Jono Mikelinso palaiminimu, o štai dabar ateini į literatūrą tarytum koksai Levas Tolstojus su autobiografinės trilogijos pirmu tomu!

Juokiasi iš leptelėjimo nei į tvorą, nei į metą... O gal kad filosofas literatūroje Jonas oriai recenzuoja filosofą Romualdą...

Pasakyta Romualdo – viskas, o mano – nepasakyta... Nenujaučiau ligos. Ar kitaip būčiau skaitęs, vertinęs, siūlęs?.. Gal akys būtų susidūrusios... Kančia nenujausti kančios. Dabar atrodo: seniai – vis blyško ir blyško. Mes viską matėme, o to nepastebėjome.

...Ligoninės palatoje pas Romualdą atėjęs Mykolas Karčiauskas – tasai ilgametis uolusis ligonių lankytojas – dulpščia, ūsuose rūpestį slėpdamas, su rašytinių naujienų lauknešėliu. Aukštaitis nuo Žvirgždės – aukštaičiui nuo Bazilionų padubysių. Mudu su Bronislovu Genzeliu nenatūraliai tarškam išsijuosę, lenktyniaujam – kad tik linksmiau nuskambėtų. Ne vietoje ir ne laiku pasakoju, kaip lankė čia kadaise mane Vidmantė Jasukaitytė su savo stebuklingom galiom ir nuosavu vyru Vincu Dineika. Romualdas juokiasi. Tik tas juokas – ne ozoliškas, ne užvertus galvą, o išspaus-tas vargais negalais iš ligoninės valdiškos pižamos. Sugaunu save galvojant: juk jau pasakojau tą Romualdai! O dabar – rimčiau: jis vis dar laukia savo debiutinės prozos knygos lyg pirmosios. Pasirodys tuojau! – guodžiam. Apmaudu – knygos nėra ir nėra. Nors leidykla solidi, dar nieko nesuvedžiojusi. O Romui svarbu, kaip skaitytojas sutiks jo Tomą. Ir Santariškių palatai svarbu, ir drėgnam kovo šalčiui. Tie žodžiai mūsų, tas apsimestinis perdėtas linksmumas, žvalus plepėjimas apie nieką, tas nerimas... Ateina duktė. Prasitaria apie Romualdo grumtynes su liga. Visa jau išbandyta. Gaudyte gaudom menkiausią užuominą, kad blogumai pradingo praeity, kad dabar bus tikrai geriau. Stebuklų juk būna, štai ką pasakojo Donatas Banionis apie savo tėvo ligą: išgėrė jurbarkiečio Godliausko vandens tris butelius senukas ir pragyveno dar – tyčia perdedu – dešimtį metų. Ir mes išeiname. Mes juk dar susitiksime, Romualdai! Mes juk turime gausybę laiko, nes tu – Tu – atsilaukysi, Romualdai! Gename įkyrias mintis, geliantį skaudumą vejame – iki žinios iš Broniaus telefono ragelyje: šiandien... Grįžę su Bronium visiems išūžiamė ausis apie viltį, persilaužimą, juk nelaboji traukiasi nuo mūsų brolio. O paskutinė smiltelė iš laiko laikrodžio – čiūžt, ėmė ir nuslinko ant kitų, švelniai prisiglaudė:

šiandien. Kalnų kalnai smiltelių ir dangus viršum jų. Romualdui ir laikui. Romualdui ir epochai. Tiesos, pažinimo džiaugsmui. Ir tam juodajam – šiandien.

– ...Kam tie būgnai ir maskaradas? – tyliai prataria Romualdas Jono Trinkūno laidotuvių dieną. – Buvau ryte pas Joną. Pasikalbėjom ir atsisveikinom. Dviese. Apie Romuvą iki soties pasišnekėjom.

Ano meto tikrovė skyrė vienus nuo kitų. Atėjom į Vilniaus universitetą ir sužinojom, kad čia tarp bebaigiančių studentų jau esama garsaus filosofo, vardu Romualdas, o pavarde... Mitas tai ar legenda, nekvaršinom galvos, juk dar – ir šlovė dainų ir šokių ansamblyje, taigi bus parašęs pakankamai filosofinių manuskriptų... Tuomet gabiausi studentai akimoku iš reikalo tapdavo lygūs profesoriams: buvo pavyzdys – Aleksas Girdenis, kuris, dar neapsiplunksnavęs po studijų, ėmė dėstyti istorinę gramatiką vietoj daktarinės disertacijon įkibusio Zigmo Zinkevičiaus, todėl ir Romualdas su savo perversmu filosofijoje, buvom šventai įsitikinę, prilygsta Eugenijui Meškauskui, rūsčiai daužančiam marksistinės filosofijos dogmas, piktokai nutylančiam, kada visi ima šnibždėti septintojoje auditorijoje, vėlgi nepaliekančiam postulatuose akmenis ant akmenis ir pasitelkiančiam dabar uoliausią savo mokinį toms dogmoms galutinai pribaugti, o mūsų skepticizmui ideologinėms sugromuluotoms pjuvenoms – išsaugoti iki paskutinio atodūso. Tai kas, kad tikrieji profesoriai pasirašo įskaitų knygelėse dar docentais, vis tiek jų mokiniai mūsų sąmonėje jau profesoriai. Ir dar ana tikrovė raikė mus buku atšipusiu peiliu (Laisvė, juokdavomės karčiai, juk suprstas, įsisąmonintas būtinumas! Mėšle, lig kelių įsibridęs, neciepsėk! Paklusk – ir būsi laisvas kaip paukštis!). Budelio kirvio, šūvio iš pasalų išvengusi karta Romualdo lūpomis ir širdimi byloja savo tiesą. Tos tiesos paieškoms išnaudoja kiekvieną progą. Filosofinis žvilgsnis į Lietuvos istorijos ir kultūros visumą įvairiomis raiškos ir raidos formomis – šis gyvenimo ir veiklos *credo* formuojasi jau tada.

Ir štai – „Kultūros barai“, ir štai Romualdas su Marcelijum Martinaičiu, Gražina Martinaitiene, Broniu Savukynu tame žurnale, per stebuklą ir apeinant Maskvos leidimus sukurtame vietoj dulkėm nusėdusio liaudies saviveiklos leidinuko. Ko jie ten nuėjo, kas iš to išeis? Redaktorius Aleksas Baltrūnas. Kas bus su perversmu filosofijoje? Paskaitykite šiandien! Neapsiribokite pavartę! Štai šviečianti, mušanti šaltiniu lietuvybė, kuriai dar nesugalvotas, neišrastas tapatybės vardas, toji nukaltoji sąvoka! Tolinanti lietuvybę nuo jos esmės! Čia Romualdas Ozolas. Jo rašiniai ir ranka. Teminiai numeriai. Kultūros panorama, ekskursai į kultūros istoriją, į valstybės ir jos nesunaikinamos, amžinos idėjos rūmą ar jo pavidalus (mėgstama Romualdo sąvoka, žodis, galbūt vienas raktinių žodžių visame jo palikime nuo jaunystės). Skaitančios Lietuvos dėmesys, potekscijų ieškojimai net ten, kur viskas aišku, – heraldika, jos spalvingas turtingumas, jos žygis per Lietuvą, – ir Maskvos kirtis sukėlus triukšmą Maskvos generalgubernatoriui (taip vadinome) Chazarovui. Kirtis Romualdui, Marcelijui. Turi būti uždaryti „Kultūros barai“, negali būti „Barų“ „vieningoje socialistiniu turiniu kultūroje“! Keista, bet kažkodėl neužsidaro tie „Barai“. Kažkodėl eina toliau, imam nujausti, kam reikalingas Aleksas Baltrūnas, o po jo kitas, laviruojantis, labiau ar mažiau anuometinę valdžią tenkinantis redaktorius – šiam suvokimui talkina Bronio Savukyno pasakojimai „Neringoje“. Tad žurnalas eina ir jo skoningai išblusinėtas stilius skatina ieškoti tekstuose naujų aktualių prasmų, bet ūmai jame nelieka... Romualdo Ozolo.

Kol skaitanti Lietuva godžiai dairosi savo šviesulio, pragaišėlis po kurio laiko įstoja į filosofijos aspirantūrą, dėstytojauja – ir visai jau netikėtai atsiduria dabartinės Užsienio reikalų ministerijos pastate, tuometinėje Ministrų Taryboje – iš Maskvos grįžusio, svajojančio apie Antano Sniečkaus kėdę, stotingo ir gerklingo Aleksandro Česnavičiaus sekretoriato. Kodėl, aikteli filosofai nuo Sokrato, Šalkauskio iki...

Iki Romualdo Ozolo. Važiuojame pro Senuosius Valkininkus, istoriniuose šaltiniuose minimus anksčiau už Vilnių. Sėdime su Romualdu autobuso gale, kalbėtis į valias niekas netrukdo. Čia, Valkininkuose, po universiteto mokytojavo žmona, ir štai į literatūros vakarą atgriūva Sigita Geda su būsimu pirmuoju „Kultūros barų“ redaktoriumi. Jaunas poetas privalėjo klausyti vyresnio rašytojo. Tačiau juk Geda! Sigita! Paskutinis jotvingis tarp poetų! Dar ne bajoras, bet jau žinomas Nobelio komitetui! Gerai pasilinksminus, Geda į šuns dienas išdeda tarybinę lietuvių literatūrą ir jos kūrėjus. Kliūva ir santvarkai, Maskvos klapčiukams. Rašytojus lydėję rajono veikėjai įmanę palįstų po lūžtančiais nuo vaišių stalais. Kaip pasielgs Aleksas Baltrūnas? Geria toliau, su Geda nesiginčija, skundikų siaubui – Vilniuje nieko neįskundžia ir jokio aliarmo nesukelia. „Ar nuo to vakaro – kelias į „Kultūros barus“?“ – maga paklausti. Nesako. Negi lįsi į dūšią. Nei taip, nei ne. Nors...

– Štai čia ir prasidėjo, – liūdnai atsidūsta Romualdas. – Taip, dėl darbo „Kultūros baruose“ ir dabar ne sarmata...

– Tas žurnalas – atgaiva, versmė, gelbėjusi nuo ideologinės sausros mūsų tautos kultūros dirvą, mūsų istoriją, Romualdai!

– Tačiau koks pragaras buvo tas darbas! Parengi numerį, suderinai, turinys *Glavlite* prieš spaustuvę neužkliūva – gerk, pasirodžius tiražui – gerk, visi neatsistebi, kas leido, – su visu kolektyvu ir, aišku, su redaktorium eik, sėsk prie stalo! Nepajėgi – griūk, bet vėl kelkis ir stikliuką kilnok! Užkliūva viršininkams, „baltieji rūmai“ kviečiasi ant kilimo, redaktorius gauna velnių už Ozolą, Martinaitį, kitus – vėlgi sėskis, užjauk redaktorių!

– Buvot jauni, pilni jėgų, – guodžiu Romualdą.

Jis tik numoja ranka:

– Nuo tų pasisėdėjimų jaučiu – darausi vėjo papučiamas ir – kaip vieno kaulo! Baršku griaučiais! Net sėdynė, atsiprašant, rodos sukaulėjo! O Baltrūnui kas! Kitą dieną – vėl viskas iš pradžių! Baisu!

Ilgai tylime. Juk baisu. Negaliu atsipeikėti. Kadgi mes kai kas anais laikais, pasitaikydavo, murkdydavomės klampynėje iš nevilties neringose, literatuose ar *kapėesese* priešais sinagogą... Bet kad Romualdas... Pažinęs ir apmąstęs būtį... Aš to negirdėjau, kadangi to negalėjo būti!

– Mudu dabar nekalbėtume, – tyliai sako jis ir dar tyliau šnibžda, – vis apie giliausią – kad ji prasmegtų žarijų duobėj, žiežula toji! – dvasinę krizę. Tą kankynę, beprasmybę galėjo šioje situacijoje nutraukti tikrai... Gyvas aš negalėjau likti šitame užbur-tame rate.

Ilgai tylime.

– O tada atvažiavo tėvas. Gal nujautė, kad aš kapanojuosi tarp gyvenimo ir mirties, tarp būti ir nebūti, nežinau, knygas sukrovė į dėžes, išsivežė namo. Tėvai nieko neklausinėjo. Pasigydžiau, išsilaižiau. Taip ir likau šitame pasaulyje.

Apie Aleksandrą Česnavičių, kurio meilę kultūrai ne vienam iš mūsų teko patirti, – graži meilė, nomenklatūrinė, ideologinių perkūnsargių prismaigstyta, – neklausinėju. Visos ideologijos slepia aklavietes artumu žmogui ir jo asmenybei, anoji čia ir net Vakaruose tarp prijaučiančiųjų ima dangstyti „žmogišku veidu“, o parodo nagus ragus tankais Prahoje ir pralietu krauju nuo Tbilisio iki Vilniaus aušros – ir bolševizmo tikruoju tironišku snukiu – raudoniuose. Kulų suvarpytas sienas juk matei Budapešte studentu būdamas. Ir Vėlinės Rasose, ir Universiteto katedros išvaikymą.

Kad atitraukčiau Romualdą nuo sunkių minčių, imu šnekėti apie Lietuvos savanorius, legionierių kulkosvaidžiais išguldytus čia, prie Senujų Valkininkų. Štai šioje kryžkelėje. Kaimo berneliai lino eilutėm, kraujo lašai geriasi į smėlį...

– Kodėl jiems nepastatytas paminklas?! – aikteli Romualdas ir skubiai rašosi užrašų knygelėje.

Mudu žiūrime į šilėlį – pušelaičių siena, o ten – guli, o čia ir visur – šimtas metų Lietuvai.

– Šito reikalo nepalikim, – sako Romualdas ir brauko knygelę.

Pušelaičių siena viršum bernelių milo uniformomis po šiai dienai laukia apsilaidėlių ponų vizito. Ar šilų kirtėjų kirvio. O man širdyje – pašinas maudžia, juk Romualdo užrašas knygelėje turi, privalo, virsti kūnu! Juk skrido Romualdas su valstybine misija į Kijevą, pas LDK brolių ainius, viršum Černobylio! Tai kas jam dabar pakilti viršum broliško Lietuvos savanorių kapo: padarykite! Jiems!

Buvo „Mintis“ ir grandioziniai leidybos planai, įkvėpti Romualdo ir Atgimimo. Ir mūsų – Rašytojų sąjungos, vagiečių, Literatūros instituto – klasikinės ir užgintosios išeivijos literatūros leidybos planai, vis žvalgantis į Romualdą Ozolą ir plačiausią jo leidybinį akiratį, perspektyvos matymą, drąsą. Vėliau, nugvelbus pinigų iš tos leidybos finansavimo, pakloti pamatai bankininkystei, kuri savo gėdingus ir niekšiškus darbelius uždangstė – pradingusi ir švari švari kaip perlas! – skandinaviskų bankų iškabomis.

Bet – filosofija. Nuo „Problemų“ – iki įtakos pagrindų leidžiamoms „Perspektyvoms“... Dešimtys Romualdo straipsnių to meto periodikoje. Skaitėme godžiai. Atrodė giliamintiška, su aktuali potekste. Dešimtys paskaitų per „Žinijos“ draugiją. Asmenybė. Jos turinys ir orumas. Asmenybė ir kūryba. Ir laisvė, laisvė, laisvė – kaip užkeikimas, kaip malda. Masinantis vingriųjų Romualdo potekusių leitmotyvas. Matau save klausantį Romualdo, kažkodėl tikrai pustuštėje rašytnamio klubo salėje, girdžiu jo balsą, turintį magnetizuojančios, hipnotizuojančios galios, – greitai jis užburs minių minias. O čia – dar prieš griausmingus mūsų atvirus susirinkimus, kiek pelėsisiais atsiduoda. Nors prie paminklinių lubų triūsia auksakaliai. Pagaunu save, kad noriu ginčytis su prelegentu, nors jis ir Romualdas Ozolas: laisvė – ir kūrybos laisvė – ar ne per abstraktu – ar ne rafinuotai įmantru – kur kibirkštis ir aistra – gal malkos diskusijų laužui šlapios, ir čia mūsų kaltė... Juk ir mes – potekstes urbiame tarytumei kokie kurmiai kiekvienas prie savo kurmiarausio... Neišdrįstu. Išeina Romualdas aukštai iškelta galva.

Peržengęs Rubikoną. Gražus ir išdidus. Su dailiai pakirptais, organiškais pasirinktai pozicijai ūsais. Tie rašytojai... Diskusijų kultūra jiems pasiutiškai toli iki ozoliškosios kūrybos ir jos laisvės koncepcijos.

Su Bronislovo Genzelio, redaktoriaus Antano Rybelio, kitų pagelbėjimu Romualdo į dvasinę Lietuvos apyvartą įvestas chrestomatinis pasaulinės filosofijos lobynas. Esu gal kiek ir įgrišęs Romualdai su Makiavelio tema.

– Štai jūs išgliaudėt kaip riešutus visus filosofus, Makiavelį taip pat, padėjote mums susigaudyti jo pažiūrose į valstybę, tačiau patys neįsiskaitėte į valdovo sampratą. Tik vienas žmogus įsiskaitė!

– Tai gal jis ir buvo... Makiavelis? – Romualdo akys juokiasi. Smagu jam. – Atėjo iš Florencijos... Į Atgimimą ir Sąjūdį... Į – AŠ ir tauta... Sakai, Makiavelis atėjo į rašytnamį redaguoti kūrybinių sąjungų laiško-protesto... O ką veikė Savonarola?

– Tas jau buvo sudegintas ant laužo. Neatsistebėjo Makiavelis: Romualdas Ozolas galėjo drąsiai kelti kandidatūrą į Aukščiausiosios Tarybos pirmininkus, kažkodėl atsiėmė, Arvydas Juozaitis galėjo laimėti prieš Algirdą Brazauską rinkimuose, tačiau kandidatūrą taip pat atsiėmė! Todėl Makiavelis ir atėjo visiems laikams!

Gardžiai kvatoja Romualdas iš Makiavelio. Tačiau iš savo ir mūsų naivumo nesijuokia. Keistas, nesuprantamas ir neįmintas Romualdo bruožas. Milžiniškas darbas rengiant Sąjūdžio dokumentus. Milžiniškas darbas Sąjūdžio veikloje. Ir kuklumas esminiais momentais. Pasitraukimas iš kelio – kodėl? Pasitraukimas iš kelio – kam? Kieno įgaliotas Rašytojų sąjungos rūmuose Algimantas Čekuolis pasiūlė – AŠ ir tauta?.. Kodėl – nunerta Romualdo galva?.. Kodėl – tylą?.. Juk jis pirmas turėjo teisę paklausti, kas įgaliojo ir kieno vardu siūloma? Kodėl – tylą, ir ji vis dar spengia ausyse?

Teoriškai politikai ir valdžiai Sąjūdžio viršūnėje bene labiausiai sutvertas buvo Romualdas Ozolas. Tas vicepremjero postas pirmojoje Vyriausybėje tebuvo paguodos. Ar pajuokos. Ar aukojimasis

kompromiso labui – su kuo ir kodėl, paklausčiau fanatiko Savonarolos, tačiau jis įkalintas tikrai Romualdo leistame kažkuriame tome ir – kaip ir Makiavelis – mums nei svarbus, nei aktualus. Tiesa, dar pavardės, vardai, nuopelnai ir indėlis, bet apie tai kalbėti neįdomu nei Romualdai, nei mums.

Be tariamųjų nuosakų – Romualdas galėjo nuveikti daugiau vienijant pirmąjį parlamentą, išvengti intrigų, kiršinimo, parlamentarizmo diskreditavimo.

– Jokių sąsąukų! – sako Romualdas apie amžinai bučiuojančius vieną vienos šlovės skverną.

Sąjūdis, pasak Justino Marcinkevičiaus, ateina iš toli, iš sukilimų, atgimimų, rezistencijos, kitų sąjūdžių, tačiau praktiškai jis ateina ir iš žmogaus, kurio rankose buvo visos organizacinės gijos – iš Romualdo Ozolo. Kodėl jis taip retai, nors pavaduotojas, pirmininkaudavo Sąjūdžio Seimo tarybai? Kodėl nebuvo įgyvendinta rotacija? Kodėl jis būdavo mandagiai, bet ryžtingai stumiamas į šalį?

Ausyse skamba Romualdo balsas. Jis gina mano sušaudytas dainas prieš Gorbačiovo emisaro Jakovlevo vizitą. Jis jaučia, kas yra sušaudytos dainos nutylimoje mūsų pokario istorijoje, ir mato, kad kai kuriems mano kolegoms viešas suniekinimas sukeltų didelį džiaugsmą. Girdžiu Romualdą Sąjūdžio Seimo tarybos posėdžiuose ginant „Atgimimą“ ir jo žurnalistus, girdžiu jo balsą protesto mitinguose siekiant sustabdyti svarbių KGB dokumentų naikinimą ir jų išvežimą Rusijon. Romualdo pozicija visados retoriškai išgryninta, su savo dramaturgija, su kalamais lyg kūju argumentais – vinimis į sistemos ir imperijos grabą! – kalbos finale: ką daryti ir kaip, ko šiuokštu nedaryti.

Romualdas racionalus, kartais – net šaltas, protarpiais pro samprotavimų guldymus ir glaudymus ar minties viražų ūkanas (labai teisingai šneka Ozolas, būdavo, šnekučiuojasi po kokio mitingo ar susitikimo Romualdo gerbėjai šalininkai, visa jo teisybė, bet nors užmušk – ničnieko nesuprantu!) prasiveržia emocija, aistringa

intonacija. Meninis temperamentas, juk akyse prasideda ir vyksta kūrybinis valstybės kūrimo procesas. Čia Romualdas – meniškasis, čia jis – kūrėjas. Posakiai metaforiškai, kapoti, aibė paradoksalių, susikertančių, žiežirbas įskeliančių minties ir jausmo blyksnių. Daug terminijos iš filosofinio veiklos periodo. Karštas ir ryžtingas. Pasirengęs aukai, pasiryžęs atiduoti gyvybę už Nepriklausomybę. Su automatu Vyriausybės rūmuose lemtingą tragiškojo Sausio naktį. Toks eis. Nesustos. Atstatys krūtinę kulkai. Su begaline tėvo širdgėla sūnaus Džiugo žūties valandomis, pajuodęs ir suakmenėjęs per laidotuves. Daugybę kartų teko stebėti, kaip, baigiantis kieno nors laidotuvėms, skuba jis pas sūnų į tą Antakalnio kapinių pakraštį. Net krūpteli kartais – kodėl atskirtas nuo sūnaus, nors tose pačiose kapinėse. Drama iki paskutinio atodūsio. Buvo įsitikinęs, kad sūnaus mirtimi keršyta už jo veiklą ir poziciją. Tą dar perskaitysime, sunku juk būtų be neįmintos paslapties.

Radikalus ir kategoriškas. Nors Sąjūdyje griežtai pasisako už nuosaikią „persitvarkymo“ formulę, dažnai atvirai kalba ir rašo apie tikrąją tikslą – nepriklausomos valstybės atkūrimą dar tada, kai šį aukščiausią tikslą taktikos labui reikėdavo nutylėti.

Šiame Romualdo radikalume daug romantiško polėkio, neįgyvendinamų, deja, su pragmatiška politika nesuderinamų reminiscencijų: Lietuvos sienos 1920 metų taikos sutarties su Rusija kontekste (visa šiaurės Baltgudija su Gardinu ir Lyda), teisėtai Lietuvai priklausanti Mažoji Lietuva su Tilže, Ragaine ir aliuizijos į didžiosios Kaliningrado srities jurisdikciją. Daug Romualdo rašyta, energingai dalyvauta įvairiuose susitikimuose, jo pozicijos pagarbiai klausėsi visi, įskaitant ir politinius priešininkus. Romualdas griežtai gynė Lietuvos poziciją susitikimuose su Amerikos ambasadoriumi Džeku Metloku. Šio nuosaikumas ir atsargumas siekiant nepakenkti Gorbačiovui, tik žodžiais remiant Lietuvos siekius, pykdė visus pokalbių dalyvius, Romualdą tai stačiai siutino. Daugelis mūsų buvome žali, be elementarios diplomatinės patirties, o Romualdas laikėsi taip, kalbėjo taip, tarsi Lietuvai, jos

nepriklausomybės ir laisvės bylai būtų atstovavęs dešimtmečius ir nokautavęs aibę politikos sunkiasvorių abiejose Atlanto pusėse ir, aišku, Rytuose tuo pačiu metu, kai Šocikas partiesė Koroliovą. O gal ir vėliau. Visados!

Lietuvos įgaliotoji delegacija per blokadą išlipa iš traukinio Vilnius–Maskva vagono. Dešimtys korespondentų puola prie Romualdo. Jis ramiai pasakoja, žinia apie blokadą sklinda po visą pasaulį, nors Ministrų Tarybos galva Ryžkovas kategoriškai neigia... Kas geriau už Romualdą galėjo atstovauti Lietuvai? O atstovavo. Nesakau, kad blogai, tačiau Romualdas galėjo ginti Lietuvą ir šiame fronte tikrai geriau. Iš Romualdo asmenybės tvieskė vidinis įsitikinimas idealų teisumu, kultūrinio ir istorinio suvokimo giluma. Tai imponavo. Užsieniečiams mūsų draugams net labai. Šis elegantiškas vyras, matyti iš aristokratiškų manierų, bus studijavęs Sorbonoje ar Oksforde. Nestudijavęs? Iš kur ši diplomatinė patirtis, etiketas ir solidumas? Jam – ne, o mums visiems, sparnuotu Sauliaus Šaltenio posakiu, – iš kelių kyšojo žagrių rankenos.

Aukščiausiosios Tarybos ir darbo Vyriausybėje laikotarpiu Romualdas susitelkęs savyje, mažiausiai nusiteikęs dalyvauti frakcijų apsižodžiavimuose. Jis mato pavojus, kuriuos kelia Lietuvai ir parlamento likimui skaidymasis ir nevieningumas. Nežavi Romualdo darbo rutina parlamente – demonstratyvios kalbos, parodomieji patriotizmo seansai. Jei ką gynė – tai argumentuotai, su dalyko išmanymu. Valstybinės kalbos, tautinės mokyklos, aukštųjų mokyklų įstatymai negalėjo būti priimti be Romualdo pozicijos. Bene ryškiausiai iš visų turėjo savo nuomonę dėl kultūros politikos strateginių ir taktinių gairių. Po pirmojo kongreso su Romualdo vėliava, jam diriguojant, buvo kiti – dokumentais ir dvasia ozoliški. Jų nutarimai taip ir liko neįgyvendinti. Painoka, regis, buvo tik Romualdo pozicija dėl dviejų ministerijų – Kultūros ir Švietimo – sujungimo, sprendimas pridare daug žalos. Tada prasidėjo ir vėliau tęsėsi Romualdo Ozolo pirmininkaujamos regioninių problemų, o iš tikrųjų – Pietryčių Lietuvos, komisijos

veikla, kuri neleido mūsų nepriklausomybės pikčiausiems priešams užkurti lietuviškojo Kalnų Karabacho, – tai pirmiausia Romualdo nuopelnas.

Nuvarginta dešiniųjų ir kairiųjų priešpriešos Lietuva – ir Romualdas... Sukrėstas Sąjūdžio agonijos, priešų ieškojimo ir lengvo atradimo, net lietuviškojo pučo grėsmės... Esame buvę su Romualdu radikaliais reformatoriais, suvokusiais, kad komunistų partijos atsiskyrimas nuo Maskvos – imperijos kracho pradžia. Pirmas akmuo, po jo – akmenų lavina, ir tada sakalais ereliais pakylame viršum žiojėjančios prarajos. Romualdas buvo tarp nesuprastųjų – kam tas buvimas nepriklausomybės stovykloje ir partijoje, kuri neturi absoliučiai jokios ateities? Romualdas tai laiko savo moraliniu nuopoliu. Kažin. Toje būtinoje kovoje su okupacine sistema nematyti išdavystės. Viskas ozoliškai pamatyta ir numatyta.

Romualdas Ozolas – toliaregiškas ir ryžtingas imperijos griovėjas, savosios nepriklausomos valstybės architektas ir statytojas! – turėjo teisę sakyti:

– Stoviu ir jaučiu: viskas! Visa yra padaryta!

Taip, viskas, Romualdai, bet juk tu matai, kaip viena jėga stumia kraštą į autokratiją, o kita atiduoda godžioms kapitalo gruputėms. Tu ieškai trečio kelio. Centristinio. Nuosaikaus. Visus tenkinančio.

Buvau liudininkas aistros, su kuria tvėrė savo partiją Romualdas. Parašė jai visus dokumentus. Sutelkė partinę valdžią savo rankose. Dalyvavo koalicijoje su konservatoriais, prieš rinkimus išėjo iš Seimo vicepirmininkų. Pagal visas apklausas turėjo laimėti rinkimus, o pralaimėjo. Prisiėmė visą atsakomybę. Atsistatydino. Buvę bendražygiai, be abejo, atsimins Romualdą ir jo veiklą Centro partijoje savaip. Man akyse stovi finalas: jau atsistatydinusiame Romualdai iškilmingai įteikiamas akmeninis kardas. Sunkus, griozdiškas. Kas jį pakels, ką ginsi su tokiu? Iškilmingai įteikiamas tasai pasityčiojimo iš sudegintų partinėje veikloje metų simbolis. Iš širdies, vilčių, iš darbų, kurie būtų parašyti, nuveikti, jei ne ši

alinanti veikla. Aidi plojimai, stovi pasitraukiantis Romualdas su kardu..., o jo partija, gerbusi ir aukštynusi, besąlygiškai klausiusi jo, visu būriu nužygiuoja pas liberalus. Susilieja ir išnyksta. Jie gerbia Romualdą Ozolą, jie dėkingi, jie juk dovanojo sunkų kardą iš akmens. Ir visi jie protingi. Tada imi ir susimąstai: ar tie žmonės, lyg ir tikėję Romualdu Ozolu, ėję paskui jį, elgėsi nuoširdžiai? Taip, žinoma, juk dauguma jų taip gerbė savo Romualdą Ozolą. Taip gerbė.

Tai ne apie juos sakė Romualdas:

– Pakanka tik iškelti idėją, ir tave kaipmat apspinta politiniai kvailiai. Tie politiniai kvailiai bet ką sukompromituos. Bet kokią kilniausią, doriausią idėją supurvins, į nieką pavers.

O tada politinių kvailių nebuvo. Vyko spektaklis. Partija pritarė Romualdui, tačiau nuėjo ten, iš kur pūtė pinigų lietūs, pinigų vėjai. Jie buvo perspektyvesni. Pinigai ar vėjai? Drįstame manyti – pirmieji. Juk – Renesansas, juk – Florencija.

Kas ir kokia teise priskiria asmenybes marginalams? Kas ir kokia teise leidžia išsakyti poziciją, o kai kam – užgina tą teisę? Gal užmiršome Romualdo teismą? Teisė juk už nesankcionuotą mitingą. Ką teisė? Du Nepriklausomybės Akto signatarus – Romualdą Ozolą ir Bronislovą Genzelį. Iki paskutinio širdies dūžio Romualdas buvo prieš nuolaidžiavimą valstybinės lietuvių kalbos esmės ir statuso klausimu, prieš lito panaikinimą ir euro įvedimą, prieš siaurai ekonominę Lietuvos žemės sampratą. „Lietuviškosios tautinės ideologijos metmenys“ – straipsnis, parašytas tuo metu, kai buvome „Respublikos“ redkolegijoje ir dar galėjome rašyti apie tai, kas atrodė svarbu. Kaip dabar žinome – rašė nepagydomai sirgdamas. Galvodamas apie Lietuvą ir savo svajonę – Tėvynę matyti gražesnę, tobulesnę ir teisingesnę visiems savo vaikams. Apie mūsų etinę, istorinę ir kultūrinę savastį, apie mūsų santykį su Europa ir globalizmu.

Esame pasiginčiję, buvau Romualdo bartas ir supeiktas. Vieną sykį smarkiai davė velnių, kam Marijampolėje šneku, jo manymu,

nei ši, nei tą. Kai kas iš Sąjūdžio žmonių – kaip šviesaus atminimo Julius Juzeliūnas – yra pavadinęs Romuku. Romukai... Paklausyk, Romukai... Buvimo valdžioje periodais – šaltesnis, sykais – su kauke, kai ne valdžioje ar toli nuo jos, kaip paskutiniaisiais metais, – žmogiškesnis, paprastesnis, natūralesnis. Romas. Kaip ir Tomas. Iš trilogijos. Iš gyvenimo. Ir sielų giminystės.

Pasakoju jam apie savo Vytautą – sunku, slysta iš rankų, kanina abejonės, ar įveiksiu... Didysis. Kalnas. Ar žmogus, vadovas, ar mūsų susikurtas mitas? Tas keistas išsigelbėjimas iš Krėvos pilies akmeninių požemių, ta Kęstučio mirtis...

– Bus Vytautas, bus, – sako man Romualdas.

O žiema. Sninga. Jo žodžiai sušildo sielą. Stovime prie „Vagos“. Knygos lange – su numeriais. Daug Romualdo knygų išleista. Ir numerius knygoms teikiančiųjų – pastūmėta į nuošalesnę lentyną. Nepatogus autorius. Neįtelpa į standartą. Gal gerai, kad be numerių tos Romualdo knygos.

Mudu nespėjome pakalbėti apie šventą Romualdą ir kodėl Pacų globojami kamalduliai baltais abitais. Kodėl, kam ta balta spalva? Tau arčiau baltų, senovės lietuvių išbalęs linas, Romualdai. Tik kad atminties šviesoje visai nenubaltų mūsų linas, kad liktų jame užkoduota giesmė, žodis, mintis. Būtinai – lietuviški, būtinai – Lietuvai, Tavo ir mūsų Tėvynei, Romualdai. O kad tavo portretas toks... dovanok ir atleisk. Jį kitos kartos nupieš tobuliau. Nesišypsok, nefotografuok, neįrašinėk savo metraščiui. Juk kas tie metai mums, brangus Bičiuli. Metai – niekis, akimirka – viskas.

– Viskas padaryta!

– Knygos sugulė į metraštį iš balto lino! Tavo žodžiai, Tavo akys, Tavo balsas! Kaip gerai, kad nesulietuvinai dirbtinai savo latviškos pavardės į Ažuolį! Lieka tik vėjų neišpustytas, saulės nenublukintas Tavo metraščio linas! Čia ir ten, Romualdai!

Tėvynėje.

O kad mes neišrinkome Tavęs Respublikos Prezidentu – gerai. Juk būtume Tave įkalinę rūmuose Daukanto aikštėje, Simono

Daukanto priekaištams, kam ėjai paskui mane Vilniaus universitetan kaip žemaičių kalnėnų vargo pelė, o kuomi baigėi – su protokolais, lig gyvo kaulo įgrisusiais ritualais. Mes būtume apsupę Tave dvareliu iš pataikūnų ir atėmę malonumą iš kai kurių veikėjų klastoti nuosavas biografijas dėl posto, o dabar turime – savo Romualdą Ozolą.

Ir visados turėsime!

LEONAS AŠMANTAS

Keli bendro darbo epizodai

Paskelbus nepriklausomybės atkūrimą Lietuvoje, jau tais pačiais 1990 metais pradėtas modeliuoti Vilniaus krašto atplėšimas. Darbą Vyriausybėje sunkino Vilniaus krašto lenkų autonomijos klausimas. Vienas didžiausių Romualdo Ozolo rūpesčių buvo kova su Vilniaus krašto autonomininkais, kurie nepripažino Kovo 11-osios Akto. Spaudimo įrankiu tapo sąjunginio pavaldumo įmonės ir rytiniuose pakraščiuose gyvenančios tautinės mažumos, klaidinamos priešiškos propagandos, pradėti kurti „nacionaliniai rajonai ir apylinkės“. Autonomininkai savo ateitį planavo sieti anaip tol ne su Lietuva, siūlė įvairius Lietuvos skaldymo variantus. Šalčininkų, Švenčionių, Ignalinos ir Zarasų rajonai – tai teritorijos, kuriose jie reiškėsi, tiesa, ne visur vienodai aktyviai. Vilniaus miesto autonomininkai organizavo mokytojų, medikų meetingus dėl atlyginimų padidinimo.

Energetikams buvo keliami specifiniai reikalavimai aprūpinant kuru gyventojus ir elektros energija. Vicepremierą R. Ozolą domino energetikų reikalai, ypač mūsų energetikų darbo kokybė ir atsiradusių trikdžių greitas likvidavimas bei jų priežasčių nustatymas. Šie duomenys jam buvo būtini rengiant informaciją pranešimams per televiziją ir radiją. Išskirtinis dėmesys, palyginti su labiau ekonomiškai išsivysčiusiais regionais, buvo skiriamas Ignalinos atominėje elektrinėje dirbančių darbuotojų aprūpinimui maisto produktais. Vicepremieras buvo patenkintas mano ir prekybos ministro Alberto Sinevičiaus darniu darbu šioje srityje. Taip pat, motyvuojant psichologiniu diskomfortu, buvo patvirtintas lengvatinis elektros energijos tarifas gyvenantiems 30 kilometrų zonoje aplink atominę jėgainę.

Esu įsitikinęs – bendradarbiavimas su R. Ozolu davė gerų rezultatų nepriklausomybės įtvirtinimo Lietuvoje darbuose. Sumažintas elektros energijos tarifas aplinkiniams gyventojams buvo atšauktas tik pradėjus naikinti šią unikalią ir naudingą Lietuvai įmonę.

Būta mano ir nemenko nustebimo, kai jau vėliau, 1991 metų pabaigoje, R. Ozolas su nepamatuotu impulsyvu – o gal tai buvo ir atsitiktinumas – prisijungė prie Valstybės kontrolieriaus, Darbininkų sąjungos ir politikavimu užsiimančių kai kurių Seimo narių, parašiusių viešą laišką Vyriausybei. Jame buvo reiškiamas susirūpinimas neva dėl negebėjimo valdyti situacijos Ignalinos atominėje elektrinėje, kurioje „atominės elektrinės darbuotojai tebėra nelaisvi nei kaip piliečiai, nei kaip specialistai“. Keistoka formuluotė? Teko kreiptis į „Respubliką“, kur mane mielai priėmė, ir atsakyti „rašytojams“, nesuprantantiems jėgainės problematikos esmės ir nesiorientuojantiems situacijoje. Galiausiai per trejus darbo metus įrodžiau, kaip smarkiai jie klydo.

Įdomi situacija susiklostė dingus paskirtajam ministrui pirmininkui Albertui Šimėnui. Vyriausybės rūmuose išgirdome tas siaubingas žinias – prie televizijos pastato ir televizijos bokšto jau buvo žmonių aukų... A. Šimėno vis nebuvo. Švintant persikėlėme į Algirdo Brazausko kabinetą, kur mūsų nuostabai radome Gintarą Songailą – Virgilijaus Čepaičio parankinį, jo Nepriklausomybės partijos bendražygį, o tuo metu jis akylai stebėjo kabinete susirinkusią Vyriausybę ir gaudė kiekvieną žodį.

Vicepremjerą R. Ozolą buvo savo kabinete, jis palaikė ryšį su Aukščiausiąja Taryba, spauda. Keletas iš mūsų Vyriausybės narių, stovinčių prie kabineto durų, pamatėme jį ateinantį ir tuoj paklausėme: „Kur Šimėnas?“ Kažkokia keista pasirodė R. Ozolo mesta frazė, neva „Šimėnas veikia pagal atskirą planą“. Man susidarė įspūdis, kad tai buvo pasakyta su ironijos gaidelė leidžiant suprasti, kad daugiau neklausinėtume.

Po kiek laiko pasitarę išsiuntėme į Aukščiausiąją Tarybą statybos ir urbanistikos ministrą Algimantą Nasvytį ir švietimo ministrą Darių Kuolį sužinoti, kaip visa tai, kas vyksta, vertina parlamentas, nes anksčiau ten nuvykęs R. Ozolas nieko nepaaiškino, bet buvo aiškiai suirzęs. Aukščiausiojoje Taryboje ministrai taip pat patvirtino: „Gerbiamasis R. Ozolas mums, susirinkusiems ministrams, paaiškino, kad premjeras veikia pagal atskirą planą.“

Paskutinė mano su R. Ozolu susijusi bendra veikla – tai Lietuvos atominės energetikos specialistų kreipimosi į trijų šalių prezidentus dėl Visagino, Astravo ir ruošiamos statyti Baltijsko atominį jėgainių galutinio teksto suredagavimas. Šiame trumpame tekste matyti R. Ozolo diplomatiniai gebėjimai, strategijos ir taktikos suvokimas. Kreipimasis parašytas ir įteiktas 2011 metų gegužės mėnesį Lietuvos Respublikos Prezidentei Daliai Grybauskaitėi, Baltarusijos Respublikos Prezidentui Aleksandrui Lukašenkai, Rusijos Federacijos ministrui pirmininkui Dmitrijui Medvedevui. Pateikiu Kreipimosi ištrauką:

„Lietuvoje, Baltarusijoje ir Rusijoje planuojamos atominės elektrinės yra reikalingos, nors organizaciniai ir techniniai jų realizavimo būdai nėra iki galo išspręsti. Tai šiandien kelia didžiausią visuomenės nerimą. Stokojama ir tarpvalstybinio energetikos plėtros suderinamumo.

Kviečiame trijų valstybių vadovus su visa atsakomybe ir neatidėliojant aptarti galimų atominų elektrinių statybų regione sąlygas ir padaryti visus būtinus saugios ir perspektyvios branduolinės elektros energetikos plėtros sprendimus, kartu garantuojančius palankią aplinką kiekvienos šalies ekonomikos augimui.

Kol bus išspręstos išryškėjusios problemos, siūlome deramam laikui pristabdyti Visagino Lietuvoje, Astravo Baltarusijoje ir Baltijsko Kaliningrado srityje atominų elektrinių projektų įgyvendinimą.“

Deja, daugybę pinigų ir intelektualinių jėgų ištaškėme sunaikindami atominę energetiką Lietuvoje.

Romualdas Ozolas – šviesus, kultūringas žmogus, didelis Tėvynės patriotas, su kuriuo didžiulis malonumas bendrauti. Kalba lėtai, bet užtikrintas tuo, ką sako, priverčiantis susikaupti, kad galėtum tinkamai suprasti esmę, formuluotes. Mes, ministrai, juokaudavome, kad kartais reikalingas vertėjas, bet tai jį tik pralinksmindavo ir jis tuoj pat pasistengdavo kitaip paaiškinti.

Jei Lietuva pagimdys daugiau tokių piliečių, Lietuva klestės.

ARŪNAS EIGIRDAS

„Klausimą spręsti nedelsiant, atvirai, iš esmės ir aukščiausiu lygiu“

Grėsmių Nepriklausomybei akivaizdoje

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui vis aiškiau artikuliuojant nepriklausomos valstybės atkūrimo siekį, stiprėjo ir KPSS–KGB struktūrų vykdomas įvairiapusis spaudimas. Neapsiribota vien pamokymais, kad be SSRS Lietuvos ekonomika sužlugs. Kaip (tariama) alternatyva Sąjūdžiui organizuojamas „Vienybė–Jedinstvo–Jednošč“ judėjimas, kurio atsiradimas turėjo paliudyti, kad dalis visuomenės yra prieš Sąjūdžio kursą ir pasisako už Lietuvos išlaikymą SSRS sudėtyje. Šiuo veiksmu tarsi nedviprasmiškai buvo parodoma, kad bet kada gali būti panaudota karinė jėga siekiant nuo „nacionalistų apginti SSRS piliečių teises“.

Antra vertus, aukščiausi SSRS partiniai funkcionieriai nepra-leisdavo progos pagąsdinti: „Norite atsiskirti nuo SSRS? Tai tada neteksite Klaipėdos ir Vilniaus, nes juos atgavote tik mūsų dėka.“

Vien gąsdinimais neapsiribota. Jau 1989 metais sovietinės partinės nomenklatūros valdomos Vilniaus ir Šalčininkų rajonų tarybos skelbė deklaracijas dėl lenkų autonominių teritorijų kūrimo, o po 1990 m. kovo 11-osios jau buvo priimami nutarimai dėl SSRS ir Lietuvos SSR konstitucijos bei įstatymų galiojimo jų teritorijose.

Taigi tai, ką mes šiandien regime Ukrainoje, kas vyko Moldovoje ir Gruzijoje, 1988–1991 metais buvo projektuojama ir Lietuvai.

To pavyko išvengti ne tik dėl to, kad Baltijos valstybių statusas – nepripažinta okupacija – buvo kitoks, bet ir todėl, kad Lietuvos valdžia tuo metu veikė protingai, laiku ir efektyviai.

Dirbdama oriai ir atsakingai, kaip ir priklausytų nepriklausomos valstybės aukščiausiai valdžios institucijai, nepraėjus nė dešimčiai dienų nuo Lietuvos valstybės atkūrimo, 1990 m. kovo 20 d. Aukščiausioji Taryba (AT) savo 46-uju nutarimu sudarė

Laikinąją Rytų Lietuvos komisiją, kurios nariais tapo visų AT frakcijų, taip pat ir Lenkų, atstovai.

Deja, dialogas nepavyko, o ir negalėjo pavykti: Maskvoje parengtas scenarijus buvo toliau vykdomas. Gegužės 15 d. Šalčininkų rajono taryba, o gegužės 24 d. ir Vilniaus rajono taryba paskelbė, jog jų teritorijose galioja SSRS ir Lietuvos SSR konstitucijos.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gegužės 24 d. priėmė nutarimą panaikinti Šalčininkų, o birželio 20 d. – ir Vilniaus rajono savivaldybių nutarimus, skelbiančius rajonus autonominiais, kaip prieštaraujančius Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui, dėl to neteisėtus ir nesukeliant jokių teisinių pasekmių. Kartu su sprendimu dėl Vilniaus savivaldybės parlamentas pavedė Prezidiumui sudaryti valstybinę nuolatinę komisiją, kuri iki spalio 1 d. kartu su tų savivaldybių atstovais išanalizuotų savivaldybių dokumentuose iškeltus klausimus ir išvadas bei pasiūlymus pateiktų Aukščiausiajai Tarybai.

Liepos 6 d. Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas sudarė septyniolikos narių Valstybinę komisiją Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti (Komisija).

Romualdas Ozolas: „Komisijos sudėtis, pradedant Parlamento ir Vyriausybės pirmininkų pavaduotojais, ministrais, departamentų vadovais, baigiant visuomenės atstovais, rodo tikrą, nebiurokratinį jaunos Lietuvos valstybės demokratizmą.“*

Tai, kad Komisijos pirmininku buvo paskirtas Lietuvos Respublikos Vyriausybės vicepremjeras R. Ozolas, lėmė ne tik siekiamų tikslų konkretumą ir aiškumą („Užduotis reiškę viena: išsiaiškinti ir pašalinti prielaidas, leidžiančias veikti Lietuvos lenkų autonominkams, nepripažįstantiems Lietuvos Respublikos Konstitucijos

* Ozolas R. Valstybinė komisija Lietuvos rytų problemoms tirti – atgimimo laikų demokratijos faktas. Alkas.lt, 2011 09 27. Prieiga per internetą: <http://alkas.lt/2011/09/26/r-ozolas-valstybine-komisija-lietuvos-rytu-problemoms-tirti--atgimimo-laiku-demokratijos-faktas/>.

ir siekiantiems sukurti autonomiją TSRS sudėtyje, kurioje galiotų LTSR ir TSRS konstitucinės normos.“*), bet ir tai, kad „ne parodomasis, paradinis, o tikras, esminis, yra ir Komisijos galių pakeistas – teisė pasitelkti būtinus specialistus, ekspertus ir techninius darbuotojus, taip pat visuomenininkus, teisė Komisijai gauti visą informaciją iš bet kurių valstybinių ir visuomeninių organizacijų, gauti patalpas, transportą, finansavimą, – visa tai yra klausimo esminio sprendimo paieškų teisinėmis demokratinėmis priemonėmis kryptis, kuria einant daromi atsakingi ir precedentus tikrai nestandartinėje situacijoje kuriantys sprendimai“**).

Komisijos pirmininko nuostatos neabejotinai lėmė Komisijos veiklos metodus, o jo prioritetai gerai atspindėjo Komisijos veikloje.

Komisijos veikla

Pagrindinė Komisijos paskirtis buvo amortizuoti provokuojamą priešpriešą, todėl buvo siekiama įtraukti Rytų Lietuvos rajonų savivaldybių tarybų ir valdybų narius, ten išrinktus Aukščiausiosios Tarybos deputatus į diskusiją dėl Rytų Lietuvos rajonuose kylančių problemų, visų pirma – socialinių-ekonominių, ir kompleksinių sprendimų paieškos. Tam buvo pasitelkti ne tik Vyriausybės, ministerijų specialistai, bet mokslinės visuomenės atstovai.

Tokia Komisijos veikla, galima būtų teigti, iš dalies pasiteisino. Net ir iš Maskvos valdomiems Vilniaus ir Šalčininkų rajonų vadovams, AT Lenkų frakcijos deputatams teko skaitytis ir su visuomenės (rajono gyventojų) nuomone, o jie akivaizdžiai matė Lietuvos valstybės pastangas, Romualdo Ozolo žodžiais, problemas „spręsti nedelsiant, atvirai, iš esmės ir aukščiausiu lygiu“***).

Norint teisingai identifikuoti problemą, nustatyti jos atsiradimo priežastis, reikia turėti pakankamai informacijos.

* Ten pat.

** Ten pat.

*** Ten pat.

O argumentuota diskusija nebūtų įmanoma be situacijos Rytų Lietuvos rajonuose išsiaiškinimo, t. y. be išsamių sociologinių ir ekonominių studijų.

Dar 1989 metais Mokslo akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas atliko išsamius sociologinius Rytų Lietuvos gyventojų tyrimus. Man pačiam teko dalyvauti organizuojant apklausą Šalčininkų rajone. Per mėnesį su grupe tuometinio Pedagoginio instituto studentų išvažinėjome visą Šalčininkų rajoną ir galėjome patys įsitikinti ta nuomonių ir požiūrių įvairove, kurią atskleidė ir tyrimo rezultatai.

Viena pagrindinių tyrimo išvadų buvo ta, kad nepaisant istoriškai susiklosčiusių specifinių Rytų Lietuvos gyventojų politinių-visuomeninių orientacijų, nėra jokio pagrindo teigti, neva egzistuoja koks nors kitakalbių Pietryčių Lietuvos gyventojų nuomonės monolitas: dauguma jų buvo gana geranoriškai nusiteikę Lietuvos nepriklausomybės, lietuvių atžvilgiu, o agresyvią antilietuvišką ir antivalstybinę poziciją reiškė nedidelė gyventojų dalis. Bėda ta, kad būtent ši agresyvioji dalis rajone turėjo visus valdžios svertus savo rankose.

Tačiau Komisijos efektyviam darbui vien tyrimų aiškiai nepakako: reikėjo ir „jausti pulsą“, t. y. turėti operatyvią informaciją apie tai, kas vyksta Rytų Lietuvos rajonuose, kokios gyventojų nuotaikos, kokia veikla užsiima tų rajonų vadovai, kokius planus, nukreiptus prieš Lietuvos valstybę, jie rezga.

Komisijos nariai nuolatos lankydavosi Vilniaus ir Šalčininkų rajonų renginiuose, tarybų posėdžiuose. Ten, kur nepavykdavo patiems nuvažiuoti, gelbėdavo visuomeniniai pagalbininkai (pavyzdžiui, Komisijai buvo pateiktas Nemenčinėje vykusio autonomininkų mitingo garso įrašas, kuriuo remiantis buvo padaryta mitinge pasakytų kalbų stenograma).

Galima būtų netgi teigti, kad Komisijos žinioje buvo puikiai funkcionuojantis informatorių tinklas. Todėl natūralu, kad tuo metu nebuvo kitos valstybinės institucijos, kuri būtų geriau

informuota apie tai, kas vyksta Rytų Lietuvos rajonuose. Netgi per Sausio įvykius nemažai patikimos informacijos apie sovietinės kariuomenės judėjimą buvo gaunama iš mūsų informatorių.

Buvo aišku, kad autonomistines nuotaikas Rytų Lietuvoje palaikė (ir palaiko) tam tikros Lenkijos politinės jėgos, todėl Komisija ne tik sekė Rytų Lietuvos rajonų spaudoje skelbiamas publikacijas, bet ir įdėmiai analizavo Lenkijos spaudoje skelbiamą informaciją ir publikacijas apie padėtį Rytų Lietuvoje, ypač spaudos leidiniuose, susijusiuose su įvairiomis šovinistinėmis bei revanšistinėmis Lenkijos organizacijomis.

Komisija neapsiribojo vien informacijos rinkimu. Svarbia jos veiklos sritimi tapo informacijos sklaida.

Reikėtų priminti, kad Komisijai teko veikti informacinės blokados sąlygomis: rusakalbių Rytų Lietuvos gyventojų pagrindiniu informacijos šaltiniu buvo SSRS televizijos programos, o po to, kai Lietuvos televizija buvo okupuota, jie matydavo tik Maskvos bei vadinamosios *kaspervizijos* programas. Pradžioje nebuvo ir nepriklausomos rajonų spaudos: Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose buvo leidžiami tik sovietinei nomenklatūrai pavaldūs „organai“ – „Draugystė“ ir „Lenino priesakai“.

Todėl ne mažiau reikšmingas Komisijos darbo baras buvo, suprantama, pagal galimybes, skleisti teisingas žinias apie Lietuvos valstybėje vykstančius procesus, nuostatas tautinių mažumų atžvilgiu, atskleisti okupanto vykdomus smurtinius veiksmus.

Komisijos pastangomis Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose pradėta leisti nepriklausomus trikalbius laikraščius „Šalčia“ ir „Vilnia“.

Kitas neabejotinai unikalus Komisijos projektas buvo Rytų Lietuvos televizijos atsiradimas. Šalčininkų rajone, prie Šalčininkėlių esančiame miškininkų stebėjimo bokštelyje, buvo įtaisytas televizijos transliacijos siųstuvas. Jo dėka 25–30 km spinduliu buvo galima matyti trimis kalbomis rengiamas Rytų Lietuvos televizijos programas.

Po tragiškų Sausio 13-osios įvykių Komisijos nariai išvažiavo visą Rytų Lietuvą – nuo Zarasų iki Eišiškių – demonstruodami vaizdo medžiagą apie tai, kas iš tikrųjų vyko Vilniuje tą tragišką naktį. Dabar būtų netgi sunku įvertinti, kokią stiprų emocinį poveikį tai turėjo šią medžiagą pamačiusiems...

Dar viena Komisijos veiklos sritis, apie kurią iki šiol galbūt mažiausiai kalbama, tai pasirengimas dienai *x*, kai Lietuvos valstybė pagaliau galės perimti realią Rytų Lietuvos rajonų kontrolę. Kitaip tariant, buvo rengiami planai, kaip, atėjus laikui, bus įgyvendinamas tiesioginis valdymas, kurio įstatymas jau buvo priimtas Aukščiausiojoje Taryboje.

Diena *x* atėjo – tiesioginis valdymas

Tik žlugus pučui Maskvoje tapo įmanoma iš esmės spręsti antivalstybinių darinių Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose likvidavimo klausimą. 1991 m. rugsėjo 12 d. buvo įvestas tiesioginis valdymas Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose bei Sniečkaus gyvenvietėje*. Natūralu, kad tiesioginio valdymo įvedimo darbus aktyviai palaikė Komisijos, kuri, reorganizuota į Valstybinę regioninių problemų komisiją, ir toliau tęsė savo veiklą, vadovai, nariai ir darbuotojai. Vyriausybės įgaliotiniu Vilniaus rajone buvo paskirtas Komisijos narys Artūras Merkys, o Šalčininkų rajone – Komisijos narys Arūnas Eigirdas.

Nuo pat Komisijos darbo pradžios buvo akivaizdi pagrindinė problema: tai nedidelė Pietryčių Lietuvos rajonų gyventojų pilietinė integracija. Be to, valdžią Pietryčių Lietuvos rajonuose užrėpavusi komunistinė administracinė nomenklatūra visokeriopai priešinosi įpilietinimo procesui. Turėjome užtekčiai informacijos, kad galėtume teigti, jog įpilietinimo procesai neabejotinai paspartėtų, jei būtų pašalintos dirbtinės kliūtys, kurias kūrė tuometinė sovietinė tų rajonų valdžia, be abejo, skatinama iš Maskvos ir kai kurių Lenkijos sluoksnių.

* Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2908?jfwid=q8i88l5xr>.

Taigi, kai buvo įvestas tiesioginis valdymas Šalčininkų ir Vilniaus rajonuose, šios dirbtinės kliūtys buvo pašalintos, ir negrįžtami poslinkiai rajono gyventojų sąmonėje prasidėjo.

To krašto žmonės yra gana pragmatiški ir jautriai reaguoja į tai, „iš kur vėjas pučia“. Todėl, kai tik pučas Maskvoje pralaimėjo ir buvo įvestas tiesioginis valdymas, visi tai suprato vienareikšmiškai: dabar valdžia yra Vilniuje.

1991 metų rugsėjį tik aštuoni šimtai Šalčininkų rajono žmonių buvo pareiškę norą tapti Lietuvos piliečiais, o tų pačių metų pabaigoje tokį apsisprendimą jau buvo padarę per 95 proc. gyventojų – daugiau nei kai kuriuose kituose Lietuvos rajonuose. Žmonės labai domėjosi prasidėjusiu privatizacijos procesu, o aktyvumas dalyvaujant Lietuvai svarbiuose referendumuose 1992 metais buvo ne ką mažesnis nei kitose Lietuvos vietovėse. Be to, labai padidėjo bendras pilietinis aktyvumas: atrodė, kad tik dabar, sugriovus sovietinę nomenklatūrinę valdžios sanklodą, rajono gyventojai patikėjo, kad jų bėdos bus išgirstos, o laikai, kai jie buvo beteisiai kolūkių pirminkų ir partinių sekretorių baudžiauninkai, pagaliau baigėsi.

Po tiesioginio valdymo

1992 metų rudenį Seimo rinkimus triuškinamai laimėjo Lietuvos demokratinė darbo partija. Ir vienas pirmųjų darbų, kurių ėmėsi naujoji parlamento dauguma, – tai tiesioginio valdymo Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose nutraukimas. Panašu, kad taip buvo vykdomas dar prieš rinkimus duotas pažadas Lenkų sąjungai... Netrukus buvo panaikinta ir Regioninių problemų komisija.

Tiesioginio valdymo įvedimas yra tam tikra kraštutinė priemonė, kai kitos valdžios ir teisinės priemonės neduoda rezultatų. Antra vertus, tai dažniausiai būna įsisenėjusių, užleistų, dešimtmečiais nesprendžiamų problemų pasekmė. Todėl tam tikra prasme tai primena chirurginį įsikišimą. Jei pasiremtume šia analogija, sunku būtų įsivaizduoti, kad žmogus po sudėtingos operacijos laikomas pasveikusi ir išleidžiamas namo. Taigi ir po tiesioginio

valdymo pabaigos buvo būtinas tam tikras „reabilitacijos“ laikotarpis. Būtina stebėseną, ar nėra pavojaus, kad recidyvas gali pasikartoti. Pagaliau, reikėjo įgyvendinti konkrečias priemones, kurios padėtų pašalinti problemos atsiradimo priežastis.

Dabar galima konstatuoti, kad, deja, po tiesioginio valdymo nutraukimo jokio pereinamojo laikotarpio nebuvo, valstybė tiesiog nusišalino nuo problemų sprendimo ir faktiškai paliko savo piliečius likimo valiai ar vietinių vadukų malonei. Kai kuriais atvejais netgi ima atrodyti, kad mūsų kitakalbiai piliečiai tampa preke derybose su svetima valstybe...

Tai kas gi pasikeitė per tuos dvidešimt septynerius metus? Deja, daugelis įsisenėjusių Pietryčių Lietuvos problemų taip ir liko neišspręstos. O kai kuriose srityse padėtis netgi pablogėjo.

Per tuos metus, abejingai stebint visoms valdžiosioms ir valdančioms partijoms, Pietryčių Lietuvoje užaugo karta, kuri save identifikuoja greičiau su Lenkija nei su Lietuva. Faktiškai savo nepriklausomoje valstybėje sudarėme visas sąlygas ugdyti Lenkijos piliečius.

Kryptingomis Lenkijos pastangomis Lietuvoje jau suformuotas įtakingas Lenkijos interesams atstovaujančių lobistų sluoksnis. Tai istorikai, politikai, politikos apžvalgininkai, žiniasklaidos atstovai.

Iki šiol didžioji Pietryčių Lietuvos gyventojų dalis vis dar gyvena informacinės blokados sąlygomis. Jie mieliau renkasi netgi ne Lenkijos, o Rusijos informacijos šaltinius.

Tad neturėtų stebinti ir tai, kad Valdemaras Tomaševskis prisiega Georgijaus juostelę. Tai netgi dėsninga. Kodėl? Todėl, kad Lenkijos pozicija Lietuvos atžvilgiu ir Vladimiro Putino pozicija Ukrainos atžvilgiu yra iš esmės tokia pati: abi šalys yra už tai, kad vykėtų federalizacija ir būtų įteisinta antra valstybinė kalba.

Apibendrinant reikėtų pažymėti, kad visiems laikams išspręsti įsisenėjusias Pietryčių Lietuvos problemas pritrūko politinės valios. Visos po 1992 metų buvusios Lietuvos valdžios gebėjo pademonstruoti tik savo neįgalumą.

Niekas taip nežlugdo pasitikėjimo Valstybe kaip neryžtingumas. Valstybės rodomas neįgalumas tik provokuoja ekstremizmą. Dar blogiau, kai mūsų bendrapiliečiams siunčiami klaidinantys signalai, pavyzdžiui, tuo pat metu, kai Lietuvos teismai pagaliau privertė pradėti nukabinėti lenteles su neteisėtais dvikalbiais gatvių pavadinimais, Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos darbo grupė paskelbė projektą, kuriuo siūloma įteisinti dvikalbius gatvių pavadinimus. Adekvačių nusižengimui priemonių turi būti imamas iškart po to, kai tam atsiranda pagrindo. Bet koks delsimas gali būti interpretuojamas kaip silpnumas ir nuolaidžiavimas.

Vietoje pabaigos

Prieš keletą metų iki R. Ozolo mirties susitikome viename renginyje. Tada jis, pamenu, pasakė: „Komisija atliko neįkainojamos reikšmės darbą stabilizuojant padėtį Pietryčių Lietuvoje. Apmaudu, kad jos veikla buvo brutaliai nutraukta. Gyvybiškai svarbu pratęsti jos veiklą, kad ir visuomeniniais pagrindais. Ar pats negalėtum šito imtis?“

Neatsakiau tada, kad, mano požiūriu, jokia visuomeninė veikla neatstos kryptingos valstybės politikos. Tačiau supratau, kad Romualdui Ozolui kaip tikram valstybininkui negali nerūpėti tai, kas klibina Valstybės pamatus, o tuo pačiu ir kelia potencialų pavojų Valstybei.

ARŪNAS GUMULIAUSKAS

Politinio centro steigimo ir veikimo vingiai

Romualdas Ozolas išliks žmonių atmintyje ne tik kaip Sąjūdžio, bet ir kaip centrismo ideologijos, Centro sąjungos ir partijos kūrėjas. R. Ozolas buvo įsitikinęs, kad supriešintoje ir susipriešinusioje pokomunistinėje Lietuvoje centrizmas galėtų amortizuoti kairiųjų ir dešiniųjų susidūrimus ir tapti stabilios visuomenės palaikymo politine jėga.

Susikūrus Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui (LPS) buvo pradėta griauti totalitarinė valdymo sistema. LPS tapo svarbiausia legalaus protesto forma. Tačiau tokia padėtis dar nereiškė, kad Lietuvoje nustojo egzistavusi vienpartinė sistema. Vis dėlto Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba buvo priversta 1989 m. gruodžio 7 d. priimti įstatymą „Dėl Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 6 ir 7 straipsnių pakeitimo“. Taip buvo panaikintas SSKP monopolis sovietinėje politinėje sistemoje ir *de jure* sudarytos sąlygos daugiapartiškumui*. 1988–1990 metų laikotarpį galima laikyti pereinamuoju etapu nuo vienpartinės sistemos žlugimo prie daugiapartinės sistemos kūrimosi. R. Ozolas šį laikotarpį įvertino taip: „Antrosios Respublikos metas partijų kūrimuisi buvo palankus. Viena vertus, komunistų partijos vienvaldystė bolševikų okupacijos metais buvo diskredituota, kita vertus, vienpartinė diktatūra buvo suformavusi politinio pasipriešinimo psichologiją, labai palankią partinio pliuralizmo sprogimui.“**

1990–1992 metų politinio gyvenimo centru tapo Aukščiausioji Taryba (AT). Iš pradžių ši institucija pasižymėjo politiniu beideologišku. Kurį laiką net 70, arba 54,29 proc., deputatų save laikė „nepriklausomais“, t. y. nesusijusiais partine ar kitokia naryste su

* Gumuliauskas A. Centro politinės jėgos atgaivinimas ir raida Lietuvoje // *Centrizmas Lietuvoje*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Sud. A. Gumuliauskas. Šiauliai, Lucilijus, 2004, p. 28–29.

** Ozolas R. Centrismo ideologijos metmenys // Ten pat, p. 100.

jokia politinė visuomeninė organizacija. Tokia situacija truko apie tris mėnesius. Sudėtinga padėtis šalyje, kardinalūs visuomeninės nuomonės pokyčiai darė įtaką politinio gyvenimo atmosferai. Didelį poveikį politinių jėgų poliarizacijai turėjo Sąjūdžio radikalėjimas. Anksčiau vyraavusios jo nuosaikiosios jėgos dėl dirbtinai sukeltos priešpriešos pamažu užleido savo pozicijas. Iki 1990 metų vasaros trukę nesutarimai parlamentiniame Sąjūdžio bloke paskatino pirmųjų Aukščiausiosios Tarybos frakcijų atsiradimą (1990 m. birželio 21 d. susiformavo Sąjūdžio centro frakcija, rugsėjo 25 d. – Kairiųjų frakcija, spalio 23 d. – Lenkų frakcija, gruodžio 19 d. – Jungtinė Sąjūdžio frakcija, 1991 m. balandžio 23 d. – Septintoji frakcija, gruodžio 10 d. – Nuosaikiųjų frakcija, 1992 m. sausio 14 d. – Tautos pažangos frakcija)*.

1990 m. birželio 21 d. deputatas Audrius Rudys perskaitė šešiolikos AT deputatų pareiškimą. Jame buvo teigiama, kad susikuria Sąjūdžio centro frakcija (SCF), vadovas – Aloyzas Sakalas. Grupėje buvo šešiolika narių (Albinas Januška, Vincas Ramutis Gudaitis, Vilius Baldišis, Petras Vaitiekūnas, Albertas Šimėnas, Jonas Šimėnas, Rimvydas Valatka, Jonas Prapiestis, Eugenijus Petrovas, A. Rudys, Jonas Tamulis, Egidijus Bičkauskas, Virgilijus Kačinskas, Nijolė Oželytė, Stasys Kropas, A. Sakalas). Netrukus prie jų prisijungė dar keturi: Jurgis Jurgelis, Kazimieras Antanavičius, Stanislovas Gediminas Ilgūnas, Vytenis Povilas Andriukaitis. SCF priėmė tik Sąjūdžio remtus deputatus ir atsiribojo nuo Lietuvos komunistų partijos. Ši grupė nepritarė ir radikalioms LPS parlamentarų pažiūroms, prioritetą teikė nuosaikiems parlamento darbo metodams. Dvidešimt deputatų šioje frakcijoje išliko per visą AT darbo laikotarpį, keitėsi tik narių pavardės: vieni iš frakcijos pasitraukė, kiti (pavyzdžiui, R. Ozolas) įsitraukė. Frakcijoje dirbo skirtingų ideologinių pažiūrų deputatai. Šį faktą patvirtino R. Ozolas. Jis teigė, kad centrizmo šalininkai negalėjo „susitapatinti su ten

* Gumuliauskas A. *Lietuvos istorija (1795–2009 m.)*. Šiauliai, Lucilijus, 2010, p. 402.

dominavusia politine savivoka, kuri galop išformino kaip socialdemokratų frakcija ir išsireiškė socialdemokratų partijos veikla. Tai asmens supratimas. Centro judėjimo, o vėliau Lietuvos centro sąjungos iniciatyvinių grupių sampratoje aktyvumo šaltinis buvo asmuo. Tuo tarpu Atkuriamojo Seimo Centro frakcijos ideologijos subjektas buvo grupė.“*

Atkūrus nepriklausomybę Sąjūdis ir Lietuvos demokratinė darbo partija (LDDP) ryškiai įsitvirtino politiniame šalies gyvenime. Aiškiai buvo juntamas jų atotrūkis nuo kitų politinių konkurentų. Sąjūdis ir LDDP skleidė priešingas ir tarpusavyje konfrontuojančias politines nuostatas. Tokia situacija skaldė visuomenę, stabdė partinės sistemos kūrimo procesą. Lietuvos piliečiai prarado politinio pasirinkimo galimybę. Valstybei reikėjo trečiosios politinės jėgos, kuriai tektų misija panaikinti dešinę ir kairę skiriančias ribas, sukurti bent minimalias partinio bendradarbiavimo, visuomeninės santarvės sąlygas.

1992 m. balandžio 8 d. buvo paskelbtas Centro partijos iniciatorių pareiškimas, kurį pasirašė E. Bičkauskas, Lauras Bielinis, Vaidutis Laurėnas, Mečys Laurinkus, R. Ozolas, E. Petrovas, P. Vaitiekūnas, Vaclovas Vingras. Tų pačių metų balandžio 22 d. LTV laidoje „Prašau žodžio“ AT deputatas M. Laurinkus visai Lietuvai perskaitė pareiškimą, kuriame teigiama, kad kuriama nauja politinė organizacija – Centro partija. Šį dokumentą pasirašė visuomenei gerai žinomi politikai M. Laurinkus, E. Bičkauskas, E. Petrovas, R. Ozolas, P. Vaitiekūnas ir kiti**. Tačiau tuometinėmis konfrontuojančio politinio gyvenimo aplinkybėmis įkurti centristinę partiją buvo sudėtinga ir net politiškai rizikinga. Iniciatyvinės grupės narius puolė tiek kairė, tiek dešinė. Jie kaipmat buvo pakrikštyti demokratinių jėgų skaldytojais. 1992 m. liepos 22 d. Vilniuje įvyko

* Ozolas R. Naujosios politikos bloko formavimasis ir koalicijos pagrindai // *Lietuva po Seimo rinkimų 2000*. Sud. A. Jankauskas. Vilnius, Naujasis lankas, 2001, p. 62.

** Gumuliauskas A. Centro politinės jėgos atgaivinimas ir raida Lietuvoje, p. 30.

iniciatyvinės grupės susirinkimas ir jame buvo nuspręsta nekurti politinės partijos, o suburti bendraminčius į visuomeninį-politinį judėjimą – Lietuvos centro judėjimą (LCJ).

1992 m. rugpjūčio 2 d. Šiaulių inžinierių namuose įvyko steigiamasis LCJ susirinkimas. R. Ozolas teigė, kad „nuo pat atsiradimo centristinė Lietuvos partija buvo *nacionalinių interesų partija*, valstybininkų ir valstybės gyvenimo organizatorių partija, nesvarbu, kokias ideologines nuostatas kada akcentavo ar kokias politines aktualijas laikė svarbiausiais veiklos barais“*.

Artėjant neeiliniams Seimo rinkimams nuspręsta įsitraukti į politinės kovos batalijas. Rugsėjo 12 d. Šiaulių inžinierių namuose įvyko Centro judėjimo konferencija, kurioje buvo išrinkta laikinoji taryba. Jos pirmininku tapo R. Ozolas, pavaduotojais – M. Laurinkus, E. Bičkauskas, K. Motieka, sekretoriumi – Vidmantas Stanius. Centristų forume buvo aptarta programa ir rinkimų sąrašas. Naujasis judėjimas, pasak R. Ozolo, buvo liberalios orientacijos politinė organizacija, kurios programa apibūdintina kaip social-liberalinė.

1992 metų Seimo rinkimai pasižymėjo aktyvumu. Lietuvos piliečiai, pasipiktinę blogėjančia ekonomine padėtimi, balsavo už senąją komunistinę nomenklatūrą, įgijusią partijos (LDDP) formą. Tokiomis aplinkybėmis Centro judėjimui sunku buvo tikėtis sėkmės. Balsavimo rezultatai parodė, kad žmonės nebuvo linkę rodyti savo palankumą ką tik politinėje arenoje atsiradusiai organizacijai. Vis dėlto LCJ turėjo savo atstovų naujajame Seime. Tuo metu visuomenė labai vertino judėjimo vadovus R. Ozolą ir E. Bičkauską – jie laimėjo vienmandatėse apygardose Šiauliuose ir Vilniuje. E. Bičkauskas buvo patvirtintas Seimo pirmininko pavaduotoju, o R. Ozolas dirbo frakcijoms nepriklausančių Seimo narių grupėje. Iš karto po Seimo rinkimų judėjimas paviešino pareiškimą, kuriuo pasiskelbė opozicija daugumą laimėjusiai LDDP.

* Ozolas R. Centrizmo ideologijos metmenys, p. 100.

Centro judėjimas aktyviai dalyvavo 1993 metų Respublikos prezidento rinkimuose remdamas Stasio Lozuraičio kandidatūrą. R. Ozolas tapo kandidato į prezidentus atstovu ir dažnai jį lydėjo į susitikimus su Lietuvos gyventojais. Centristai įsitraukė į piliečių parašų rinkimo akciją. Jų reikėjo surinkti ne mažiau kaip 20 tūkstančių. A. M. Brazausko rėmėjai surinko 11 0571, o S. Lozoraičio – 13 6867 jo kandidatūrą remiančių piliečių parašų. Šioje akcijoje buvo ženklus ir LCJ indėlis*. Prezidento rinkimų kampanija padėjo judėjimui sustiprėti ir padidinti populiarumą visuomenėje, išryškino persiorganizavimo į partiją perspektyvą.

1993 m. kovo 23 d. „Atgimimo“ laikraštyje buvo išspausdintas kreipimasis „Dėl centristinės orientacijos politinės partijos įkūrimo“. Jį pasirašė Centro ir Nuosaikiųjų judėjimo nariai. Dokumentas skelbė siekį sukurti centristinę politinę partiją ir kvietė registruotis partijos narius ir steigėjus**. Analogiškai kreipimaisi buvo išspausdinti ir regioniniuose laikraščiuose. Steigiamosios konferencijos išvakarėse judėjimo lyderiai R. Ozolas, E. Bičkauskas, K. Motieka ir kiti važinėjo po Lietuvą ir susitikinėjo su centrizmo šalininkais. Birželio 5 d. Vilniaus kultūros rūmuose (Vytenio g. 6) įvyko LCJ konferencija. R. Ozolas savo pranešime „Lietuvos centro judėjimo kelias“ kalbėjo apie būtinybę sukurti politinę partiją: „Lietuvos centro judėjimo perėjimo į partijos statusą reikalauja tolesnė Lietuvos visuomenės politinė struktūrizacija. Šiandieninėje situacijoje partija tampantis centro judėjimas prisiima pačią nedėkingiausią misiją. Leisdamas konkretėti centristiniame spektre esančioms jėgoms – centro kairėje – kairėti, o dešinėje – dešinėti, partija tampantis mūsų judėjimas privalo priimti Lietuvos politinio gyvenimo integraliųjų pradų, substancialiųjų savybių išsaugojimo ir stiprinimo misiją. Politinis gyvenimas reikalauja būti normalizuotas, judėjimams arba tampant partijomis, arba išnykstant. Partijos taip pat turi apsispręsti: arba dirbti bendrai,

* Gumuliauskas A. Centro politinės jėgos atgaivinimas ir raida Lietuvoje, p. 32.

** Ten pat, p. 32–33.

arba vegetuoti. Mes norime Lietuvai atiduoti maksimumą jėgų ir atiduoti jas pačiu naudingiausiu būdu – apsisprendžiant įtemptam partiniam gyvenimui ir visuomenės veikimui, nes kas ne kas, o mes jau supratome, kad tik šitaip Lietuvoje gimsta NAUJOJI LIETUVA, nauja Lietuva.“*

Įsteigtos Lietuvos centro sąjungos (LCS) pirmininku konferencijos delegatai išrinko R. Ozolą, o tarybos pirmininku – E. Bičkauską. Partijos programoje išryškinti centrizmo idėjiniai principai: „Centrizmas konceptualiai koreguoja tradicines kairiąją ir dešiniąją ideologijas. Kairioji ideologija pagrindiniu gyvenimo vertybes kuriančiu veiksmu laiko dirbantį žmogų, teigdama, kad žmogaus statusą lemia jo darbas. Dešinioji ideologija aukščiausia vertybe pripažįsta turtą. Centrizmas abi vertybes – ir darbą, ir turtą – laiko esant nepakeičiamomis ir pripažįsta, kad skirtingais visuomenės laikotarpiais jų vaidmuo gali būti nevienodas, o jų integravimo projektas gali tapti gerovės visuomenės kūrimo platforma.“**

Centro sąjunga išgyveno pakilimą. Pamažu ji įsitraukė į stipriausių Lietuvos partijų grupę, jos požiūrį į įvairias šalies gyvenimo problemas vertino tiek kairiosios, tiek dešinėsios partijos. Kartu didėjo ir partijos gretos. Susikūrimo metu LCS turėjo tik 400 narių. Ilgainiui partijos narių ir skyrių augimo procesas įgijo nesustabdomą pagreitį. 1996 metais LCS turėjo 1 500 narių, 1998 metų vasarą – 4 768, o 1999 metais – 53 skyrius***.

Po sėkmingo organizacinio darbo partijos viduje netruko ateiti solidesnės pergalės ir šalies mastu. Ypač tai pasakytina apie 1996 metų Seimo rinkimus, kurie tapo didžiausiu laimėjimu per visą partijos gyvavimo istoriją. Centristai tapo ketvirtąja politinė jėga šalyje. Jie buvo populiarūs ir miestuose, ir rajonuose.

* Ten pat.

** *Naujoji Lietuva. Lietuvos Centro sąjungos programa ir kiti dokumentai. 1993–1994.* Vilnius, 1994, p. 2.

*** Lietuvos centro sąjunga. Informacinis biuletenis, 1998 m. birželio 5 d., p. 2–4; *Partijos nario knyga.* Vilnius, 1999, p. 65–68.

Daugiausia už centristus balsavo šiauliečiai ir dzūkai. Galima teigti, kad LCS daugiausia rėmė tiek kaimo, tiek miesto inteligentiją. Rinkimų rezultatai parodė, kad žmonių pasitikėjimas vidurio jėga nuosekliai didėja. Puikūs rinkimų rezultatai centristams suteikė teisę sudaryti stiprią ir didelę frakciją Seime. Pradžioje joje dirbo net aštuoniolika narių. Taip frakcija galėjo daryti įtaką įstatymų leidybai ir Vyriausybės veiklai.

Nuo Sąjūdžio veiklos pradžios užsimezgė būsimųjų centrinių lyderių ir žymaus JAV lietuvių išeivijos veikėjo Valdo Adamkaus ryšiai. Šie kontaktai dar labiau išsiplėtė, kai 1993 metais jis tapo kandidatu į Respublikos prezidentus Stasio Lozoraičio rinkimų kampanijos vadovu. 1997 metų prezidento rinkimuose Centro sąjunga iškėlė savo kandidatą V. Adamkų. Dėl trejų metų gyvenimo šalyje cenzo ši procedūra buvo gana komplikauta. Todėl 1997 m. rugpjūčio 25 d. centristai pradėjo pilietinę parašų rinkimo kampaniją „Akcija už Valdą Adamkų“. Jos metu surinktais per 300 tūkstančių piliečių parašais raginta gerbti savo teisę pasirinkti ir reikalauta leisti V. Adamkui dalyvauti rinkimuose. Galiausiai lapkričio 14 d. Vyriausioji rinkimų komisija jį įregistravo kandidatu į Respublikos prezidentus. Lapkričio 7 d. buvo paskelbta V. Adamkaus rinkimų programa „Lietuva, žengianti į XXI amžių“, kurioje buvo ryškios centristinės nuostatos.

Centristų remiamas V. Adamkus prezidento rinkimus laimėjo. Antrajame ture LCS kandidatu pasitikėjo 49,96 proc. dalyvavusių rinkėjų (96 8031 balsas), jo varžovas A. Paulauskas sulaukė 49,22 proc. rinkėjų paramos (95 3775 balsai)*.

Atrodė, kad centristams atsiveria nauja politinė perspektyva. Tačiau taip neatsitiko. Su Prezidentu nesusiklostė tokie glaudūs santykiai, kokie buvo per rinkimus. Dėl to pralaimėjo abi pusės. V. Adamkus, neturėdamas jokio politinio užnugario, buvo priverstas laviruoti tarp partijų pozicijų, o Centro sąjunga, praradusi

* Gumuliauskas A. Centro politinės jėgos atgaivinimas ir raida Lietuvoje, p. 47.

Prezidento paramą, po tam tikro laiko pradėjo dreifuoti. Tiesa, pradžioje abi pusės bandė bendradarbiauti, tačiau rezultatai buvo menki.

Lietuvos centro sąjunga pradėjo rengtis 2000 metų Seimo rinkimams. 2000 m. liepos 3 d. Vilniuje įvyko mokslinė konferencija „Naujoji politika“. Joje dalyvavo ir šios politikos šalininkas bei iniciatorius Prezidentas V. Adamkus. Konferencijoje pranešimus skaitė R. Ozolas, R. Čiupaila, Vytautas Radžvilas ir kiti. Prelegentai bandė teoriškai pagrįsti Naujosios politikos koalicijos, kurioje rastų vietą ir Centro sąjungą, galimybę. Tai buvo pirmas fundamentalus žingsnis naujos politinės jėgos sukūrimo link. Be to, rugpjūčio 26 d. įvykusi LCS konferencija patvirtino Seimo rinkimų kandidatų, tarp kurių buvo ir Moderniųjų krikščionių demokratų sąjungos (MKDS) pirmininkas Vytautas Bogušis, sąrašą. Taip buvo žengtas pirmas konkretus centristų žingsnis, kuriant Naujosios politikos koaliciją*.

Po rinkimų, lapkričio mėnesį, Seime buvo pasirašyta Naujosios politikos koalicijos sutartis. Į šį darinį įėjo Lietuvos centro sąjungos, Lietuvos liberalų sąjungos (LLS), Naujosios sąjungos (socialliberalų) ir Moderniųjų krikščionių demokratų sąjungos atstovai. Pagal koalicinę sutartį centristai delegavo Rasą Melnikienę dirbti socialinės apsaugos ir darbo viceministre, K. Šavinį – susisiekimu, Imantą Lazdinį – aplinkos viceministrais. Žlugus Rolando Pakso Vyriausybei, iš jos turėjo pasitraukti ir minėti politikai**. Nespėjusi įsitvirtinti Naujosios politikos koalicijos idėja buvo greitai numarinta.

2000 metai centristams buvo lemtingi. Tiesa, tais pačiais metais vykę savivaldybių tarybų rinkimai nerimo nesukėlė, nes, palyginti su 1997-aisiais, Centro sąjunga iškovojo 38 mandatais daugiau. Pagrindinė krizė partiją ištiko per Seimo rinkimus, kada vienmandatėse apygardose laimėjo tik du centristai – Gintaras

* Ten pat, p. 51.

** Ten pat, p. 53.

Šileikis ir Virginijus Martišauskas. Seimo nariu tapo ir pats išsikėlęs Kęstutis Glaveckas.

Iškart po rinkimų, spalio 25 d., Centro sąjungos pirmininkas R. Ozolas paskelbė pareiškimą, kad prisiima asmeninę atsakomybę už partijos patirtą pralaimėjimą rinkimuose, ir pranešė apie savo atsistatydinimą iš partijos pirmininko pareigų, taip pat prašė tarybos sušaukti neeilinį suvažiavimą. Lietuvos politinėje istorijoje tai buvo pirmas toks partijos lyderio poelgis.

Lietuvos centro sąjungos neeilinis suvažiavimas, įvykęs 2000 m. lapkričio 25 d. Vilniuje, naujuoju partijos pirmininku išrinko K. Glavecką, o vicepirmininkais patvirtino G. Šileikį ir Vidą Mikalauską. Suvažiavimas, turėjęs tapti persilaužimo partijoje veiksmu, pasuko lengvesniu keliu ir sustiprino pirmininko įgaliojimus. Pokyčiai partijos padėties visuomenėje nepakeitė. Ji ir toliau niekaip negalėjo susigrąžinti buvusio populiarumo.

Po kelių politinio atokvėpio metų 2002-ieji vėl kvietė į naujas rinkimų batalijas. Artėjo prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimai. Kovo 16 d. posėdžiavusi Centro sąjungos taryba priėmė nutarimą kelti partijos pirmininką kandidatų į Respublikos prezidentus.

Birželio 8 d. įvyko konferencija, skirta iškilmingai paminėti Lietuvos centro judėjimo dešimtmetį, taip pat prezidento rinkimuose iškelti Centro sąjungos kandidatą. Susirinko daugiau kaip 300 centristų, LCS steigėjų, diplomatų, istorikų, politologų. Konferencijoje R. Ozolas pasiūlė K. Glavecko kandidatūrą į prezidentus. Pastarasis pateikė savo rinkimų programą, kurios šūkis buvo „Padarykime Lietuvą saugesnę ir patogesnę gyventi!“*

2002 m. gruodžio 22 d. įvyko Respublikos prezidento ir savivaldybių tarybų rinkimai, kuriuose dalyvavo dvidešimt trys politinės partijos ir organizacijos. Pirmą kartą po nepriklausomybės atkūrimo savivaldybių tarybų rinkimuose Lietuvos liberalų sąjunga

* Ten pat, p. 57.

aplenkė centristus. Centro sąjunga gavo tik 156 (10 proc.) mandatus. Prieš dvejus metus jai atstovavo 173 savivaldybių tarybų nariai, o dabar – 17, arba 2,69 proc. mažiau. Ypač tragiška padėtis susiklostė Vilniuje, kur centristai negavo nė vieno mandato.

Dar blogiau centristams sekėsi prezidento rinkimuose. Į šį postą pretendavo net 17 kandidatų. Pirmajame rinkimų ture už LCS pirmininką balsavo 7 554 rinkėjai, o tai sudarė tik 0,52 proc. visų dalyvavusiųjų. Šis pralaimėjimas buvo skaudus smūgis partijai. Pačioje partijoje pasigirdo nedrąsių balsų, raginančių pirmininką atsistatydinti. Tačiau šis ir jo šalininkai pasirinko kitą, lengvesnį, kelią: jie spartino partijos susijungimą su liberalais ir moderniaisiais krikščionimis demokratais.

2003 m. sausio 14 d. LCS pirmininkas K. Glaveckas, LLS pirmininkas Eugenijus Gentvilas ir MKDS pirmininkas V. Bogušis pasirašė susitarimą dėl vidurio dešiniųjų pakraipos partijų vieningimosi. Prieš tai vykusiam Centro sąjungos tarybos susirinkime šiam žingsniui pritarė 46, prieš balsavo 2, susilaikė 7 nariai (tarybą sudarė 95 nariai). Tarp liberalų abejojančių buvo kur kas mažiau: atitinkamai 75, 2, 3 nariai*. Tų metų pavasarį vyko pasirengimo susijungti procesas. Kovo mėnesį Seime buvo sudaryta bendra Liberalų ir centro frakcija. Balandžio 25 d. Centro sąjungos taryba svarstė LCS, LLS ir MKDS jungtinės partijos statuto, programos ir susijungimo sutarties projektus. Programoje nebuvo įrašytas būsimosios partinės organizacijos pavadinimas. Jį turėjo pasiūlyti politinė taryba. Dokumente buvo teigiama, kad naujoji partija vadovaujasi šiuolaikiško liberalizmo idėjomis.

Tačiau ne visus partijos narius tenkino Centro sąjungos vadovų vykdoma politika. Pasinaudoję statuto galimybėmis, nesutinkantieji nutarė įkurti frakciją, kuri galėtų daryti įtaką partijos politinei veiklai. 2002 m. balandžio 19 d. Vilniuje įvyko Centro sąjungos Nuosekliųjų centristų frakcijos (NCF) steigiamasis susirinkimas.

* Kuznecovaitė A. Vienijasi centro dešinė // Lietuvos žinios, 2003 m. sausio 15 d.

Jame dalyvavo 25 partijos nariai. R. Ozolas susirinkime pabrėžė, kad pagrindinis nuosekliųjų centristų uždavinys – išsaugoti ir sustiprinti Centro sąjungą kaip veiksmingą politinę jėgą, turinčią įtakos Lietuvos valstybės stiprinimui. Frakcijos nariai pirmininku vienbalsiai išrinko R. Ozolą. Frakcijos susirinkimus posėdžio dalyviai nutarė rengti kartą per mėnesį. Nuspręsta skubiai pateikti Centro sąjungos valdybai reikiamus dokumentus Nuosekliųjų centristų frakcijai registruoti.

Centro sąjungos vadovams nebuvo priimtinas frakcijos aktyvumas ir kritiškas požiūris. Buvo trukdoma jai steigtis. Antai partijos valdyba atsisakė registruoti frakciją, nes ši nepateikusi programos, keturi frakcijos nariai nesumokėję nario mokesčio. Tačiau 2002 m. birželio 4 d. LCS sekretoriato potvarkiu Nuosekliųjų centristų frakcija buvo įregistruota.

2002 metų rudenį NCF nariai pirmieji pajuto gilėjančią partijos krizę. Artėjant savivaldybių tarybų ir prezidento rinkimams, buvo juntamas organizacinis pakrikimas. Grupė partijos funkcionierių dirbo ne K. Glavecko, bet V. Adamkaus rinkimų štabe. Visuomenėje pasklido gandai, kad Centro sąjunga byra. Frakcija įpareigojo R. Ozolą partines problemas viešai paskelbti artėjančioje Centro sąjungos konferencijoje.

2002 m. spalio 26 d. įvykusioje partijos konferencijoje buvęs LCS pirmininkas ir vadovybei oponuojančios Nuosekliųjų centristų frakcijos atstovai kelis kartus priminė, kad atsakomybė už būsimųjų rinkimų rezultatus tenka dabartiniams lyderiams. R. Ozolas susidariusią situaciją Centro sąjungoje pavadino „daugiau nei sudėtinga“. Pasak jo, po pralaimėtų 2000 metų Seimo rinkimų pasikeitus centristų lyderiams, rinkėjai nesulaukia aiškių žingsnių, rodančių naują partijos veiklos kryptį. Kartu R. Ozolas pripažino, kad jei vadovybė nespręs partijos problemų, įmanomas ir jos skilimas. „Demokratija be ribų išsisėmė“, – pareiškė jis ir pasiūlė nustatyti aiškesnius kriterijus dėl „nepritampančiųjų“ savanoriško pasitraukimo ir energingiau šalinti piktybiškus

kenkėjus*. Po ilgos pertraukos tai buvo pirmas realus partijos padėties įvertinimas. Tačiau situacija po konferencijos nesikeitė.

Nuosekliųjų centristų frakcija ieškojo būdų, kaip iš sąstingio išjudinti partiją. 2002 m. gruodžio 20 d. susirinkime R. Ozolas iškėlė šūkį „Mūsų namai – Lietuva“, kuris turėjo tapti partiečių vienijančia idėja. Nutarta aktyviau rengtis būsimajam suvažiavimui, jame pabandyti atnaujinti partijos vadovybę.

Kai 2003 m. sausio 8 d. K. Glaveckas paskelbė apie Centro sąjungos susijungimą su LLS ir MKDS, žinia nustebino ne tik eilinius partiečius, bet ir tarybos narius. Centro sąjungos steigėjas, tarybos narys Arūnas Grumadas sausio 10 d. bendrapartiečiams išplatino laišką, kuriame stebėjosi partijos vadovų veiksmais ir kvietė „visus ramiai pagalvoti ir nepriimti skubotų, šiandien gal ir patrauklių sprendimų“**. Jungimosi idėja ypač skausmingai veikė partijos veteranus. Jie buvo psichologiškai „suaugę su Centro sąjunga, centristo sąvoka buvo jų pasididžiavimas. Jungimosi proceso spartinimas tuo metu nebuvo naudingas susilpnėjusiai partijai. Kai kurie baiminosi, neva naujame politiniame darinyje dominuos dešinieji liberalai. Be to, Centro sąjungos vadovai neturėjo jokių ideologinių argumentų partijų susijungimui pagrįsti. Jie operavo tik pragmatiniais dalykais – finansais, greita valdžia. Atrodė, kad kai kuriems partijos funkcionieriams nusibodo laukti galimybės užkopti į valdžios olimpą.

2003 m. sausio 14 d. LCS, LLS ir MKDS pirmininkams pasirašius susitarimą dėl vidurio dešiniųjų pakraipos partijų vieniėjimosi, žiniasklaida ėmė prognozuoti Centro sąjungos skilimą. Tokią pat nuomonę spaudos konferencijoje pareiškė ir buvęs Centro sąjungos pirmininkas R. Ozolas. Jis teigė bursiąs apie save nepatenkintus narius ir tikino, kad partija išliks. Nuosekliųjų centristų frakcija tapo savotišku Centro sąjungos išsaugojimo

forpostu. Frakcijos lyderiai kituose partijos skyriuose ėmė ieškoti bendraminčių. Sausio 18 d. Vilniuje įvyko Centro sąjungos narių, nesutinkančių su partijos naikinimu, pasitarimas. Jame dalyvavo skyrių atstovai iš Vilniaus, Klaipėdos, Šiaulių, Elektrėnų, Varėnos, Jonavos. Pasitarime buvo diskutuojama apie partijos išsaugojimo galimybes ir perspektyvas. Skyrių atstovai nutarė sudaryti koordinacinę grupę, kuri parengtų programinį dokumentą. Pasitarime iškelti pagrindiniai artimiausi tikslai: 1) pasirengti Lietuvos centro sąjungos suvažiavimui, siekiant jame surinkti trečdalį delegatų balsų ir taip išsaugoti partiją; 2) nepavykus surinkti trečdalio delegatų balsų, pradėti rengtis kurti naują partiją, išsaugant „centro“ sąvoką ir narius, nenorinčius pereiti į naujai kuriamą partiją*.

2003 m. kovo 29 d. vykęs Lietuvos centro sąjungos suvažiavimas pritarė partijos jungimuisi su Lietuvos liberalų sąjunga ir Moderniųjų krikščionių demokratų sąjunga. Nesutinkantiems su šiuo sprendimu liko dvi alternatyvos: pasitraukti iš politikos arba steigti Lietuvos centro partiją. Toks sprendimas buvo priimtas balandžio 26 d. Vilniuje. Atvykę iš įvairių Lietuvos kampelių, centristai aptarė Centro partijos steigėjų parašų rinkimo organizavimą, Centro partijos skyrių struktūrą, finansavimą, statuto projektą. Pasitarimo dalyviai nutarė surinkti per tūkstantį steigėjų parašų. Šį darbą turėjo organizuoti susirinkimo išrinkti koordinatoriai Kaune, Klaipėdoje, Vilniuje, Mažeikiuose, Šiauliuose, Joniškėje, Panevėžyje, Tauragėje, Vilkaviškyje, Alytuje, Jonavoje, Plungėje, Radviliškyje, Šakiuose, Elektrėnuose, Varėnoje, Skuode, Palangoje, Kretingoje, Kupiškėje.

Prasidėjus parašų rinkimo akcijai, paaiškėjo, kad Centro sąjungos vadovybė dar 2003 m. sausio 16 d. Valstybiniame patentų biure dešimčiai metų užregistravo keturių partinių organizacijų pavadinimus: 1) Lietuvos centro partija (Nr. 2003071), 2) Lietuvos

* Gumuliauskas A. Nacionalinė centro partija – centrismo idėjų tęsėja // *Centrizmas Lietuvoje*, p. 85.

** Ten pat, p. 86.

* Ten pat, p. 86.

centro judėjimas (Nr. 2003072), 3) Lietuvos centristų sąjunga (Nr. 2003073) ir 4) Lietuvos centro sąjunga (Nr. 2003074)*.

Tai buvo buvusių bendražygių dūris peiliu į nugarą savo mokytojui ir partijos kūrėjui R. Ozolui. Šiuo neetišku žingsniu norėta sukludyti atsikuriančiai partijai savo pavadinime pavartoti „centro“ sąvoką. Inicijatyvinė grupė, apsvarsčiusi daugiau kaip dešimt galimų variantų, pasirinko Nacionalinės centro partijos (NCP) pavadinimą. Jis buvo artimiausias ir atspindėjo siekius atstovauti nacionaliniams Lietuvos interesams. 2003 m. gegužės 2 d. partijos pavadinimas užregistruotas Valstybiniame patentų biure. Taip inicijatyvinė partijos atkūrimo grupė siekė apsaugoti nuo galimų oponentų trukdymų.

Surinkus per tūkstantį partijos steigėjų parašų, 2003 m. birželio 1 d. Vilniuje, Mokslų akademijos Didžiojoje salėje, įvyko atkuriamasis Nacionalinės centro partijos suvažiavimas. Delegatai priėmė partijos steigėjų atstovų suvažiavimo deklaraciją, kuri skelbė:

„Mes, Nacionalinės centro partijos steigėjų atstovai, 2003 metų birželio 1 dienos suvažiavime, būdami ištikimi centristinėms pažiūroms; Lietuvos centro judėjimo ir Lietuvos centro sąjungos deklaruotoms pamatinėms politinio veikimo nuostatoms, suprasdami, kad: Lietuvos Respublika nuo šiol yra susieta su NATO ir Europos Sąjunga; valstybėje yra būtina nuomonių sklaida ir partinė sistema; remdamesi Lietuvos Respublikos Konstitucija ir įstatymais, nutariame: pratęsdami Lietuvos centro judėjimo ir Lietuvos centro sąjungos veiklą, įkurti Nacionalinę centro partiją.“

Suvažiavime priimtose partijos programinėse nuostatose pabrėžiama, kad Nacionalinė centro partija yra Lietuvos nacionalinių interesų atstovavimo ir gynimo politinė organizacija Lietuvai gyvenant ir veikiant pasaulio globalizacijos sąlygomis. Dokumente nustatytas partijos tikslas – „nacijos suvereniųjų galių išsaugojimas ir stiprinimas“. „Mūsų namai – Lietuva“ tapo partijos šūkiu.

* Ten pat, p. 87.

Atkuriamasis suvažiavimas partijos pirmininku vienbalsiai išrinko R. Ozolą. Šias pareigas jis ėjo nuo 2003 m. liepos 4 d. iki 2008 m. sausio 4 d., o 2008 metais buvo išrinktas Lietuvos centro partijos garbės pirmininku. Tad po Nacionalinės centro partijos atkuriamojo suvažiavimo Centro sąjunga galutinai suskilo į tris dalis: viena susijungė su LLS ir MKDS į naują partiją, antra pasitraukė iš politikos arba perėjo į kitas politines organizacijas, o trečia atkūrė NCP.

Vykstant atkuriamiesiems darbams, Nacionalinei centro partijai teko dirbti šiomis kryptimis: kurti partiją ir telkti vidurio politinės jėgas; memorandumų, pareiškimų, kreipimųsi forma reaguoti į svarbiausius šalies vidaus ir užsienio politikos įvykius; aktyviai dalyvauti viešose visuomeninėse-politinėse akcijose.

Dėl lėšų stokos partija negalėjo plačiai reikštis žiniasklaidoje, visuomeniniuose ar politiniuose renginiuose. Buvo juntama tam tikra informacinė blokada, nenoras, kad Lietuvos žmonės sužinotų apie atsikūrusią politinę organizaciją, kuri 2005 m. gegužės 21 d. atgavo senąjį pavadinimą ir pasivadino Lietuvos centro partija. Suprantama, nebūdama parlamentine partija, ji nesulaukė didelio visuomenės susidomėjimo. Tik šalyje gerai žinomas partijos lyderis R. Ozolas buvo išimtis. Tačiau ir jį dažnai ignoruodavo žurnalistai, politikai. Aiškiai buvo matyti, kad R. Ozolą norima nustumti į šalies politikos paraštes ir demoralizuoti taip, kad iš ten niekada nebegrįžtų.

Tačiau jo sukurta centrizmo ideologija gyvybingumo neprado. Šiandienos besikeičiantis pasaulis aktualizuoja R. Ozolo politinio centro, kaip nacionalinių interesų reiškėjo, pozicijas. Stiprėja poreikis sugrįžti prie tikros politikos, kurioje vyrautų idėjų kova, o ne vien interesų susidūrimai.

Romualdo Ozolo gyvenime visuomeninė veikla buvo glaudžiai persipynusi su politiko veikla. Sunku net pasakyti, kuri buvo svarbesnė jam pačiam. Aišku tik tiek, kad savo visuomenine veikla jis padarė daugiau nei kiti, turėdami aukščiausiąją valdžią valstybėje.

Ryškiausiai jo visuomeninė veikla ėmė skleistis 1988 m. birželio 3 d. gimus Sąjūdžiui. Nuo pat Sąjūdžio susikūrimo iki Steigiamojo suvažiavimo R. Ozolas buvo faktinis Sąjūdžio lyderis. Kaip vienas iš jos kūrėjų patekęs į Sąjūdžio iniciatyvinę grupę, jis galėjo būti Sąjūdžio lyderis ir 1990 m. kovo 11 d., tačiau istorija viską sudėliojo kitaip.

Pabuvęs apie dešimt metų politikoje (1990–2000), jis vėl grįžo į visuomeninį gyvenimą, šį kartą – jau nepriklausomos Lietuvos. Tačiau, kaip paaiškėjo, siekiant įgyvendinti tai, kas sąjūdininkui atrodo svarbu valstybei, šiandien (t. y. iki 2019 metų. – A. M.) gali susidurti su dar didesniu aukščiausiosios valdžios pasipriešinimu nei 1988–1989 metais.

Dar iki Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susikūrimo R. Ozolas buvo vienas iš visuomeninio gyvenimo lyderių Lietuvoje. 1980–1989 metais dirbdamas „Minties“ leidyklos vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoju, jis telkė to meto intelektualus labai reikšmingam darbui – didinti Lietuvos žmonių pilietinį sąmoningumą. Nemažai tų žmonių vėliau tapo Sąjūdžio veiklos branduoliu, ypač Vilniuje.

Suprantama, kalbant apie vieną garsiausių to meto „Minties“ leidyklos leistų darbų – „Filosofijos istorijos chrestomatiją“, būtina paminėti ir jos sudarytojo, vėliau taip pat labai daug prisidėjusio prie Sąjūdžio gimimo, filosofo Bronislovo Genzelio ir jo kolegos bei bendraminčio Bronislovo Kuzmicko vaidmenį. Nenuostabu, kad jie abu nuo pirmųjų dienų, kaip ir R. Ozolas, tapo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariais.

Kai 1987 metais prie „Žinijos“ draugijos buvo įkurtas filosofų diskusijų klubas „Kultūra ir istorija“, filosofai intelektualai, iki tol būręsi apie „Minties“ leidyklą, rinkdavosi čia, susitikdavo su meno, mokslo žmonėmis, jaunimu, diskutuodavo aktualiais Lietuvos gyvenimo klausimais. R. Ozolo vaidmuo organizuojant klubo veiklą vėlgi buvo svarbus, ir jo dėka šis klubas tapo labai populiarus.

1988 metų balandį diskusijų klube buvo perskaitytas garsusis Arvydo Juozaitis pranešimas apie politinę kultūrą Lietuvoje. Jame pavasarį ir pats R. Ozolas perskaitė savo pranešimą „Mūsų galia ir negalios“, kurį kai kurie autoriai įvardija kaip programinį Lietuvos ateities dokumentą. Politologo Algimanto Jankausko nuomone, šiame pranešime sudėlioti Atgimimo programos stulpai, pagrindinės sąvokos.

Tai, kad R. Ozolas buvo vienas iš diskusijų klubo lyderių, kad į jį kreipdavosi su savo siūlymais bei idėjomis ir kiti visuomenininkai, įvairių profesijų žmonės, kurie lankėsi šiame klube, byloja, pavyzdžiui, ir dailininko Broniaus Leonavičiaus patirtis. Pasipiktinęs sovietų Lietuvos valdžios sprendimu neleisti daugiau rinktis klubui „Žinijos“ draugijoje, jis, kaip neseniai išrinktas Dailininkų sąjungos vadovas, pasiūlė šiai veiklai savo visuomeninės organizacijos patalpas. Todėl to klubo veikla ir nenutrūko. Savo pasiūlymą B. Leonavičius išsakė ne kam kitam, o būtent R. Ozolui. Sąjūdis veiklos pradžioje taip pat galėjo naudotis Dailininkų sąjungos patalpomis. Keista, kad taip ilgai šis pastatas nenusipelnė kokios nors atminimo lentos, o labai drąsūs B. Leonavičiaus žingsniai gana retai prisimenami.

Nenuostabu, kad A. Juozaitis ir B. Leonavičius vėliau tapo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariais. Jų kelias į Sąjūdį taip pat buvo labai natūrali jų gyvenimo tąsa.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad tuo metu ne vienas žmogus, skatinamas ir remiamas tokių žmonių kaip R. Ozolas, ryžosi aktyvesnei visuomeninei veiklai.

Kilus pirmiesiems judėjimams dėl paminklosaugos, dėl Rasų kapinių ar priešinantis dėl namo Tiltu gatvėje nugriovimo R. Ozolo žodis buvo labai svarbus. Paminklosaugos judėjimai 1987–1988 metais tapo vienu iš Sąjūdžio gimimo šaltinių.

Šiuos fragmentus – o jų galima būtų įvardyti gerokai daugiau – miniu tik dėl to, kad būtų paliudytas R. Ozolo kelias į Sąjūdį ir natūralus jo tapimas lyderiu. Deja, labai nenatūraliai jis iš ten buvo išstumtas, o tai turėjo pasekmių ir mūsų valstybės raidai, ir jos kokybei.

Šiame straipsnyje negaliu nepaminėti ir daugelio kitų aktyvių Sąjūdžio kūrėjų, nes kartu su R. Ozolu jie buvo tiesiog viena bendraminčių grupė.

Iki 1988 metų birželio Lietuvoje kunkuliavo įvairiopa visuomeninė veikla, todėl galima numanyti, kad anksčiau ar vėliau būtų atsiradę ir tai, kas tapo Sąjūdžiu. Labai svarbūs buvo aplinkosaugos judėjimai. Zigmas Vaišvila, aktyviai juose dalyvaudamas, ir tapo vienu iš Sąjūdžio kūrėjų.

Esminį postūmį Sąjūdžiui davė Ivaro Raigo iš Estijos liaudies fronto atvykimas 1988 metų gegužės pabaigoje į konferenciją Žemės ūkio ekonomikos institute. Ją organizavo instituto direktoriaus pavaduotoja Kazimiera Prunskienė. Kaip to paties instituto darbuotoją K. Prunskienė supažindino su I. Raigu ir mane. Matydamas svečio nepasitenkinimą susitikimo su Lietuvos ekonomistais eiga, pasiūliau pabendrauti su to meto aktyviais visuomenininkais.

Susitikime su I. Raigu dalyvavę mūsų ekonomistai Lietuvos ateitį, deja, suvokė tik per atskirų įmonių, bet jokių būdu ne respublikos savarankiškumą. O ką kalbėti apie kokius nors ekonomistų planus dalyvauti kuriant Liaudies frontą Lietuvoje!

Mokslų akademijos salę I. Raigo susitikimui su visuomenininkais padėjo gauti Gintaras Songaila, vienas iš paminklosaugos judėjimo Lietuvoje įkūrėjų. Po susitikimo su R. Ozolu, kaip vienu svarbiausių žmonių, aptarėme galimybę kurti kažką panašaus į Estijos liaudies frontą.

Buvo sutarta, kad praėjus savaitei po 1988 m. gegužės 27 d. Mokslų akademijoje vykusio susitikimo su I. Raigu, birželio 3 d., taip pat Mokslų akademijoje, bus rengiamas kitas susitikimas, kuriame turėtų būti įkurtas toks pat liaudies frontas Lietuvoje. Iš aktyviausių gegužės 27 d. susitikimo dalyvių buvo suformuota organizacinė grupė, kuri turėjo pakviesti į ją garsiausius Lietuvos mokslo, kultūros žmones, visuomeninio gyvenimo aktyvistus.

Į šią grupę įėjo Z. Vaišvila, G. Songaila, Artūras Skučas, Saulius Lapienis ir šių eilučių autorius. Labai aktyviai įsitraukė ir A. Juozaitis.

Per Vilnių nuskriejo žinia: Mokslų akademijos salėje birželio 3 d. bus įkurtas liaudies frontas. Birželio 2 d. Verkiuose vykusio susitikimo „Kaip įveikti biurokriją“ dalyviai tai žinojo. Susitikimo pabaigoje R. Ozolas pasiūlė visiems dalyviams ateiti birželio 3 d. į Mokslų akademijos salę kurti judėjimo, o mudu nusprendėme pasitarti, kaip geriau organizuoti tą renginį, pagalvoti, kokius žmones siūlyti į judėjimo iniciatyvinę grupę.

Spontaniškai prisijungė A. Skučas, Eigirdas Gudžinskas. Per Tauro kalno papėdėje vykusį pokalbį sutarėme: R. Ozolas ir A. Medalinskas ves tą renginį, iki bus įkurtas Liaudies frontas, arba, kaip tuo metu aiškėjo, Sąjūdis. Ten pat surašėme ir galimų kandidatų į šio judėjimo iniciatyvinę grupę pavardes.

Nors Mokslų akademijos prezidiumo vyriausiasis mokslinis sekretorius Eduardas Vilkas ir pakeitė visą birželio 3 d. renginio eigą, Sąjūdis buvo įkurtas. R. Ozolas nuo pirmų akimirkų tapo jo faktiniu vadovu. Sutarta, kad formalaus vadovo Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje nebus.

Sąjūdžio kūrėjai gerai suprato, kad būtent R. Ozolas tuo metu buvo faktinis Sąjūdžio lyderis ir ideologas. Ir dėl tos tiesos niekas įsižeisti neturėtų.

Vytauto Landsbergio čia neminiu tik dėl to, kad prie Sąjūdžio kūrimo darbų jis neprisidėjo. Dalis kitų Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių taip pat buvo tik išrinkti į šią grupę nebūdami jo kūrėjais,

tačiau jie tokiais ir neskelbiami. Maža to, kitaip negu daugelis birželio 3 d. susirinkusių Mokslų akademijos salėje, V. Landsbergis netikėjo, kad ir tą dieną gali gimti kas nors reikšminga, kuo tapo Sąjūdis. Po spontaniškos kalbos jis išėjo ir nedalyvavo pirmame sukurto Sąjūdžio iniciatyvinės grupės posėdyje Mokslų akademijos Mažojoje salėje, kur visi tarėsi, ką Sąjūdis toliau darys. Šiam pirmajam Sąjūdžio iniciatyvinės grupės susitikimui pirmininkavo R. Ozolas, ir tai buvo visiškai suprantama.

Kai po dešimties dienų, birželio 13 d., Sąjūdžio iniciatyvinė grupė surengė susitikimą su visuomene Agroskaičiavimo centre, kur pristatė veiklos planus, kaip ir buvo sutarta Sąjūdžio iniciatyvinės grupės, programinių pranešimą perskaitė R. Ozolas.

Tik kažkodėl to pranešimo tekstas nepakliuvo į „Sąjūdžio žinias“, todėl šis svarbus faktas buvo primirštas, nors kai kuriais kitais klausimais tada daryti pranešimai buvo išspausdinti. Kilus iniciatyvai leisti neformalų laikraštėlį, kuriame būtų skelbiama informacija apie Sąjūdžio veiklą (idėja kilo dizaineriui Jonui Malinauskui, jis ją pasidalijo su manimi), vėlgi pirmiausia tartasi su R. Ozolu.

Sąjūdžiui surengus susitikimus su komunistinės Lietuvos vadovais Rašytojų sąjungoje ir Centro komitete, Sąjūdžiui atstovavo ir pokalbiams vadovavo taip pat R. Ozolas. V. Landsbergis šiuose susitikimuose kaip tik pirmą kartą ir pasirodė.

Kai Sąjūdžio iniciatyvinės grupės viduje susiformavusi neformali jaunimo grupė pasiūlė surengti pirmą viešą akciją dėl Trakų istorinio paveldo saugojimo, vienas pirmųjų, su kuo tartasi, buvo R. Ozolas. Su juo tartasi ir dėl Sąjūdžio simbolikos.

Tik rengiant birželio 24 d. mitingą Gedimino aikštėje R. Ozolas neturėjo ryškesnio vaidmens. Kodėl taip atsitiko, atsakymo nėra. Galbūt R. Ozolas pajuto savo, kaip pernelyg aiškaus lyderio, statusą ir, remdamasis nuostata, kad Sąjūdyje lyderių nėra, nusprendė pasidalyti atsakomybe.

Pagrindinę kalbą mitinge tada pasiūlyta pasakyti Justinui Marcinkevičiui, bet jis, būdamas kuklus, atsisakė. Tada pasiūlė

kalbėti V. Landsbergis. Patį mitingą, kaip sutarta, vedė viena reikšmingesnių to meto Sąjūdžio figūrų – A. Juozaitis.

Pirmajam mitingui Vingio parke vadovavo jau kitas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys – Vytautas Petkevičius. Tačiau pirmąjį pranešimą Sąjūdžio vardu perskaitė R. Ozolas.

Apie R. Ozolo vaidmenį kiekviename Sąjūdžio žingsnyje galima kalbėti labai daug. Priminsiu tik dar keletą, mano manymu, labai reikšmingų momentų.

Būtent R. Ozolas pasiūlė surengti mitingą 1988 m. rugpjūčio 23 d. ne Gedimino aikštėje, o Vingio parke. Jis kartu su A. Juozaičiu buvo tie, kurie stėjo ginti disidentų, budėjusių Gedimino aikštėje, nors šiame procese dalyvavo ir daugiau sąjūdininkų.

Suvokdamas, kad savilaidos būdu leidžiamos „Sąjūdžio žinios“ negali patenkinti kylančio judėjimo poreikių, R. Ozolas rūpinosi, kad sovietų valdžia leistų spausdinti pirmąjį oficialų Sąjūdžio laikraštį „Atgimimas“. Jis tapo šio laikraščio redaktoriu ir faktiškai įteisino savo, kaip Sąjūdžio ideologo, statusą. Juo kurį laiką dalijosi su A. Juozaičiu, redagavusiu „Sąjūdžio žinias“.

R. Ozolas vadovavo Sąjūdžio programos rengimui, kuriai idėjas surašė ir kiti sąjūdininkai. Galutinį jos tekstą abu su A. Juozaičiu sudėliojo savo kabinete „Minties“ leidykloje.

Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime R. Ozolas taip pat skaitė pagrindinį pranešimą. Tai būtų buvę daug labiau įsiminta, jei ne paskutiniu momentu V. Landsbergiui kilusi idėja atvesti į suvažiavimą Landsbergį vyresnįjį – į tai ir nukrypo visas žiniasklaidos dėmesys.

Vis dėlto Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas būtent už R. Ozolą atidavė daugiausia balsų – 193. Po jo ėjo K. Prunskienė (192 balsai), trečias – V. Landsbergis (187 balsai).

Tačiau iš karto po Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo R. Ozolas pamažu prarado lemiamą vaidmenį Sąjūdyje. Jis kaip Sąjūdžio kandidatas dar tapo LTSR Aukščiausiosios Tarybos deputatu, o

vėliau – ir TSRS liaudies deputatų suvažiavimo delegatu, tačiau į 1990 m. kovo 11-ąją atėjo jau tik kaip antras Sąjūdžio žmogus.

Kodėl taip atsitiko ir apskritai kas nutiko, kad visi Sąjūdžio kūrėjai nuo Steigiamojo suvažiavimo iki 1990 m. kovo 11 d. buvo pastūmėti į šalį, – atskiras klausimas, vertas detalesnės analizės. Apibendrinamas galiu tik pasakyti, kad visi Sąjūdžio kūrėjai savo kailiu patyrė daugelio revoliucijų patirtį: idealistai jas rengia ir vykdo, o vaisius į savo rankas perima kiti.

Svarbu pažymėti dar keletą ypač reikšmingų darbų, kuriuos R. Ozolas pats ar kartu su kitais Sąjūdžio kūrėjais atliko nuo 1988 m. spalio iki 1990 m. kovo 11 dienos.

1989 m. vasario 16 d. Sąjūdis ryžosi paskelbti Nepriklausomybės siekį. Tai padarė Sąjūdžio Seimo nariai, susirinkę į iškilmingą sesiją Kaune, taip tapdami tarsi Nepriklausomybės siekio Lietuvoje signatarais.

R. Ozolas buvo tarpininkas tarp radikalaus Kauno Sąjūdžio sparno ir radikalių jaunimo grupės Sąjūdžio Seimo taryboje, kurie reikalavo 1989 m. vasario 16 d. skelbti Nepriklausomybę Sąjūdžio veiklos tikslu, ir daug nuosaikesnio tuo metu jau Sąjūdžio vadovo V. Landsbergio, taip pat Sąjūdžio atsakingojo sekretoriaus Virgilijaus Čepaičio. Reikėjo padėti labai daug pastangų, kad atsargesniojo sparno atstovai būtų įtikinti deklaruoti Nepriklausomybės siekį.

Jeigu ne R. Ozolas ir kiti Sąjūdžio kūrėjai, remiami Kauno Sąjūdžio ir Sąjūdžio žmonių iš kitų Lietuvos vietų, greičiausiai Sąjūdžio vadovybė ir 1990 m. kovo 11 d. nebūtų pasiryžusi paskelbti nepriklausomybės. Tai rodo 1990 m. kovo 10 d. vykusio sąjūdininkų pasitarimo stenograma ir 2010 m. kovo 10 d. minint Nepriklausomybės atkūrimo dvidešimtmetį „Lietuvos žiniuose“ išspausdinta apskritojo stalo diskusija, kur šį faktą pripažino ir V. Landsbergis.

Kai 1990 m. kovo 11 d. Aukščiausiosios Tarybos pirmininku buvo išrinktas V. Landsbergis, R. Ozolui jis nepasiūlė pirmininko

pavaduotojo pareigų Aukščiausiojoje Taryboje, nepaisydamas dar gana reikšmingo R. Ozolo, kaip antrojo žmogaus Sąjūdyje, statuso.

Daugeliui sąjūdininkų, įskaitant, suprantama, ir R. Ozolą, tai buvo nesuvokiamas žingsnis. Jeigu ne K. Prunskienės, kaip Vyriausybės vadovės, siūlymas tapti ministro pirmininko pavaduotoju, vienas svarbiausių Sąjūdžio kūrėjų, antras pagal svarbą Sąjūdžio žmogus po triuškinamos judėjimo pergalės galėjo likti eiliniu Aukščiausiosios Tarybos nariu. Taip R. Ozolas susidūrė su intrigomis ne tik Sąjūdyje, bet ir politikoje.

Dešimt metų politinės veiklos nesunaikino R. Ozolo kaip visuomenininko dvasios. 2010 metais jis išitraukė į visuomeninio diskusijų forumo „Tauta, piliečiai, valstybė“ kūrimą.

Idėja įkurti tokį diskusijų forumą kilo prie „Lietuvos žinių“ apskritojo stalo, kurį nuo 2008 metų teko vesti man. Dažni pokalbių apie iššūkius valstybei dalyviai buvo Sąjūdžio kūrėjai, kiti aktyvūs visuomenininkai.

Pamažu brendo mintis perkelti šias diskusijas į viešąją erdvę pasirenkant Mokslų akademijos salę kaip vieną simboliškiausių tokių diskusijų vietų.

Forumo iniciatoriai buvo Sąjūdžio kūrėjai R. Ozolas, B. Genzelis ir šių eilučių autorius. Į pirmąjį šio forumo renginį, pavadintą „Ar esame mūsų valstybės šeimininkai“, susirinko daug Sąjūdžio pradininkų ir kitų visuomenininkų. Daugelis tikėjosi, kad šiame renginyje bus įkurtas koks nors visuomeninis darinys, bet taip neatsitiko. Prieš tai po tam tikrų diskusijų forumo iniciatoriai pritarė R. Ozolo minčiai, kad tai turėtų būti tik diskusijų forumas (tokių tuo metu trūko) be formalios struktūros.

Pirmajame forumo renginyje garsiąją paskutinę kalbą kaip savotišką testamentą Lietuvai pasakė J. Marcinkevičius. Forumo renginiuose kalbėjo ir kiti sąjūdininkai. Į jo veiklą išitraukė taip pat ir jauni žmonės, pavyzdžiui, Vytautas Sinica. Taigi forume, kaip ir 1987–1988 metais diskusijų klube, vyresniosios kartos

visuomeninio gyvenimo autoritetai susitiko su jaunimu, kuris aktyvus yra ir šiandien.

Kalbėdamas pirmojoje forumo diskusijoje R. Ozolas atsakė į klausimą, ar esame savo valstybės šeimininkai. Jis pareiškė: „Vie-nareikšmiškai – ne. Valdžia nusavino valstybę, o piliečius paliko už durų. Ir belskis nesibeldęs, pilieti. Negirdės.“

Vargu ar tokios ir panašios mintys, kurias forumo skleidė sąjūdininkai ir kiti visuomenininkai, galėjo patikti tuometinei aukščiausiajai valdžiai, todėl forumo iniciatoriams vis dažniau imti siųsti signalai, kad jų susirinkimai nepageidautini. Visai kaip diskusijų klubui „Žinijos“ draugijoje Sąjūdžio judėjimo išvakarėse.

Tuo metu visuomenėje jau ėmė aktyviai bręsti įvairios iniciatyvos, kilo daug įvairiausių diskusijų, ir R. Ozolas kartą prisipažino, kad jam tai atrodo kaip naujo Sąjūdžio gimimas. Jis pakilo tam, ką pats vadino tarsi neužbaigtų Sąjūdžio darbų pratęsimu.

Tuo metu mažiausiai du dalykai R. Ozolui buvo svarbūs. Tą būtina pasakyti, nes šiandien mūsų žiniasklaidoje pasitaiko įvairių klaidingų interpretacijų ta tema.

Visų pirma, tai judėjimas „Už teisingumą“, gimęs beveik prieš septynerius metus, 2012 m. pavasarį. Jis buvo visuomeninio aktyvumo, sukeldo forumo „Tauta, piliečiai, valstybė“ Mokslų akademijoje, tąsa. Nenuostabu, kad šios iniciatyvos ėmėsi vėlgi trys Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai: R. Ozolas, B. Genzelis ir aš, nors buvo ir kitų rėmėjų iš pirmosios sąjūdininkų kartos.

Judėjimas gimė kaip reakcija į neteisėtą Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos vadovų atleidimą. Kilo visuomeninė iniciatyva ginti šiuos pareigūnus ir reikalauti aukščiausiosios valdžios atsakomybės. Viso to nereikia painioti su kitomis po kurio laiko įsiplieskusiomis kitų žmonių iniciatyvomis, įskaitant įvykius Garliavoje. Ir šiandien galima aptikti frazių, neva R. Ozolas užsilipo ant „violetinių barikadų“.

Reikia aiškiai pasakyti: judėjimas „Už teisingumą“ buvo ne apie tai. Jo iniciatoriai tik nepritarė žmonių vaizdavimui įvairiomis spalvomis

ir bet kokioms neteisingumo apraiškoms. Tačiau nė vienas iš Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narių, išitraukusių į judėjimą „Už teisingumą“, nedalyvavo „Drąsos kelio“ ar kitoje veikloje, susijusioje su įvykiais Garliavoje, todėl neturėtų būti su šia veikla kaip nors tapatinami.

Judėjimas „Už teisingumą“ buvo išblaškytas ne be aukščiausiosios valdžios palaiminimo, viešojoje erdvėje apie jį imta rašyti nebūtus dalykus. Taip užuomazgoje žlugo svarbi Lietuvai iniciatyva turėti platų visuomeninį antikorupcinį judėjimą, kuris apie korupciją, valdžios piktnaudžiavimus kalbėtų visada, ir nesvarbu, kas tuo metu valdžioje.

Po to R. Ozolas pripažino, kad rankas nuleido nepajėgdamas tos situacijos pakeisti.

Kai jis drauge su šio judėjimo iniciatoriais B. Genzeliu ir A. Medalinsku buvo patraukti teisminėn atsakomybėn už protesto akcijos surengimą aikštėje prie parlamento rūmų, R. Ozolas karčiai šyptelėjo – sovietų laikais valdžia vengė imtis tokių priemonių prieš Sąjūdžio mitingų ir protesto akcijų rengėjus. Bet, antra vertus, ir valdžia dabar – kaip atėjusi iš sovietų laikų.

Teismas pripažino visuomenininkų konstitucinę teisę rengti protesto akcijas ir judėjimo „Už teisingumą“ iniciatorius išteisino. Už konstitucinių teisių pažeidimą buvo galima patraukti atsakomybėn bylos prieš sąjūdininkus iniciatorius, tačiau R. Ozolas laikėsi pozicijos, kad reikia jiems atleisti. Po to buvo galima stebėti įdomią situaciją: visi teismo prieš sąjūdininkus iniciatoriai pakilo karjeros laiptais. Teisėja, priėmusi išteisinamąjį nuosprendį sąjūdininkams, liko ten, kur ir buvo.

Žlugus judėjimui „Už teisingumą“, R. Ozolas vis dėlto negalėjo atsisakyti remti ir kitų visuomeninių iniciatyvų, kurios tada dar kurį laiką buvo ryškios. Jis kartu su bendraminčiais rūpinosi lietuvių kalbos išsaugojimu ir kalbėjo jai ginti surengtame mitinge, rėmė referendumo idėją dėl skalūnų dujų eksploatavimo, toliau dalyvavo jaunimo grupės „Pro patria“ renginiuose, kai galėdavo – ir tautinėse eisenose Gedimino prospektu.

Dėl tokios paramos visuomeninėms iniciatyvoms kiekvieną kartą jis susidurdavo su gausia kritikos kruša žiniasklaidoje, o tai negalėjo neturėti pasekmių ir sveikatai.

Kliuvo R. Ozolui nuolat ir dėl jo skeptiškos pozicijos Europos Sąjungos atžvilgiu, jo būgštavimų, kad ši tarpvalstybinė sąjunga gali užurpuoti valstybių suverenitetą.

Kalbant apie R. Ozolą kaip visuomenininką ir pilietiškai aktyvų Lietuvos žmogų, vieną visuomeninio gyvenimo lyderių, reikia paminėti dar du labai svarbius dalykus: jo veiklą leidžiant „Nepriklausomybės sąsiuvinį“, taip pat visą R. Ozolo palikimą, tiesiog neįkainojamą, unikalų mūsų šalies istorijai. Turiu minty ne tik jo paties parašytus ar įgarsintus tekstus, bet ir tai, ką jis išsaugojo.

Net jo kritikai, pavyzdžiui, apžvalgininkas Rimvydas Valatka, pripažįsta, kad R. Ozolas padarė labai daug, kad būtų autentiškai įvertinta Lietuvos modernioji istorija. Deja, jo manymu, tokių valstybininkų gerąją žodžio prasmę kaip R. Ozolas, kurie dirbo valstybei sunkiausiu metu, patirtis nebuvo tinkamai įvertinta ir panaudota.

Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys Z. Vaišvila yra pažymėjęs, kad R. Ozolo kruopštumas viską įrašant, aprašant, išvelgiant ir 1988 m. birželio 3-iąją Lietuvos mokslų akademijoje vykusio renginio svarbą bei padarant garso įrašą, daugybės kitų Atgimimo įvykių dokumentavimas yra neįkainojami. Jis atkreipė dėmesį, kad R. Ozolas tai, ką nuosekliai, tvarkingai sukaupė, teikė ne tik spaustuvėms, redakcijoms, bet parengė ir atidavė muziejui, Valstybės archyvu.

Viena produktyviausių R. Ozolo veiklos sričių visada buvo jo kalbos, tekstai, straipsniai, knygos. Jis dėjo labai daug pastangų, kad išleistų dienoraščius, atsiminimus, pamąstymus apie Sąjūdį ir Lietuvą. Net gulėdamas ligos patale nenurimo, kol nesužinojo, kad tikrai netrukus bus išleista knyga „Į nepriklausomą valstybę. Lietuvos Persitvarkymo sąjūdis 1988–1990“. Ji pasirodė prieš pat kovo 11-ąją. Knygoje sudėti svarbūs, prasmingi įvairių autorių, taip pat,

žinoma, ir paties R. Ozolo tekstai, bylojantys apie Sąjūdį kaip kelią, vedusį į nepriklausomybės atkūrimą.

Likus kelioms dienoms iki paliekant šį pasaulį, jis su džiaugsmu rankose laikė ir paskutinį savo redaguotą „Nepriklausomybės sąsiuvinį“ numerį. Šis leidinys byloja apie mūsų nepriklausomybės atkūrimą ir Lietuvos išbandymus. Tai lyg „Atgimimo“ tąsa. Žurnalo leidimu iki paskutinių R. Ozolo gyvenimo akimirkų ir šiandien rūpinasi jo bendražygiai, padeda platus pagalbininkų būrys.

Matyt, visi galime pripažinti, kad per pastaruosius keletą metų „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ R. Ozolui buvo vienas svarbiausių darbų. Kaip teigia Z. Vaišvila, žurnalas orientuojamas į istorinę, dokumentinę Atgimimo įvykių analizę, faktų ir dokumentų pateikimą, o ne į subjektyvius vertinimus ar istorinės tiesos iškreipimą.

Iš tikrųjų, tokio istorijos ir kultūros žurnalo, kuriame būtų įvertinami tiek sunkumai kuriant nepriklausomą valstybę, tiek dabarties iššūkiai, Lietuvoje dar nebuvo. Jo reikia. Ir nuo mūsų visų priklauso, ar šis R. Ozolo darbas bus toliau tęsiamas.

Pabaigai norėtusi atkreipti dėmesį į dar vieną momentą. R. Ozolas buvo viena ryškiausių modernios Lietuvos istorijos laikų asmenybių, vienas svarbiausių nepriklausomos Lietuvos kūrėjų, kurį labai šiltai prisimena daugelis Lietuvos žmonių.

Pažvelkime į valstybinius apdovanojimus, kuriuos už visuomeninę ir politinę veiklą gavo R. Ozolas. Lietuvos Nepriklausomybės medalis, skirtas 2000 metais visiems Nepriklausomybės Akto signatarams ir Sąjūdžio Seimo nariams, taip pat Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino antrojo laipsnio ordinas – aštuntasis pagal svarbą mūsų valstybės apdovanojimas. Gal tikrai, iš partinės mokyklos laikų į nepriklausomos Lietuvos valdžią atėjusiems žmonėms, mikliai pakeitusiems raudoną vėliavą su kūju ir pjautuvu į trispalvę, sunku suprasti, kas yra Sąjūdžio kūrėjas, ir deramai įvertinti jo nuopelnus valstybei. Juo labiau žmogaus, nusi-teikusio liaupsinti aukščiausiąją valdžią, keliaklupsčiauti.

Noriu tikėti, kad situacija netrukus pasikeis ir tokios asmenybės kaip R. Ozolas veikla bus įvertinta aukščiausiu valstybės apdovanojimu. To reikalautų ir teisingumas, kurio šio žmogaus darbai iki šiol vis dar nesulaukia.

Suprantama, tokie žmonės kaip R. Ozolas dirbo ne dėl apdovanojimų, o iš idėjos. Tikėdami Lietuva, dėl kurios nepriklausomybės negailėjo nieko gyvenime.

Trečia dalis

Romualdo Ozolo gyvenimo akimirkos:
nuotraukų galerija

Visos mūsų pradžios - mūsų.

Visos mūsų pradžios - mūsų.

Visos mūsų labaratorijos - mūsų.

Kam mūsų baigsis?

Ulenius
1987.03.11

R. 789

Pakeliui į respublikos fotografų stovyklą Nidoje. 1986 m. rugsėjis. Algimanto Žižiūno nuotrauka. LCVA

Diskusija „Ar įveiksime biurokratiją?“ Mokslininkų rūmuose Verkiuose. Vilnius, 1988 m. birželio 2 d. Jono Česnavičiaus nuotrauka. Romualdo Ozolo paramos fondas

Sąjūdžio iniciatyvinės grupės posėdis Lietuvos mokslų akademijos Mažonoje salėje. Iš dešinės: Bronislovas Genzelis, Algimantas Nasvytis, Romualdas Ozolas, Vytautas Radžvilas, Arvydas Juozaitis, Zigmas Vaišvila, Gintaras Songaila. Vilnius, 1988 m. birželio 3 d. Algimanto Žižiūno nuotrauka. LCVA

Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai Lietuvos trispalvės pakėlimo ceremonijoje. Vilnius, 1988 m. spalio 22 d. Zino Kazėno nuotrauka. Zino Kazėno asmeninis archyvas

Trispalvės iškėlimo Trakų salos pilyje iškilmės. Trakai, 1988 m. spalio 27 d. Kęstučio Svėrio nuotrauka. Kęstučio Svėrio asmeninis archyvas

SSRS liaudies deputatų palydos į Maskvą Gedimino aikštėje. Vilnius, 1988 m. lapkričio 24 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Sąjūdžio Seimo III sesija Kauno muzikiniame teatre. Posėdžio pirmininkai Audrius Butkevičius ir Romualdas Ozolas. Kaunas, 1989 m. vasario 15 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Andriaus Petrulevičiaus asmeninis archyvas

Juozo Zikaro paminklo „Laisvė“ atidengimo iškilmės. Kaunas, 1989 m. vasario 16 d. Vytauto Daraškevičiaus nuotrauka. Seimo archyvas

Sąjūdžio atstovai prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų, priėmus Lietuvos SSR konstitucijos pataisas dėl Lietuvos SSR įstatymų viršenybės. Iš kairės: Juozas Olekas, Kazimieras Motieka, Bronislovas Genzelis, Vaidotas Antanaitis, Romualdas Ozolas, Kazimira Danutė Prunskienė, Kazimieras Uoka, Vytautas Landsbergis. Vilnius, 1989 m. gegužės 18 d. Stasio Laukio nuotrauka. LCVA

Lietuvos atstovų registracija SSRS liaudies deputatų suvažiavime. Iš kairės: Bronius Genzelis, Egidijus Bičkauskas, Nikolajus Medvedevas; Romualdas Ozolas stovi dešinėje. Maskva, 1989 m. gegužė. Fotografas nenurodytas. LCVA

Sprendimą dėl Baltijos kelio organizavimo priėmusi Baltijos taryba. Iš kairės: Virgilijus Čepaitis, Martas Tarmakas, Edgaras Savisas, Bronislavas Juozas Kuzmickas, Reinas Veidemanas, Arvo Juntis, Romualdas Ozolas, Kiulo Arjakas, Ivaras Guodmanis, Valentina Zeilė, Dainis Ivansas, Arnoldas Klotinšas, Janis Lucanas. Talinas, 1989 m. liepos 15 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. Romualdo Ozolo paramos fondas

Sąjūdžio mitingas Kalnų parke Molotovo ir Ribentropo pakto 50-mečiui paminėti. Iš kairės: Sąjūdžio Seimo tarybos nariai Romualdas Ozolas, Vytautas Landsbergis, Romas Gudaitis, Bronislovas Genzelis. Vilnius, 1989 m. rugpjūčio 22 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos posėdis. Deputatai, Sąjūdžio Seimo tarybos nariai Romualdas Ozolas ir Justinas Marcinkevičius. Vilnius, 1989 m. gruodis. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

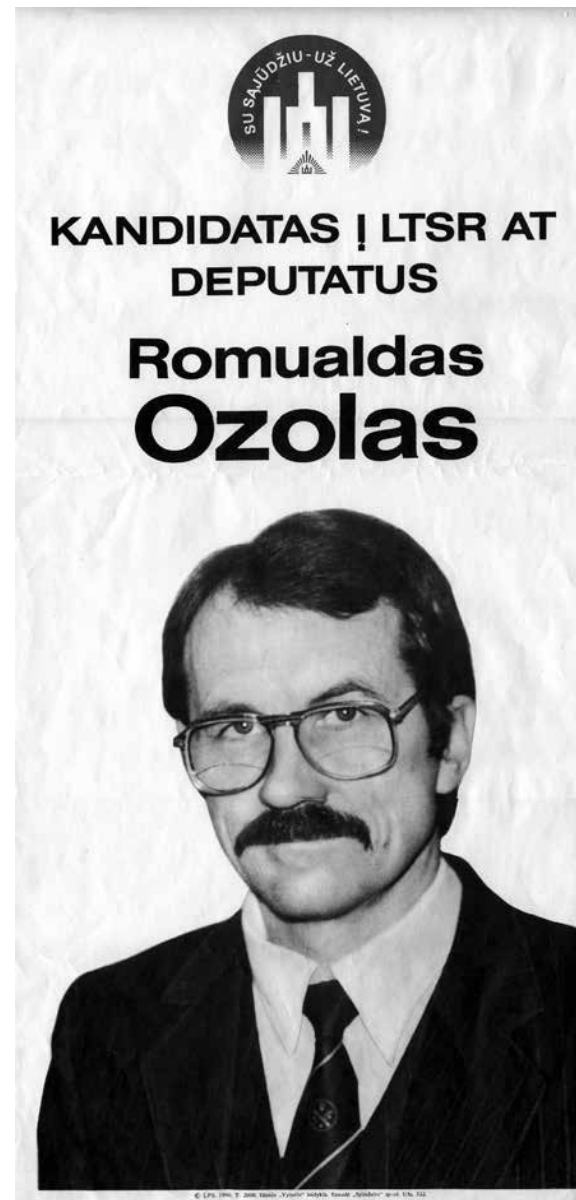

Sąjūdžio atstovų spaudos konferencija Lietuvos mokslų akademijos salėje. Iš kairės: Algimantas Čekuolis, Vytautas Landsbergis, Romualdas Ozolas. Vilnius, 1990 m. sausis. Vlado Ščiavinsko nuotrauka. LCVA

Sąjūdžio rinkiminė konferencija „Lietuvos kelias“ Vilniaus sporto rūmuose. Vilnius, 1990 m. vasario 3 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Romualdo Ozolo agitacinis rinkimų į Lietuvos Aukščiausiąją Tarybą plakatas. Vilnius, 1990 m. Seimo archyvas

Sąjūdžio Seimo tarybos nariai Kazimieras Motieka ir Romualdas Ozolas mitinge prie KGB rūmų. Vilnius, 1990 m. vasaris. Andriaus Petruličiaus nuotrauka. Andriaus Petruličiaus asmeninis archyvas

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmosios sesijos posėdis. Vilnius, 1990 m. kovo 11 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Romualdas Ozolas Lietuvos parlamento didžiajame kieme. Vilnius, 1990 m. kovo 11 d. Romualdo Jurgaičio nuotrauka. Romualdo Jurgaičio asmeninis archyvas

Prie Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos. Aukščiausiosios Tarybos patvirtinti pirmosios Vyriausybės vadovai: Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė, Ministro Pirmininko pavaduotojai Algirdas Mykolas Brazauskas ir Romualdas Ozolas. Vilnius, 1990 m. kovo 17 d. Andriaus Petruličiaus nuotrauka. Andriaus Petruličiaus asmeninis archyvas

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje. Vilnius, 1990 m. kovas. Algirdo Sabaliausko nuotrauka. LCVA

Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė ir Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje. Vilnius, 1990 m. kovas. Algirdo Sabaliausko nuotrauka. LCVA

Romualdas Ozolas mitinge Lietuvos Nepriklausomybei remti Vingio parke. Vilnius, 1990 m. balandžio 7 d. Pauliaus Lileikio nuotrauka. LCVA

Disidentas Petras Cidzikas, Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas ir Sąjūdžio Seimo Tarybos narys Julius Juzeliūnas mitinge už Lietuvos Nepriklausomybę. Vilnius, 1990 m. balandžio 19 d. Kęstučio Svėrio nuotrauka. Kęstučio Svėrio asmeninis archyvas

Ministro Pirmininko pavaduotojo Romualdo Ozolo spaudos konferencija. Vilnius, 1990 m. kovas. Algirdo Sabaliausko nuotrauka. LCVA

Pirmoji atkurtos Lietuvos Respublikos Vyriausybė po priesaikos Aukščiausiojoje Taryboje. Sėdi iš kairės: miškų ūkio ministras Vaidotas Antanaitis, pramonės ministras Rimvydas Jasinavičius, ryšių ministras Kostas Birulis, Ministro Pirmininko pavaduotojas Algirdas Mykolas Brazauskas, Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė, Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas, finansų ministras Romualdas Sikorskis, vidaus reikalų ministras Marijonas Misiukonis, žemės ūkio ministras Vytautas Knašys, susisiekimo ministras Jonas Biržiškis. Stovi iš kairės: sveikatos apsaugos ministras Juozas Olekas, teisingumo ministras Pranas Kūris, statybos ir urbanistikos ministras Algimantas Nasvytis, prekybos ministras Albertas Sinevičius, materialinių išteklių ministras Romualdas Kozyrovičius, socialinės apsaugos ministras Algis Dobravolskas, ekonomikos ministras Vytautas Navickas, užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas, energetikos ministras Leonas Vaidotas Ašmantas. Vilnius, 1990 m. balandžio 11 d. Vladimiro Gulevičiaus, Algirdo Sabaliausko nuotrauka. LCVA

Sąjūdžio antrojo suvažiavimo delegatai Vilniaus sporto rūmuose. Iš dešinės: Romualdas Ozolas, Algimantas Nasvytis, Kazimieras Motieka, Jokūbas Minkevičius, Alvydas Medalinskas, Marcelijus Martinaitis, Mečys Laurinkus. Vilnius, 1990 m. balandžio 21 d. Viktoro Kapočiaus nuotrauka. LCVA

Ministrės Pirmininkės Kazimiros Danutės Prunskienės spaudos konferencija. Iš kairės: pramonės ir prekybos ministras Albertas Sinevičius, Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė, Vyriausybės atstovas spaudai, Aukščiausiosios Tarybos deputatas Česlovas Juršėnas, Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas, Užsienio ekonominių ryšių departamento generalinis direktorius Rimantas Purtulis. Vilnius, 1990 m. gegužės 14 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Protestas dėl LKP (TSKP) sprendimo neįsileisti į LKP archyvo patalpas archyvo darbuotojų. Prie archyvo pastato (Gedimino pr. 12) Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotojas Kazimieras Motieka, Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas, Aukščiausiosios Tarybos deputatas Stasys Kašauskas. Vilnius, 1990 m. rugpjūtis. Fotografas nenurodytas. LCVA

Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės vadovų pasitarimas Vytauto Landsbergio kabinete. Vilnius, 1990 m. Romualdo Damulio nuotrauka. Seimo archyvas

Mokslių metų pradžios šventė. Ministro Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas prie Lietuvos policijos akademijos rūmų sodina ažuoliuką. Vilnius, 1990 m. rugsėjo 1 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Derybų su SSRS delegacija skrenda į Maskvą. Pirmoje eilėje iš kairės: Česlovas Vytautas Stankevičius, Bronislavas Juozas Kuzmickas, Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Ministrė Pirmininkė Kazimira Danutė Prunskienė. Romualdas Ozolas sėdi antroje eilėje, pirmas iš dešinės. Vilnius, 1990 m. spalio 2 d. Romualdo Jurgaičio nuotrauka. Romualdo Jurgaičio asmeninis archyvas

Pirmasis Lietuvos Respublikos ir Sovietų Sąjungos derybų delegacijų susitikimas Kremliuje. Maskva, 1990 m. spalio 2 d. Romualdo Jurgaičio nuotrauka. Romualdo Jurgaičio asmeninis archyvas

Vyriausybės nariai Lietuvos, Estijos ir Latvijos parlamentų jungtiniame posėdyje Aukščiausiosios Tarybos posėdžių salėje. Vilnius, 1990 m. gruodžio 1 d. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Ministro pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas kreipiasi į parlamento kieme susirinkusius Lietuvos nepriklausomybės priešininkus. Vilnius, 1991 m. sausio 8 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Andriaus Petrulevičiaus asmeninis archyvas

Aukščiausiosios Tarybos Sąjūdžio centro frakcijos nariai. Iš kairės: Stasys Kašauskas, Albinas Januška, Romualdas Ozolas, Aloyzas Sakalas, Vytautas Petras Plečkaitis, Petras Vaitiekūnas, Jurgis Jurgelis, Stanislovas Gediminas Ilgūnas, Vytenis Povilas Andriukaitis. Vilnius, 1991 m. birželis. Arnoldo Baryso nuotrauka. LCVA

Gervėčių krašto lietuvių kultūros ir švietimo centro statybų pradžios iškilmės. Iš kairės: neatpažintas asmuo, Astravo rajono vykdomojo komiteto pirmininkas Mečislav Kudyrka, socialinės apsaugos ministras Algis Dobravolskas, neatpažintas asmuo, daktaras Stasys Trepšys, Gervėčių klebonas Jeronimas Petrikas, Gervėčių apylinkės pirmininkė Galina Galagajeva, kunigas, Valstybinės regioninių problemų komisijos pirmininkas Romualdas Ozolas, komisijos pirmininko pavaduotojas Alfonsas Augulis, Gardino srities vykdomojo komiteto pirmininkas Dmitrij Konstantinovič, Lietuvos vyriausybės įgaliotinis Vilniaus rajonui Artūras Merkys, kolūkio „Rasvet“ pirmininkas Leonid Dorofej. Rimdžiūnų k., Astravo r., Baltarusija, 1991 m. Algirdo Sabaliausko nuotrauka. LCVA

Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis ir Romualdas Ozolas posėdžio metu. Vilnius, 1992 m. spalio. Jono Juknevičiaus nuotrauka. LCVA

Aukščiausiosios Tarybos Konstitucinių problemų derinimo grupė, baigusi rengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos projektą. Sėdi (iš kairės): Petras Giniotas, Romualdas Ozolas, Vytautas Landsbergis, Eduardas Vilkas, Kęstutis Lapinskas; stovi (iš kairės): Vytautas Sinkevičius, Liudvikas Narcizas Rasimavičius, Aurimas Taurantas, Juozas Žilys, Egidijus Jarašiūnas, Šarūnas Adomavičius, Vytenis Povilas Andriukaitis. Vilnius, 1992 m. spalio 12 d. Zenono Nekrošiaus nuotrauka. Vytauto Sinkevičiaus asmeninis archyvas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos promulgacijos ceremonija. Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkas Vytautas Landsbergis sveikina vieną Konstitucijos rengėjų Romualdą Ozolą. Vilnius, 1992 m. lapkričio 6 d. Zenono Nekrošiaus nuotrauka. Zenono Nekrošiaus asmeninis archyvas

Respublikos Prezidento Algirdo Mykolo Brazausko ir partijų vadovų spaudos konferencija po rinkimų į Seimą. Vilnius, 1996 m. lapkričio 18 d. Vladimiro Gulevičiaus nuotrauka. LCVA

Seimo Centro frakcijos spaudos konferencija, skirta Respublikos Prezidento rinkimų kampanijai. Iš kairės: Centro sąjungos sekretorius, kandidato Valdo Adamkaus štabo vadovas Vidmantas Staniulis, Romualdas Ozolas, Egidijus Bičkauskas. Vilnius, 1997 m. spalio 8 d. Gedimino Svitojaus nuotrauka. LCVA

Seimo Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas. Vilnius, 1996–1999 m. Fotografas nenurodytas. LCVA

Romualdas Ozolas darbo kabinete Seime. Vilnius, apie 1999–2000 m. Fotografas nenurodytas. LCVA

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas sodinant vardinčius ąžuolus Lietuvos Tautinio Atgimimo Ąžuolyne, Ožkabaliuose. 1998 m. balandžio 25 d. Gintaro Mačiulio nuotrauka. Seimo archyvas

Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus ir Seimo Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas Seimo Baltojoje salėje. Vilnius, 1998 m. Gintaro Mačiulio nuotrauka. Seimo archyvas

Seimo valdybos nariai susitikime su Respublikos Prezidentu Valdu Adamkumi. Iš kairės: Feliksas Palubinskas, Romualdas Ozolas, Andrius Kubilius, Vytautas Landsbergis ir Jurgis Razma. Vilnius, 1999 m. Gintaro Mačiulio nuotrauka. Seimo archyvas

Seimo posėdis dėl Seimo nario Andriaus Butkevičiaus apkaltos. Iš kairės: Romualdas Ozolas, Rūta Rutkelytė, Audrius Butkevičius, Gintaras Šileikis. Vilnius, 1999 m. birželio 15 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Andriaus Petrulevičiaus asmeninis archyvas

Estijos delegacijos Baltijos Asamblėjoje pirmininko pavaduotoja Siiri Oviir, Lietuvos delegacijos Baltijos Asamblėjoje vadovė Laima Liucija Andrikienė ir Seimo Pirmininko pavaduotojas Romualdas Ozolas tarptautinėje konferencijoje „Molotovo–Ribentropo paktas. Baltijos valstybių dabartis ir ateitis“. Vilnius, 1999 m. rugsėjo 28 d. Gintaro Mačiulio nuotrauka. Seimo archyvas

Lietuvos centro sąjungos suvažiavimo metu kalba partijos pirmininkas Romualdas Ozolas. Vilnius, 1999 m. spalio 23 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Andriaus Petrulevičiaus asmeninis archyvas

Seimo Pirmininko pavaduotojo Romualdo Ozolo spaudos konferencija. Vilnius, 1999 m. Gintaro Mačiulio nuotrauka. Seimo archyvas

Naujosios politikos koalicijos lyderiai. Iš kairės: Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus, Romualdas Ozolas, Artūras Paulauskas, Rolandas Paksas, Vytautas Bogušis. Vilnius, 2000 m. ruduo. Fotografas nenurodytas. Seimo archyvas

Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus ir pirmosios atkurtos Vyriausybės nariai Prezidento rūmų Baltojoje salėje. Vilnius, 2001 m. sausio 13 d. Džojos Gundos Barysaitės nuotrauka. Alberto Sinevičiaus asmeninis archyvas

Varėnos rajono savivaldybės tarybos narys Romualdas Ozolas Varėnos miesto šventėje. Apie 2002 m. Fotografas nenurodytas. LCVA

Atminimo lentos, skirtos Sąjūdžio įkūrimo 15-osioms metinėms, atidengimas ant Mokslių akademijos pastato sienos. Iš kairės: Romualdas Ozolas, Angonita Rupšytė, Rimvydas Rimdžius, Arvydas Juozaitis, Jonas Ivoška, Romas Pakalnis. Vilnius, 2003 m. birželio 3 d. Andriaus Petrulevičiaus nuotrauka. Andriaus Petrulevičiaus asmeninis archyvas

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų kelionė po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją. Prie Ostrogo pilies. 2004 m. gegužės 27 d. Birutės Valionytės asmeninis archyvas

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų kelionė po Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją. 2004 m. gegužės 27 d. Birutės Valionytės asmeninis archyvas

Baltijos kelio 15-osios metinės. Vilnius, 2004 m. rugpjūčio 23 d. Larisos Dmuhovskajos nuotrauka. LCVA

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarai Romualdas Ozolas, Kazimieras Saja, Julius Beinortas, Česlovas Vytautas Stankevičius Seime surengtoje diskusijoje „Mes ir Konstitucija“. Vilnius, 2008 m. kovo 21 d. Olgos Posaškovos nuotrauka. Seimo archyvas

Čečėnijos Respublikos Ičkerijos atstovė Lietuvoje Aminat Saijeva ir Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas diskusijoje „Taikos Čečėnijoje galimybės“ Seime. Vilnius, 2008 m. balandžio 18 d. Olgos Posaskovos nuotrauka. Seimo archyvas

„Versmės“ leidyklos monografijų „Lietuvos valsčiai“ pristatymas tarptautinėje Vilniaus knygų mugėje. Iš kairės: leidyklos redaktoriai Venantas Mačiekus ir Domijonas Šniukas, leidyklos vadovas Petras Jonušas, Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras Romualdas Ozolas, sociologas Romualdas Grigas, Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Komplektavimo sk. vedėjas Vytautas Gocentas, dailininkas Arvydas Každailis. Vilnius, 2010 m. vasario 19 d. Larisos Dmuchovskajos nuotrauka. LCVA

Atminimo lentos, skirtos pirmosios atkurtos Vyriausybės dvidešimtmečiui, atidengimas ant Užsienio reikalų ministerijos pastato sienos. Vilnius, 2010 m. balandžio 9 d. Alberto Sinevičiaus asmeninis archyvas

Spaudos konferencija dėl pavardžių ir vardų rašybos piliečių asmens dokumentuose Seime. Iš kairės: Romualdas Ozolas, Seimo nariai Gintaras Songaila ir Rytas Kupčinskas, neatpažintas asmuo, kalbininkas Kazimieras Garšva. Vilnius, 2010 m. sausio 19 d. Olgos Posaskovos nuotrauka. Seimo archyvas

Pirmosios atkurto Vyriausybės nariai Seimo Vitražo galerijoje. Vilnius, 2010 m. balandžio 4 d. Olgos Posaškovos nuotrauka. Alberto Sinevičiaus asmeninis archyvas

Pilietinė akcija „Už Lietuvą! Už teisingumą!“ Iš kairės: Alvydas Medalinskas, Romualdas Ozolas, Bronislovas Genzelis, Šarūnas Valentinavičius, Algimantas Keina, Irena Vasinauskaitė-Končiuvienė, Darius Kuolys, Algimantas Matulevičius. Vilnius, 2012 m. kovo 17 d. Larisos Dmuhovskajos nuotrauka. LCVA

Žurnalo „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ pirmųjų numerių pristatymas Lietuvos aklųjų bibliotekoje. Vilnius, 2013 m. Fotografas nenurodytas. Romualdo Ozolo paramos fondas

Žurnalų „Nepriklausomybės sąsiuviniai“ ir „Padubysio kronikos“ pristatymas Signatarų namuose. Vilnius, 2014 m. sausio 15 d. Stasio Paškevičiaus nuotrauka. Romualdo Ozolo paramos fondas

Minint Baltijos kelio dvidešimtpenkmetį. Sąjūdžio bendražygiai su jaunimo sambūrio „Pro Patria“ nariais. Iš kairės: Bronius Leonavičius, Janina Gagilienė, Bronislovas Genzelis, Karolina Dapkutė, Audrius Makauskas, Justina Juodišiūtė, Indrė Pusevaitė, Dovydas Petkus, Vytautas Sinica, Marius Parčiauskas, Romualdas Ozolas, Eimantė Daukšaitė. Vilnius, 2014 m. rugpjūtis. Romualdo Ozolo paramos fondas

Atminimo lentos Romualdai Ozolui atidengimas Teatro gatvėje. Vilnius, 2019 m. spalio 23 d. Edvardo Blaževičiaus nuotrauka. LRT

Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataro Romualdo Ozolo 80-osioms gimimo metinėms skirta konferencija „Romualdas Ozolas – valstybės kūrėjas“ Seimo Kovo 11-osios Akto salėje. Vilnius, 2019 m. sausio 31 d. Olgos Posaškovos nuotrauka. Seimo archyvas

Romualdas Ozolas prie vardinio ąžuolo Lietuvos Tautinio Atgimimo ąžuolyne, Ožkabaliuose.
2008 m. balandžio 26 d. Birutės Valionytės asmeninis archyvas

Asmenvardžių rodyklė

A

Abišala Aleksandras 148
Adamkus Valdas 11, 173, 195, 196,
305, 306, 309, 355, 357, 360
Adomavičius Šarūnas 351
Afanasjevas Jurijus 168
Aleksandravičius Egidijus 116
Andreika Algimantas 138, 139, 141
Andrikienė Laima Liucija 358
Andriukaitis Vytenis Povilas 300,
348, 351
Andrukaitienė Irena 6
Antanaitis Vaidotas 333, 343
Antanavičius Kazimieras 125, 168,
300
Arent Hana 250
Aristotelis 115
Arjakaš Kiulo 334
Arnašius Stasys 64
Ašmantas Leonas Vaidotas 287, 343
Astrauskas Vytautas 163
Augulis Alfonsas 349
Aukštikalnienė Auksė 127
Avyžius Jonas 67, 118
Ažubalis Audronius 145

B

Babičėvas Vladimiras 241
Balčikonis Juozas 179, 180
Balčiūnas Algimantas 190
Baldišis Vilius 300
Balionienė Emilija 82
Balsys Eduardas 71
Baltrūnas Aleksas 89, 90, 191,
275, 276
Baltrūnas Valerijonas 166

Baltušytė Rita 91
Banaitis Juozas 86
Banionis Donatas 273
Barakūnaitė Laima 109
Baranova Jūratė 107
Barkauskas Antanas 227
Bartusevičius Antanas 139, 141
Bartusevičius Raimundas 162
Bartusevičius Vladas 67, 71, 74, 98,
182, 188
Barysas Arnoldas 348
Barzdaitis Juozas 101, 103, 201, 225
Basanavičius Jonas 159, 197
Baužytė-Čepinskienė Gražina 117
Beinortas Julius 363
Berenis Vytautas 105, 116
Beriozovas Vladimiras 132, 165
Bičkauskas Egidijus 194, 196, 300,
301, 302, 303, 304, 334, 355
Bielinis Lauras 301
Birulis Kostas 343
Biržiškis Jonas 343
Blaževičius Edvardas 368
Bogušis Vytautas 306, 308, 360
Borovikas Viktoras 99
Boruta Kazys 96
Brazauskas Algirdas Mykolas 132,
133, 142, 150, 152, 155, 163, 165,
169, 194, 241, 279, 288, 303, 339,
343, 353, 354
Brazauskas Henrikas 58
Brazdžionis Bernardas 263
Brežnevas Leonidas 95, 233
Bučienė Irena 63
Bučys Algimantas 63, 66, 100
Budrius Pranas 71
Būga Kazimieras 179
Bulavas Juozas 62, 126, 149, 179,
180, 183

Bumblauskas Alfredas 105, 116
 Buračas Antanas 126, 129, 137, 150,
 152, 265
 Burnys Zenonas 107
 Burokevičius Mykolas 195
 Butkevičius Audrius 332, 358
 Butvilas Algis 26
 Butvilas Edvardas 26

C

Cemnolonskas Česys 66
 Chruščiovas Nikita 95, 254
 Cidzikas Petras 138, 139, 141, 342
 Cvetkovas A. 136, 137

Č

Čekuolis Algimantas 128, 129, 130,
 137, 159, 178, 242, 264, 279, 336
 Čepaitė Zita 145, 146
 Čepaitis Virgilijus Juozas 6, 122,
 128, 132, 142, 146, 149, 150, 155,
 158, 159, 165, 168, 243, 265, 267,
 288, 320, 334
 Česnavičius Aleksandras 74, 109,
 111, 275, 277
 Česnavičius Jonas 330
 Četkauskas Vytautas 68
 Čiornaja Liubovė 145
 Čiupaila Regimantas 306

D

Dalai Lama 194
 Dambrauskas Romas 43, 44
 Damulis Romualdas 345
 Dapkutė Karolina 368
 Daraškevičius Vytautas 333
 Daukantas Simonas 285
 Daukšaitė Eimantė 368
 Daunoras Vaclovas 131, 153
 Degėsys Liutauras 105, 107
 Dekartas Renė 115, 211

Dichavičius Rimantas 46, 48, 113,
 174
 Dineika Vincas 273
 Diržinskaitė Leokadija 108, 109, 228
 Dmuchovskaja Larisa 363, 364, 366
 Dobravolskas Algis 343, 349
 Dobryninas Aleksandras 266
 Dorofej Leonid 349
 Dvarionas Balys 71
 Džilasas Milovanas 94, 201

E

Eigirdas Arūnas 290, 295
 Eigirdas Eduardas 146
 Eismuntas Eduardas 125, 140
 Engelsas Frydrichas 225, 236

F

Foerbachas Liudvigas Andrėjus 115
 Fromas Erichas 201

G

Gagilienė Janina 368
 Gaidys Antanas 201
 Gailius Antanas 116
 Galagajeva Galina 349
 Gamziukaitė-Mažiulienė Raminta
 117
 Ganelinas Večiaslavas 193
 Garliauskas Algimantas 112, 115
 Garšva Kazimieras 121, 122, 365
 Geda Sigita 134
 Gelumbras K. 160
 Gentvilas Eugenijus 308
 Genzelis Bronislovas 95, 101, 103,
 106, 107, 122, 126, 127, 142, 150,
 166, 192, 197, 200–203, 205, 215,
 218, 223, 233, 238, 248, 249, 259,
 265, 273, 279, 284, 314, 321–323,
 330, 333–366, 368

Geržonas Vitalijus 142
 Giniotas Petras 351
 Girdenis Aleksas 63, 66, 225, 274
 Girdzijauskas Vytautas 259
 Girdziušas Alfredas 151
 Glaveckas Kęstutis 307, 308, 309, 310
 Gocentas Vytautas 364
 Gorbačiovas Michailas 126, 136,
 137, 146, 149, 152, 165, 166, 168,
 169, 170, 178, 240, 241, 243, 258
 Gorodeckis Aringas 117
 Gramšis Antonijas 227
 Grigas Romualdas 364
 Grubevičius Algis 113
 Grudziński Leonardas 63
 Grumadas Arūnas 310
 Grybauskaitė Dalia 289
 Gudaitis Ramutis Vincas 248, 271,
 300
 Gudžinskas Eigirdas 126, 317
 Gulevičius Vladimiras 343, 354
 Gumuliauskas Arūnas 299, 300,
 301, 303, 305, 310
 Guodmanis Ivaras 334
 Gustaitė Genovaitė 226

H

Hanibalsonas Arnoras 241, 247
 Hanibalsonas Jonas Boldvinas 241
 Heidegeris Martinas 115, 253
 Hemingvėjus Ernestas 59, 79
 Herodotas 115

I

Ibn Sina 229
 Ilgūnas Stanislovas Gediminas 300,
 348
 Imbrasas Stasys 128
 Ivanauskas Tadas 24, 41
 Ivansas Dainis 334

J

Jakaitienė Evalda 63, 199
 Jakelaitis Vytautas 87
 Jakovlevas Aleksandras 137, 138,
 169
 Jankauskas Algimantas 200, 249,
 253, 301, 315
 Janulis Vytautas 202, 228
 Januška Albinas 194, 300, 348
 Jarašiūnas Egidijus 351, 353
 Jarmolenka Vladimiras 353
 Jasinavičius Rimvydas 343
 Jaspersas Karlas 217
 Jasukaitytė Vidmantė 273
 Joniškienė Zofija 23
 Joniškis Juozas 23
 Jonušas Antanas 71
 Jonušas Petras 364
 Judžentis Alfonsas 98
 Juknevičius Jonas 332, 334, 335,
 336, 338, 344, 346, 347, 350,
 157
 Juknevičius Rimantas 125
 Juknevičius Stasys 107
 Juknevičius Zenonas 267
 Juntis Arvo 334
 Juodišiūtė Justina 368
 Juozaitis Arvydas 107, 119, 124, 127,
 130, 139, 140, 149, 150, 159, 165,
 238, 279, 315, 317, 319
 Jurgaitis Romualdas 339, 346, 347
 Jurgelis Jurgis 300, 348
 Jurginis Juozas 95
 Jurkūnaitė Gema 226
 Juršėnas Česlovas 108, 109, 124,
 160, 344
 Juršėnas Nikodemus 107
 Juškys Edmundas 115
 Juzeliūnas Julius 127, 133, 137, 285,
 342

K

Kabaila 44
 Kačinskas Virgilijus 300
 Kadžiulytė Danutė 87
 Kairys Ksaveras 130
 Kalanta Romas 101, 166, 202
 Kantas Imanuelis 95, 115, 215, 233
 Kapeliušnas L. 156, 157, 158
 Kapočius Viktoras 344, 353
 Karčiauskas Mykolas 273
 Karlailis Tomas 115
 Karsavinas Levas 254
 Kašauskas Stasys 190, 345, 348
 Katkus Donatas 122
 Kavaliauskaitė Jūratė 200
 Kazakevičius A. 85
 Kazakevičius Vytautas 112, 115
 Každailis Arvydas 364
 Kazėnas Zinas 331
 Kazlauskas Jonas 95, 97
 Kazlauskas Raimondas 107
 Keina Algimantas 366
 Kiškytė Ona 100
 Klimauskas Jonas 83, 85
 Klotinšas Arnoldas 334
 Klumbys Egidijus 169
 Klumbys Valdemaras 199, 228
 Knašys Vytautas 343
 Kolesnikovas Vytautas 120
 Komenijus Janas Amosas 180
 Kondrotas Saulius Tomas 105
 Konstantinovič Dmitrij 349
 Kostkevičiūtė Irena 180, 242
 Kozyrovičius Romualdas 343
 Krasauskaitė Regina 43
 Kriščiūnas Kęstutis 160
 Kriugeris Andrėjus 242
 Krogertas Adolfas 98
 Kropas Stasys 300
 Kubilinskas Kostas 89

Kubilius Andrius 357
 Kubiliūtė Daiva 71
 Kudaba Česlovas 96
 Kudirka Vincas 197
 Kudyra Mečislav 349
 Kulakauskienė Emilija 83, 88, 189, 199
 Kunčius Algimantas 53, 86, 87, 102, 110, 189
 Kunčius Romualdas 84
 Kuolys Darius 288, 366
 Kupčinskas Rytas 365
 Kuprinas Ivanas 190
 Kuras Arūnas 145
 Kūris Pranas 343
 Kuzmickas Bronislovas Juozas 6, 119, 122, 126, 149, 203, 212, 215, 238, 265, 314, 334, 346
 Kuznecovaitė Asta 308

L

Landsbergis Vytautas 128, 131, 132, 137, 138, 141, 142, 149, 150, 152, 154–160, 162, 163, 165, 166, 176, 239, 241, 242, 244–247, 264–267, 317–320, 333, 335, 336, 340, 345, 346, 350, 351, 357
 Landsbergis-Žemkalnis Vytautas 152
 Lapienis Saulius 317
 Lapinskas Kęstutis 244, 246, 351
 Laukys Stasys 333
 Laurėnas Vaidutis 301
 Laurinkus Mečys 194, 301, 302, 344
 Lazauskas Justinas 108, 201
 Lazdinis Imantas 306
 Lebedys Jurgis 64, 96, 179
 Leda Ipolitas 63, 95, 200, 225
 Leninas Vladimiras 56, 236, 237
 Leonavičius Bronius 124, 315, 368

Liegutė Emilija 82
 Lileikis Paulius 341
 Litukas S. 160
 Liubertas Petras 146, 195
 Lomanienė Nijolė 107
 Londonas Džekas 51
 Lozoraitis Stasys 303, 305, 352
 Lucanas Janis 334
 Lukačas Derdžis 201
 Lukašenka Aleksandras 289
 Lukjanovas Anatolijus 166, 241
 Lukšaitė Ingė 127
 Lukšas Gytis 122
 Lukšienė Meilė 64, 146, 147, 152, 180

M

Maceina Antanas 115, 221, 254
 Mačiekus Venantas 364
 Mačiulis Gintaras 356, 357, 358, 359
 Mačiulis Jonas 107
 Mackonis Jonas 121
 Makaraitytė Indrė 146
 Makarevičius Vaclovas Kazimieras 201
 Makauskas Audrius 368
 Makiavelis Nikolo 115, 279
 Malinauskaitė Marytė 43
 Malinauskas Jonas 130, 318
 Manas Tomas 116, 117, 122, 238
 Marcinkevičius Justinas 144, 152, 265, 280, 318, 321, 335
 Markevičienė Jūratė 120
 Marksas Karlas 115, 225, 236, 237
 Martinaitienė Gražina 275
 Martinaitis Marcelijus 89, 113, 126, 216, 217, 221, 242, 275, 344
 Martišauskas Virginijus 307
 Matevosianas Hrantas 100
 Matis Hintas 167

Matulevičius Algimantas 366
 Medalinskas Alvydas 126, 127, 130, 314, 317, 323, 344, 366
 Medelis Linas V. 145, 146, 257, 265, 269
 Medvedevas Dmitrijus 289
 Medvedevas Nikolajus 334
 Melnikienė Rasa 306
 Merkys Artūras 295, 349
 Meškauskas Eugenijus 101, 119, 200, 225, 226, 227, 274
 Metlokas Džekas 243, 281
 Mičiurinas Ivanas 40
 Mickevičius Adomas 240
 Mikalauskas Vidas 307
 Mikelinskas Jonas 257, 258, 272
 Mykolaitienė Eleonora 88
 Mykolaitis-Putinas Vincas 87
 Mikšytė Irena 89
 Mikučiauskas Vladislovas 137, 163
 Mikulėnaitė Ema 89, 93
 Milčius Leonas 6
 Milošas Česlovas 217
 Minkevičius Jokūbas 125, 201, 203, 215, 229, 23, 344
 Misiukonis Marijonas 138, 142, 343
 Morkūnienė Elena 68
 Morkus Pranas 91
 Motieka Kazimieras 127, 159, 160, 194, 302, 303, 333, 338, 344, 345

N

Nainys Bronius 263
 Nastopka Kęstutis 63, 66
 Nasvytis Algimantas 165, 288, 330, 343, 344
 Nasvytytė Undinė 121
 Naujikas Vidas 107
 Navickas Vytas 343, 353
 Nazaraitė Morta 68

Nazaraitė Neringa 144
 Nazelskis Eugenijus 353
 Nekrašas Evaldas 204
 Nekrašius Stanislovas 113
 Nekrošius Juozas 177
 Nekrošius Zenonas 351
 Nelsonas Andris 184
 Nesavas Antanas 204
 Norkutė Ona 43
 Norkutė Stefa 56
 Novodvorskaja Valerija 263
 Nyčė Frydrichas 115, 251

O

Okinčicas Česlavas 65
 Olekas Juozas 333, 343
 Oviir Siiri 358
 Oželytė Nijolė 194, 300
 Ozolaitė Jurga 110
 Ozolaitė Laima 17, 25, 30, 41, 48
 Ozolaitė Vida 25, 30, 41
 Ozolas Alfredas 16, 30, 41
 Ozolas Džiugas 110
 Ozolas Paulius 41, 48, 55
 Ozolienė Irena 78, 110
 Ozolienė Marija 16, 30, 41
 Ozolinia Saulė 68

P

Pagiryš Marijus 112, 115
 Pajadaitė Ona 123
 Pakalnis Romas 149, 153
 Paksas Rolandas 132, 306, 360
 Palubinskas Feliksas 357
 Parčiauskas Marius 368
 Paškevičius Stasys 367
 Patackas Algirdas Vaclovas 117
 Patašius Algimantas 86–88, 176, 179, 192

Paulauskas Artūras 305, 360
 Paulauskas Rolandas 153
 Pavilionis Rolandas 107, 204
 Pečeliūnas Saulius 353
 Pečiūra Petras 107
 Pelegrimas Antanas 20
 Pelegrimienė Marija 20
 Petkevičius Juozas 74
 Petkevičius Vytautas 125, 130, 131, 137, 138, 140, 153, 157, 159, 160, 264, 319
 Petkus Dovilas 368
 Petrikas Jeronimas 349
 Petrovas Eugenijus 194, 300, 301
 Petrulevičius Andrius 161, 332, 338, 339, 348, 359
 Pikturna Ignas 89
 Platonas 115
 Plečkaitis Vytautas Petras 348
 Polis Algimantas 66
 Popovas Gavrilas 168
 Posaškova Olga 363–366, 369
 Požarskas Mykolas 116
 Požela Juras 126, 241
 Prapiestis Jonas 300
 Preidys 47
 Prunskienė Kazimira Danutė 125, 127, 130, 131, 149, 150, 154, 166, 241, 242, 316, 319, 321, 333, 339, 340, 343, 344, 346
 Pundys Eduardas 68
 Pupkis Aldonas 63
 Pupšys Vladas 181
 Purtulis Rimantas 344
 Puščius Jonas 26, 31
 Puščius Stasys 42
 Pusevaitė Indrė 368
 Puteikis Naglis 120
 Putinas Vladimiras 297

R

Rabačiauskaitė Aurelija 180
 Radžvilas Vytautas 107, 249, 266, 306, 330
 Raigas Ivaras 316, 317
 Rajeckas Raimundas 126
 Ramonas Gintaras 194
 Rasimavičius Liudvikas Narcizas 351
 Raudonius Antanas 71, 72
 Razma Jurgis 357
 Razmukas J. 121
 Remarkas Erichas Marija 59, 79
 Repšys Jonas 95, 97, 201, 202, 226, 230
 Rickevičiūtė Kristina 64, 95, 104, 179, 203, 204, 207, 226
 Rikertas Heinrichas 200
 Rodionovas Igoris 169
 Rosinas Albertas 63
 Rudys Audrius 300
 Rudys Gediminas 137
 Ruikas Liudvikas 54
 Ruso Žanas Žakas 115
 Rutkelytė Rūta 358
 Ruzgas J. 140
 Rybelis Antanas 112, 119, 198, 213, 229, 231, 233, 279

S

Sabaliauskas Algirdas 340, 342, 343
 Sadauskas Romas 66
 Saijeva Aminat 364
 Saja Kazimieras 363
 Sakalas Aloyzas 300, 348
 Sartatavičius Ričardas 127, 266
 Sartras Žanas Polis 201, 253
 Saudargas Algirdas 343
 Sauka Donatas 179
 Savickas Gediminas 107

Savisaras Edgaras 155, 334
 Savonarola Džirolamas 279
 Savukynas Bronys 275
 Seliukaitė Irena 96
 Seneka Lucijus Anėjus 115
 Sent Egziuperi Antuanas de 80
 Sezemanas Vosylius 115, 204, 226, 254
 Siaurusevičius Audrius 145, 265
 Sigitas Geda 276
 Sikorskis Romualdas 343
 Sinevičius Albertas 287, 343, 360, 365, 366
 Sinica Vytautas 321, 368
 Sinkevičius Vytautas 351, 353
 Skinkis Algimantas 89
 Skučas Artūras 126, 127, 142, 317
 Sladkevičius Vincentas 11, 152, 163
 Sluckis Mykolas 67, 80
 Sniečkus Antanas 187, 228, 275
 Sondeckis Saulius 87
 Songaila Gintaras 120, 126, 137, 142, 288, 316, 317, 365
 Songaila Ringaudas 130, 142, 241
 Spudulytė Olga 43
 Spurga Saulius 146
 Stačiokas Stasys 353
 Stakvilevičius Mindaugas 34
 Stalinas Josifas 38, 46, 56, 246
 Staniulis Vidmantas 146, 208, 302, 355
 Stankevičius Česlovas Vytautas 149, 346, 353, 363
 Staselis Jonas 352
 Steponavičius Albinas 201
 Stravinskas Antanas 82
 Strazdaitė-Jakaitienė Evalda, žr. Jakaitienė Evalda
 Surblys Konstantinas 195
 Sutkus Antanas 113, 198

Sventickas Valentinas 221, 272
Sverdiolas Solomonas 69, 86
Svėrys Kęstutis 331, 342
Svitojus Gediminas 355

Š

Šalkauskis Stasys 115, 221, 254
Šaltenis Arvydas 153
Šaltenis Liudas 193
Šaltenis Saulius 282
Šavinis Kazimieras 306
Ščiavinskas Vladas 336
Šeinius Ignas 243
Šepetys Lionginas 129, 137, 152, 229
Šerkšnys Gediminas 353
Šileikis Gintaras 306, 307, 358
Šimėnas Albertas 220, 288, 300
Šimėnas Jonas 300
Šiniauskaitė Virginija 174
Šliogeris Arvydas 10, 11, 12, 204, 221
Šnipas L. 108
Šniukas Domijonas 364
Šumauskas Motiejus 262
Švedas Jonas 71

T

Tamulis Jonas 300
Tarabilda Arūnas 87
Tarakevičius Zenonas 191
Tarmakas Martas 237, 238, 334
Taurantas Aurimas 351
Ter Merkerianas 186
Terleckas Antanas 125, 128, 137, 138, 141, 142, 164
Terleckas Vladas 132
Tichonovičius Ivanas 168
Tiškutė Irena 130
Tytmonas Alfredas 116
Tolstojus Levas 272

Tomaševskis Valdemaras 297
Trečiakauskas Kęstutis 88
Trepšys Stasys 349
Trinkūnas Jonas 33, 96, 204, 274
Truska Liudas 137
Tumelis Juozas 181, 204

U

Ulčinaitytė Eugenija 203
Ulčinas 43
Ulpis Antanas 68
Umbrasas Vytautas 117, 118, 120
Uoka Kazimieras 124, 333
Urbanavičius Bronius 34
Urbanavičius Rimantas 144
Urbonaitė Audronė 145, 260, 262
Urbšys Juozas 166

V

Vabalas 85
Vagnorius Gediminas 130
Vaičiūnienė Tėfa 145
Vaišvila Alfonsas 204
Vaišvila Zigmąs 6, 127, 131, 142, 149, 150, 158–160, 195, 265, 267, 316, 317, 324, 325
Vaitiekūnas Petras 194, 300, 301, 348
Vaitkevičiūtė Vijolė 71, 198
Valatka Rimvydas 65, 146, 266, 268, 300, 324
Valatkaitė Vida 107
Valentinavičius Šarūnas 366
Valionytė Birutė 362, 370
Vasiliauskas Albinas 97
Vasinauskaitė-Končiuvienė Irena 366
Veidemanas Reinas 334
Vėlius Norbertas 63, 96
Vengrienė Eugenija 181

Vengris Antanas 85, 88, 182
Vidackis Janas 65
Vileikis Algirdas 137
Vilkas Eduardas 126, 127, 317, 351
Vilutis Vytautas 190
Vingras Vaclovas 301
Visockas Gintaras 146
Visockas Henrikas 177, 178
Visockas Vytautas 63, 113
Vitgenšteinas Liudvigas 115
Vizgirda Vidminas 80
Volkovas Vaclovas 160
Vydūnas 115

Z

Zaborskaitė Vanda 180
Zaleckas Kęstutis 137
Zeilė Valentina 334
Zėringytė Rita 43

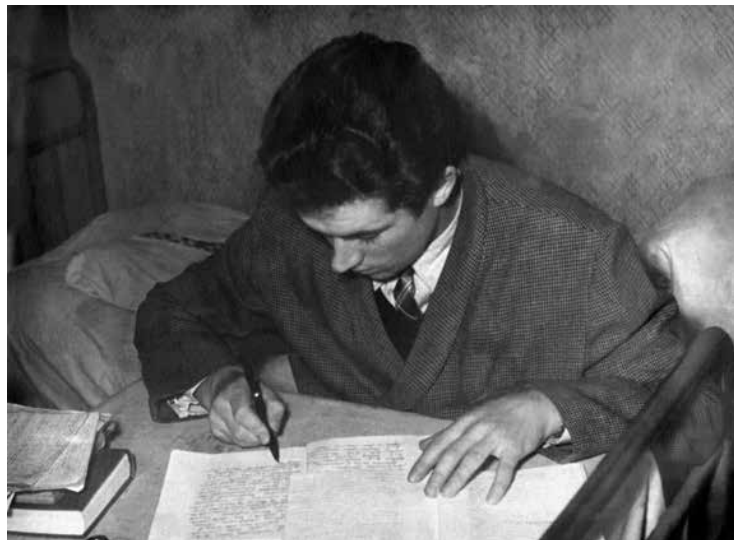
Zikaras Juozas 333
Zimanas Genrikas 87, 95, 106, 108, 213, 226, 227, 228
Zinkevičius Zigmąs 274

Ž

Žarskus Aleksandras 117
Žebriūnas Arūnas 138, 241
Žemaitis Vincentas 115
Žilinskaitė Aldona 145
Žilys Juozas 351
Žindulis 44
Žiūraitis Algis 113
Žiūraitytė Nijolė 113
Žižiūnas Algimantas 329, 330
Žukas Stepas 46
Žukauskas Algirdas 229
Žvirgždas Stanislovas 181

2019 11 25. 17,5 sp. l. Tiražas 2000 egz.
Išleido Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų klubas
Gedimino pr. 53, LT-01109 Vilnius
Spausdino uždaroji akcinė bendrovė „Petro ofsetas“,
Naujoji Riovonių g. 25C, 03153 Vilnius

Vilniaus universiteto studentas Romualdas Ozolas. Vilnius, apie 1957–1958 m. |
Fotografą nenurodytas. Lietuvos centrinis valstybės archyvas

